

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI

BAZI ÜTOPYALARDA ÖZGÜRLÜK – AHLAK İLİŞKİSİ

MERVE SÖNMEZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. NAİM ŞAHİN

Bu çalışmatarafındannolu YL/Doktora tez projesi olarak desteklenmiştir.

Konya – 2018

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	MERVE SÖNMEZ		
	Numarası	158102091001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİMDALI FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	BAZI ÜTOPYALARDA ÖZGÜRLÜK - AHLAK İLİŞKİSİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

Merve SÖNMEZ

İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Merve Sönmez
	Numarası	158102091001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe Ve Din Bilimleri /Felsefe Tarihi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof.Dr.Naim Şahin
	Tezin Adı	BAZI ÜTOPYALARDA ÖZGÜRLÜK-AHLAK İLİŞKİSİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “**BAZI ÜTOPYALARDA ÖZGÜRLÜK-AHLAK İLİŞKİSİ**” başlıklı bu çalışma **09/02/2018** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof.Dr.	Naim Şahin	
2	Prof.Dr.	Hüsamettin Erdem	
3	Prof.Dr.	Bayram Dalkılıç	

ÖNSÖZ

İnsan kendisinde mevcut bulunan hayal gücü ile yaşamı renklendiren pek çok değerli yapıtın mimarı olmuştur. Bu noktada ortaya koyduğu her bir eserde kendinden ve yaşadığı çevreden izler bulunduran insanın zihninde yarattığı dünyanın zenginliğinin bir göstergesi olarak ütöpik eserlerin varlığı her yönüyle incelemeye değerdir.

Antik dönemden günümüze kadar kaleme alınmış pek çok ütöpik devlet yapılanmasını ele alan eserde ve özellikle ütopyalarda görüldüğü üzere gelecekte gerçekleşmesi arzulanan yaşayış ve yönetiliş biçimlerinin umut dolu yansıması kendisini göstermektedir. Bu bağlamda içinde yaşanan toplumdaki yönetim biçimine bir alternatif ya da bir eleştiri olarak yazılmış ütopyalardaki ayrıntılı bir biçimde kurgulanmış devlet yapıları hem siyasi hem de edebi alanda özgün bir kısmı oluşturmaktadır.

Geleceğe ilişkin umudun karamsarlığa dönüştüğü modern dönemin distöpik kurgularında ise insanın teknolojinin kuşatıcı gücünün kullanılarak sıkıştırılmış biçimde yönetildiği bir siyasal yapı içerisindeki bireysel canlılık ve çeşitlilikten uzak durumu yansıtılmaktadır. Hem ütöpik hem de distöpik toplumlardaki geleceğin dünyasına ilişkin umut ya da korku bu görünümüyle yönetim anlayışının her yönünü örnekleyen önemli birer siyaset eseri durumundadır.

Bazı ütöpik ve distöpik eserlerde özgürlük – ahlak ilişkisini incelediğimiz bu tez çalışması giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde genel olarak ahlak ve tarafımızca ahlaktan maksat ifade edilmiştir.

Birinci bölümde, çalışmamıza konu olan ütöpik ve distöpik toplum kurgularında (Platon'un *Devlet* adlı eseri, Farabi'nin *El – Medinetü'l Fazıla (İdeal Devlet)* adlı eseri, İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan* adlı eseri, Thomas Morus'un *Ütopya* adlı eseri, Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi* adlı eseri ve distopyalardan Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı eseri ile George Orwell'ın *1984* adlı eseri) ve ahlaki kavramlar ve özgürlük ele alınmıştır. İkinci bölümde, bu eserlerde özgürlük ve kurumlar ahlakının neyi ifade ettiği sorusu irdelenmiştir. Sonuç kısmında ise incelemesini yaptığımız yukarıdaki ütopyaların bir değerlendirmesi ve ütöpik yazın ile ilgili yapılacak çalışmalar için tavsiyelere yer verilmiştir.

Bu tez çalışmasının tamamlanma aşamasındaki yardımlarından ve fikri açıdan gerçekleştirdikleri faydalı yönlendirmelerden ötürü danışman hocam Prof. Dr. Naim Şahin, Prof. Dr. Hüsameddin Erdem ve Prof. Dr. Bayram Dalkılıç'a teşekkürlerimi sunarım.

Merve SÖNMEZ

Konya – 2018

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MERVE SÖNMEZ		
	Numarası	158102091001		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	TezDanışmanı	PROF. DR. NAİM ŞAHİN		

Bazı ütopyalarda özgürlük – ahlak ilişkisini irdelediğimiz bu çalışma, istenilen ütopyalardan Platon’un *Devlet* adlı eseri, Farabi’nin *El – Medinetü’l Fazıla (İdeal Devlet)* adlı eseri, İbn Tufeyl’in *Hayy bin Yakzan* adlı eseri, Thomas Morus’un *Ütopya* adlı eseri, Tommaso Campanella’nın *Güneş Ülkesi* adlı eseri ve Aldous Huxley’in *Cesur Yeni Dünya* adlı eseri ile George Orwell’in *1984* adlı eserinde insanın eylemlerinin özgürlük ve ahlak ile ilgisi incelenmiştir.

Çalışmamızın giriş bölümünde genel olarak ahlak ve ahlaktan maksat açıklanmıştır. Birinci bölümde, çalışmamıza inceleme konusu edindiğimiz ütopyik eserlerde ahlaki kavramlar ve özgürlük ele alınmıştır. İkinci bölümde ise bu ütopyalarda özgürlük ve kurumlar ahlakının mahiyeti irdelenmiştir. Sonuç kısmında, ele alınan yukarıdaki ütopyaların bir değerlendirmesi ve ütopyik yazın ile ilgili yapılacak çalışmalar için tavsiyelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ütopya, distopya, özgürlük, ahlak, sorumluluk, devlet

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	MERVE SÖNMEZ		
	Student Number	158102091001		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	PROF. DR. NAİM ŞAHİN		
	Title of the Thesis/Dissertation	FREEDOM AND MORALITY RELATIONSHIP IN SOME UTOPIAS		

This study analyzed about freedom and morality relation in some utopias that Plato's *Republic*, Farabi's *El-Medinetü'l-Fazıla*, IbnTufail's *Hai bin Yaqzan*, Thomas Morus's *Utopia*, Tommaso Campanella's *The City of the Sun*, Aldous Huxley's *Brave New World* and George Orwell's *1984*.

The introduction part analyzed, 'morality' and the purpose of morality definitions in my treatise. The first part includes, freedom and morality notions in utopias. In the second part, I studied freedom and morality institutions relation of utopias. At the end of the study, there is a estimation and critiques about modern and Islamic utopias, and advices to others who studies utopic literature.

KeyWords: Utopia, distopia, freedom, morality, responsibility, republic.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	1
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	2
ÖNSÖZ	4
ÖZET	6
ABSTRACT	7
İÇİNDEKİLER	8
KISALTMALAR	9
GİRİŞ	10
GENEL OLARAK AHLAK VE AHLAKTAN MAKSAT	10
BİRİNCİ BÖLÜM	17
1.BAZI ÜTOPYALARDA AHLAKİ KAVRAMLAR VE ÖZGÜRLÜK İLİŞKİSİ	17
1.1.Değerler ve Özgürlük	17
1.2.Ahlaki Eylem ve Özgürlük.....	34
1.3.Sorumluluk ve Özgürlük.....	41
1.4.Ahlak Yasası ve Özgürlük	47
1.5.Vicdan ve Özgürlük.....	57
İKİNCİ BÖLÜM	64
2. BAZI ÜTOPYALARDA ÖZGÜRLÜK VE KURUMLAR AHLAKI	64
2.1.Birey ve Özgürlük.....	64
2.2.Aile, Toplum, Devlet ve Özgürlük.....	81
SONUÇ	94
BİBLİYOGRAFYA	97
ÖZGEÇMİŞ	100

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser.

a.g.m. : Adı geçen makale.

a.g.t. : Adı geçen tez.

ev. : Çeviren.

Der. : Derleyen.

s. : Sayfa.

vb. : Ve bunun gibi.

GİRİŞ

GENEL OLARAK AHLAK VE AHLAKTAN MAKSAT

Antikçağ'dan bu yana ahlakın içerdiği asıl anlam ve bireyin özgürlüğü ile olan bağlantısı tartışılmış ve önemini korumuştur. Örneğin, Herakleitos ve Demokritos, Sokrates, Platon, Aristoteles, Kynik Okulu, Kyrene Okulu, Stoacılar, Utilitaristler, Pragmatistler gibi filozof ve felsefe ekolleri insan mutluluğunu ahlaki boyutuyla değerlendirmişlerdir; bu değerlendirmede, insan ruhunu mutlu kılan unsurlar farklı biçimlerde dile getirilmiş insanın hangi durumda özgür, mutlu, ahlaki eylem ya da eylemlerde bulunmuş olabileceğini ifade etmişlerdir.¹Dolayısıyla mutluluk ahlakında, iyi, doğru ve güzel olarak nitelendirilebilecek eylemler mutluluğu oluşturan eylemlerin kendileri sayılmış, iyi olan ile ahlaki olan eş olarak vurgulanmıştır.

İnsan bir *iyiye* göre eylemde bulunduğu, ahlaki bir eylemde bulunmuş olur. Böylece mutluluk ahlakında iyinin ve insanı mutlu eden eylemlerin nitelikleri değişiklik gösterse de, insanın kendisine uyum sağlayarak ona göre eylemde bulunduğu bir iyi ve bunun sonucunda ruhun mutluluğa ermesi ahlaklı olmanın kendisidir. Örneğin Sokrates'e göre iyi olan ve ahlaki olan unsur, insanı mutluluğa götüren yegâne özellik, iyi ile kötünün bilgisine, ayırdına varmak ve bu yolla da kendini gerçekleştirmektir; bu mutluluk tanımının yanında, Kirene okulunun savunduğu üzere ahlaki olanın haz elde etmek olduğunu veya Bentham ve Mill'in vurguladıkları gibi bir şeyin sağladığı fayda ölçüsünde iyi ve ahlaki olduğunu vurgulayan çeşitli görüşler de mevcuttur.²

Ancak mutluluk ahlakı dışında da birçok farklı ahlak nazariyesi ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir diğeri ödev ahlakıdır. Alman filozof Immanuel Kant'ın (1724 – 1804) vurguladığı üzere, “Herkes kendini mutlu kılmalı gibi bir buyruk, aptalca bir buyruk olurdu; çünkü bir insanın zaten kendiliğinden kaçınılmazcasına istediği bir şey, hiçbir zaman ona buyurulamaz.”³ Dolayısıyla mutluluk ahlakında görülen, insanı mutluluğa ulaştıran çeşitli eylemlerin ahlaki oluşuna karşıt olarak Kant, insanı zaten mutlu eden ve onun sürekli arzuladığı bir takım eylemlerin herhangi bir yaptırım gücünün bulunmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Kant'a göre insanın, kendisine uygun eylemde bulunabileceği bir ödevde göre, ödev duygusuyla eylemde bulunması gerekir ki, ancak bu noktada eylemin ahlaki

¹ Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Hü – Er Yayınları, Konya 2015, s. 41 – 44.

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2010, s. 78.

³ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 43.

oluşundan söz edilebilir. Zira ona göre, “ahlaklılığı ödev adı altında buyurmak, çok akıllıca bir şeydir.”⁴ İnsan da, buna göre eylediğinde ahlaki eylemle bulunmuş olabilir.

Varoluşçu ahlak kuramına göre ise, insan bir nesneden farklı olarak, kendi bilincinde olan ve kendi özünü belirleyebilen özgür bir varlıktır.⁵ Dolayısıyla bu anlayışa göre insan, kendi eylemlerinin sorumluluğunu taşıyan ve dünyaya gelişinden itibaren kendisini oluşturan, şekillendiren varlıktır. Bu anlamda insan, tüm eylemleri ve vasıfları önceden belirlenmiş olan bir varlık değildir; insan, özgürdür ve kendi özünü kendi bilincinde olarak oluşturmaktadır. Jean Paul Sartre’ın da (1905 – 1980) açıkladığı üzere, “Varoluş önden önce gelir (...) ilkin insan vardır; yani insan önce dünyaya gelir, var olur, ondan sonra tanımlanıp belirlenir, özünü ortaya çıkarır.”⁶ Bu bağlamda, insanın kendi özünü kendisinin belirlemesi ve kendi kendisini tanımlaması için özgür olması gerekecektir.

İfade ettiğimiz ahlak nazariyelerinin yanı sıra, sosyolojik, psikolojik ve biyolojik ahlak anlayışları da mevcuttur.

Sosyolojik ahlak anlayışına göre, Auguste Comte (1798 - 1857), Émile Durkheim (1858 – 1917) gibi düşünürlerin vurguladıkları üzere, ahlaki davranışın temeli fedakarlıktır ve iyi olarak nitelendirilebilecek davranış, içinde benlik duygusunun bulunmadığı davranıştır.⁷ Bu bağlamda, içinde yaşanan toplumun yararına, aynı zamanda onun gelişimine yönelik etkinliklerde bulunarak bencillik duygusundan arınmış olmak sosyolojik ahlak kuramında oldukça önemli bir unsur olarak kendisini göstermektedir.

Psikolojik ahlak anlayışına göre, duygularımız veya içsel eğilimlerimiz ahlaki eylemlerin kaynağıdır.⁸ Ancak ahlaki olanın, iyi ve kötünün tayin edilmesinde insanın duyguları her zaman doğru olan tercihi yapmaya imkan tanımaz. Bu nedenle de ahlaki olanın belirlenmesi ve ahlaki davranışın gerçekleştirilmesi noktasında insanın her an değişebilecek nitelikte olan çeşitli duygulanımları ve bu duygulanımların bir sonucu olarak ortaya çıkan eğilimleri birer belirleyici konumunda bulunamazlar.

Biyolojik ahlak anlayışına göre ise, insan davranışları, bedenin bazı fonksiyonlarına göre açıklanmalıdır.⁹ Söz gelimi, insanın bedensel işlevlerini tam ve doğru şekilde yerine

⁴ Kant, a.g.e., s. 43.

⁵ Kadir Çüçen, *Varlık Felsefesi*, Ezgi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 53.

⁶ Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, Çev. Asım Bezirci, Say Yayınları, İstanbul 1985, s. 61 – 63.

⁷ Erdem, a.g.e., s. 49.

⁸ Erdem, a.g.e., s. 50.

⁹ Erdem, a.g.e., s. 51.

getirebilmesi veya beyin fonksiyonlarının doğru şekilde çalışması ile gerçekleştirdiği eylemlerin başlı başına ahlaki bir boyutta değerlendirilmesi durumu biyolojik ahlak kapsamında ele alınabilmektedir.

İnsanın gerçekleştirdiği eylemlerin varlığı, onları kendi isteğiyle gerçekleştirdiği ölçüde anlamlı hale gelir. Zira kişi zorlama yoluyla evrensel düzeyde kabul görmüş ve *iyi* olarak nitelendirilen bir davranışı gerçekleştirmekteyse, bu davranış ahlaka uygun ve iyi bir davranış olma özelliğinden hiçbir şey kaybetmemekle birlikte kişinin kendisiyle anlamlı bir bütün oluşturmaz. Bu bağlamda kişi, çok övülen bu davranışı, aslında gerçekleştirmek istemiyor dahi olabilir; ve zorlama yoluyla gerçekleştirdiği bir davranışı, hür bir biçimde gerçekleştirmede için de bu davranışın tüm iyi sonuçları için de sorumluluk sahibi değildir.

Genel ahlaki kuramların yanı sıra ahlak kavramı neyi ifade etmektedir?

“*Hulk* kelimesinin çoğulu olan ‘ahlak’, seciye, din, tabiat, insanın iç dünyasını (nefsini) ve dış dünyasını ifade eden bir kavramdır.”¹⁰Ahlak, Latince’de ‘*mores*’ anlamına gelmekte olup, ‘*mores*’ kelimesi ‘töre’ anlamına gelir.¹¹ Latince ‘töre’ ise, bir toplumdaki gelenek, görenek, kültürel kimliği oluşturan ve topluma ayırt edici özelliklerinin tamamını kazandıran unsurdur. Bu bağlamda ahlak, toplumların temel yapısını ve kendisine özgü bütün niteliklerini de kapsayan, aynı zamanda toplumun üyelerinin eylemlerini değerlendiren, sınırlayan, düzenleyen bir yapıdır. Başka bir ifade ile belli bir zaman diliminde bir toplumca kabul edilmiş, özümsemiş olan ve kişilerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen, töre tarafından belirlenmiş kurallardır.¹² Dolayısıyla, toplumda genel kabul gören bir takım ahlaki kuralların ve düşüncelerin tersine gerçekleşen her eylem, o toplum tarafından doğallıkla dışlanacak ve kabul görmeyecektir; bu tür eylemler ahlak dışı olarak nitelendirilecektir.

Ahlak kavramı, etik ile farklılık göstermektedir. İki kavram arasındaki ayrım çoğu zaman görülemez de, ahlak ve etik birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Cevizci’nin (1959 – 2014) de belirttiği gibi, ahlak bir toplumun gelenekselleşmiş yaşama biçimi iken; etik, bu pratik alana özgü yapının teorik kısmıdır.¹³ Zira bir insanın ahlaki eylemleri, gündelik hayatta gerçekleştirdiği bütün davranışları, pratik alanla ilgilidir. Bu pratik niteliklerin teorisi olan

¹⁰ Erdem, a.g.e., s. 11.

¹¹ Theodor W. Adorno, *Ahlak Felsefesinin Temel Sorunları*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 19.

¹² Alexis Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, Çev. Hayrani Altıntaş, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 21; Erdem, a.g.e., s.13.

¹³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2015, s.16.

etik, insan davranışlarının olması gereken temel ilkelerini ve genel kurallarını belirler; daha çok ahlak ilmi ve Ahlak felsefesi ile eş tutulur.¹⁴

Ahlak, insanın davranışlarını tekrar ve tekrar düşünerek gerçekleştirilmesi, davranışların zorlamaya ihtiyaç duymadan kolaylıkla ve kendiliğinden meydana gelmesi, bir istikrar kazanmasıdır.¹⁵ Bu bağlamda, insan davranışlarının belli bir sürecin sonunda bir istikrar kazanarak sürekli ve kendiliğinden meydana gelmesi, bu davranışların bir alışkanlığın neticesi olarak meydana geldiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda ahlakın bu tanımı, toplumsal bir varlık olan insanın, çevresindeki diğer insanlarla arasındaki bağın ve ilişkilerin boyutu, nerede ve nasıl eylemde bulunması gerektiği gibi sorular ortaya çıktığında, insanın ilk aklına gelen eylemi gerçekleştirmek yerine bu eylemin sonucunda neler ile karşılaşabileceğini düşünmesi ve bu düşünme sürecinden sonra ilgili eylem ya da eylemlerde bulunmasını içinde barındırır. Dolayısıyla ahlak, insanın toplumsal düzende, bu düzene aykırı olmayacak biçimde yaşamını sürdürmesini ve kimi davranışları özümseyerek zorlamaya maruz kalmaksızın gerçekleştirmesini ifade etmektedir. Bu özümseme işleminin gerçekleşebilmesi için, birtakım belirlemeler ya da kurallar mevcut olmalıdır ki, herhangi bir davranışın iyi ya da kötü nitelikte oluşunu, topluma verdiği yararı ya da zararı, insan ilişkilerine yaptığı olumlu ya da olumsuz etkiyi belirli sınırlar dahilinde açıklamalıdır. Böylece, kişi eylemlerinin iyi ya da kötü oluşunu, yararlı ya da zararlı oluşunu, bu kurallar çerçevesinde değerlendirip sınırlar. Bu kurallar, zamanla insanın davranışlarına uygulayarak bir alışkanlık haline getirdiği ahlak kurallarıdır. Zira Cevizci'nin de vurguladığı gibi ahlakın kendisi, "bir toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla geliştirilmiş olan kural, ilke ve değerler bütünüdür."¹⁶ Kişi toplum içerisinde bu kurallara uyduğu ölçüde ahlaklı ya da ahlaksız olarak nitelendirilir; davranışlarının niteliği de, yine bu kurallara gerçekleştirdiği uyum kapsamında olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilir.

İnsanın bir eylemi gerçekleştirebilmesi için, akıl sahibi bir varlık olarak, karşısında bulunan seçenekler arasında kendisine doğru geleni ve aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun ahlaki kurallarına ters düşmeyenini *seçmesi* gerekir. Seçim yapmak, akıl sahibi insana ait olan bir niteliktir. Ancak akli dengesi yerinde olmayan bir insan için eylemlerinden sorumlu tutulmak ve bunlara karşılık olarak onu sözlü, yazılı vb. şekillerde cezalandırmalara tabi tutmak doğru bir tavır olmayacaktır. Zira aklını doğru yer ve zamanda, olması gerektiği

¹⁴Hümeira Özturan, *Ahlak Felsefesinin Temel Problemleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 3; Erdem, a.g.e., s. 16.

¹⁵ Erdem, a.g.e., s.12.

¹⁶ Cevizci, a.g.e., s. 16.

gibi kullanamayan kişi, yaptığı seçimlerde de herhangi bir kuralı, doğruyu ya da yanlışı önemsemeyecektir. Ya da bunların hangisinin önemli, hangisinin daha az önemli olduğunun ayırdına varamayacaktır. Bu nedenle Erdem'in de belirtmiş olduğu gibi, bir davranışın ahlak ile ilgisinin bulunması için, seçim ve iradeye dayanması gerekir.¹⁷ Bir insanın seçim yapabilmesi, kendi seçtiği eylemi gerçekleştirmesi, bu eylemin sonucunda meydana gelebilecek her durumun da sorumluluğunu alması anlamına gelmektedir.

İnsan sorumluluk aldığında, başka bir ifade ile insan bir eylemi gerçekleştirmeyi seçip onu uyguladığında, özgürce bir seçim yapmış olur. Bu seçimin ardından, seçim yapan dışındaki diğer insanların nasıl bir durumda kalabilecekleri ve daha da önemlisi seçim yapanın hangi sebeple bunu gerçekleştirdiği sorusu önem arz etmektedir. Zira bu iki soru, bizzat ahlakın temelinde bulunur. Dolayısıyla, kişinin özgürce eylemde bulunması ve bu eylemin sonucunda başkalarının mutluluğunun zedelenmesi, bu eylemi kötü bir eylem yapacağından, insanın seçimde bulunduktan sonra ne gibi sorunlarla karşılaşacağını da düşünmesi gerekmektedir. Ancak burada kesin çizgilerle belirlenmiş ahlak kurallarının doğru olabilirliği, sorgulamaya açık hale gelmektedir. Çünkü aynı toplumun üyesi olan iki insanın kendi içinde *kötü* ya da *daha kötü* olarak nitelendirilemeyeceği, ya da bu ayrımın net olarak yapılamayacağı durumlarda ahlaki eylemin ıkarsanacağı, yoruma açık olarak belirlenir.

Örneğin, çocuğu çok hasta olan bir babanın, çocuğunu yeniden sağlıklı görebilmek için bir eczaneden ilaç alması, toplumsal kurumlar içerisinde aile kurumunun yegâne unsuru olan 'baba figürü' için çocuklarına bakmak, yardım etmek, korumak, onlara maddi ya da manevi şiddet uygulamamak gibi görevlerin gerçekleşmesi anlamında *iyi* bir eylemdir. Ancak bu eylemin diğer yönü değerlendirilecek olursa, birçok toplumda genel kabul gören ahlaki kuralların içerdiği bir yasaklama ya da ayıplama unsuru olarak hırsızlık yapmak *kötü* bir eylemdir.

İyinin ve kötünün sınırının çoğu zaman belirlenemediği yukarıdaki örnek ve benzeri birçok başka problem durumunda, ahlaki eylemin niteliği ya da ahlaki eylemin kapsamı sorunu kendisini göstermektedir. Toplum, babayı bir hırsız olarak nitelendirip aşağılamalı mıdır? Yoksa çocuğunun sağlığına kavuşması için gösterdiği özveriden dolayı ona herhangi bir ceza verilmesinin önüne mi geçmelidir?

Burada kendisini gösteren asıl nokta, ahlaki eylemin nasıl olduğu ve kimin nerede hangi şekilde eylemde bulunacağının kesin çizgilerle belirlenemeyeceği gerçeğidir. 'Hırsızlık

¹⁷ Erdem, a.g.e., s.12.

kötüdür' ahlaki önermesine benzer şekilde 'yalan söylemek kötüdür' ifadesi de kesin ayrımlarla doğrulanabilecek türden bir ifade biçimi değildir. Zira Victor Hugo'nun *Sefiller* isimli ünlü eserinde görüldüğü üzere, rahibin gümüş şamdanları çalan hırsız ele vermemesini, yalan söyleyerek hırsızın suçsuz oluşunu dile getirmesini hatırlamak yeterli olacaktır. Zira bu yalan olmasa idi, hırsız Jean Valjean belki de çok ağır cezalar ile hayatının sonuna kadar işkence altında ve mutsuz yaşayacaktı; ancak rahibin yalanı ile Valjean, insanlığa katkılar sağlayabilen, ezilenin yanında ve ona destek olan bir belediye başkanı olmuştur.¹⁸ Bu durumda, yalan söylemek iyi bir amaca hizmet etmiştir. Dolayısıyla, 'yalan söylemek kötüdür' yargısı da her durumda geçerliliğini koruyamayan bir ahlaki yargı olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzeri örnekler çoğaltılabilir.

Halkın yararı ve toplumsal düzenin sürekliliği için oluşmuş, üzerinden yüzyıllar geçse de ortaya çıktıkları toplumlarda varlığını sürdürebilmiş ahlaki kurallar, yukarıda ifade ettiğimiz örnekler çerçevesinde her zaman tek boyutlu değil çok boyutlu değerlendirmeye açık kurallardır. Bunun nedeni ise, insanın çok yönlü bir varlık olmasından ileri gelmektedir. Zira insan, hiçbir zaman tek bir özelliğin ölçütü olarak kabul edilmesi ile tanımlanamaz bir varlık olarak, gülen, ağlayan, farklı problem durumlarına farklı tepkiler verebilen, bazen aynı olaya dahi farklı zamanlarda farklı tepkiler verebilen, farklı duygusal ve psikolojik yapılarla sahiptir. Bu nedenle, böyle bir varlığın düzen ve huzur içerisinde yaşaması için ortaya koyulmuş ve toplum tarafından asırlarca geçerliliğini korumuş, benimsenmiş çeşitli kurallar da, çok yönlü bir bakış açısı ile yorumlanmalı ve kabul edilmelidir. Zira Kuçuradi'nin de vurguladığı gibi, 'hırsızlık kötüdür' ya da 'yalan söylemek kötüdür' gibi kabul ve yargılar, kişilerin asıl bilgisini ve eylemleri gerçekleştirirken taşıdıkları asıl niyeti görmemizi engellemekte, bu nedenle de daha çok ezbere bir değerlendirme biçimini doğurmaktadır.¹⁹

Şüphesiz, ahlak kurallarının çok yönlü değerlendirilmeleri gerekliliği, onların ilk anlamlarının hep yanlış sonuçlara neden olacağı anlamını taşımamaktadır. Basitçe değerlendirildiğinde, yalan söylemek ya da hırsızlık yapmak gerçekten kötüdür ve çoğu zaman kötü sonuçlar meydana getirir; burada ifade edilmek istenen, bir hırsızlık ya da yalan söyleme vb. davranışının her zaman kötü bir amaca hizmet etmeyeceği gerçeğidir.

Toplumun mutluluğu ve düzeni için, ilk medeniyetlerin oluşmasından bu yana kendisini gösteren, toplumun kültürel kimliğinden beslenen ve kalıcılığını koruyan ahlak

¹⁸ Victor Hugo, *Sefiller*, Çev. Cenap Karakaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2015; İoanna Kuçuradi, *Uludağ Konuşmaları*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 35.

¹⁹ Kuçuradi, a.g.e., s. 38.

kuralları, amacı ne kadar iyiyi çoğaltmak ve kötüyü azaltmak olsa da toplumdaki her birey için sorgusuzca kabul edilebilir nitelikte değildir. Dolayısıyla toplumun her bir üyesi için aynı kalıcılık ve içtenlikle kabul edilmediğine göre, toplumda meydana gelebilecek ahlaki sorunların da kaçınılmaz olması, başka bir toplumsal gerçekliktir. Bu noktada, Adorno'nun da vurguladığı gibi toplumlarda meydana gelebilecek ahlaki sorunların kaynağı “tikel olan, tikel çıkarlar, bireyin davranışı, tikel insan ile onun karşı kutbundaki evrensel/tümel olan arasındaki ilişkidir.”²⁰ Bu bağlamda, tüm insanlar aynı özellik ve fonksiyonları kendilerinde barındıran makineler olmadıklarından, psikolojik olarak içinde buldukları durum ve çevrelerine geliştirdikleri farklı yaklaşımlar sayesinde kimi zaman toplumun tamamına yakınının benimsediği hükümleri reddetme ve onlara aykırı eylemde bulunma eğilimini gösterebilmektedirler.

Görüldüğü üzere, ahlak bir toplumun temel yapı taşlarından biridir; aynı zamanda hem birleştirici hem de ayırıcı etkiye sahiptir. Birleştiricidir; zira bir toplumun tüm üyelerini ilgilendiren kesin ve kapsayıcı, kuşatıcı ifadeler sunar. Fakat ayırıcıdır da; çünkü toplumun her üyesi tam bir kabul ve özümseme ile ahlak kurallarını ve bu kurallarda içerilen yasaklamaları kabul etmez. Kabul etmediği takdirde de, toplumun diğer üyeleri tarafından dışlanma veya çeşitli maddi ya da manevi cezalarla karşı karşıya gelme durumunu yaşayabilir.

Ütopik eserlerde ahlakın ne ölçüde mevcut olduğu, bu eserlerde ahlaki anlayışların hangi boyutlarda önem arz ettiği gibi hususlar, antik dönemden günümüze kadar uzanan farklı psikolojik ve sosyolojik etkilerle şekillenmiş ütopyaların daha titiz incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, çalışmamızın özünü oluşturan ütopik eserlerdeki özgürlük ve ahlak ilişkisi sorgulamamızı, genel anlamda ütopik eserlerde işlenen toplumsal ahlaki yapılanma örneği olarak mutluluk ahlakı üzerinden değerlendireceğiz.

²⁰ Adorno, a.g.e., s. 27.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.BAZI ÜTOPYALARDA AHLAKİ KAVRAMLAR VE ÖZGÜRLÜK İLİŞKİSİ

Ütopyalar, herhangi bir toplumun üye ya da üyelerinin, kendisine bağlı olarak yaşadıkları ve eylemde bulunmak durumunda oldukları siyasal yönetim biçimine karşı geliştirilen eleştirel yaklaşımın bir neticesi olarak; yazarının zihninde şekillenen toplumsal düzenin bir ifadesidir. Bu bağlamda, ütopyalar, yakın gelecekte ortaya çıkması arzulanan ve içinde yaşanılan toplumun mevcut durumunun iyileştirilmesini hedefleyen, ya da bunun tam tersinden duyulan korkunun bir ifadesi olan bambaşka ve yeni bir toplum modelinin olabilirliğini ortaya koyma çabasıdır.

Ütopyalarda toplum tek bir özellik kapsamında değil her yönüyle ele alınmıştır. Örneğin, toplumun üyelerinin çocukluk döneminden yetişkinliğe kadar aldıkları eğitimler, üzerinde uzmanlaştıkları meslekler, evlenecekleri kişiler, yaşadıkları ev vb. birçok unsur kendi içerisinde ayrı ayrı ele alınmıştır.

Ütopik eserlerde bir toplum her yönüyle ele alınıp açıklanıyor ve yazarının gözünden ideal bir toplumsal yapılanma ifade ediliyor ise, bu ütopyalarda insanın özgürlüğü ve ahlaki olarak nitelendirilebilecek eylemleri nasıl bir temele dayandırılmaktadır?

1.1.Değerler ve Özgürlük

Özgürlük kavramı ütopyalar içerisinde değerlendirildiğinde, realitede eserin yazıldığı dönemdeki özgürlük anlayışına göre gerçeğe çok yakın veya ondan çok uzak bir biçimde konumlanmış olsa da, kavramın içini dolduran temel unsurlar çerçevesinde ütopyalarda insanın özgür olup olmadığı problemi oldukça önemlidir.

Platon (M.Ö. 427 - M.Ö. 347), Farabi (870 – 950), İbn Tufeyl (1106 – 1186),Morus (1478 – 1535) ve Campanella (1568 – 1639), Huxley (1894 – 1963)ve George Orwell (1903 – 1950) ütopik kurgularında değerler ve özgürlük nasıl bir yorumlama ile yansıtılmıştır?

Her şeyden önce, toplumdaki insanların kusursuz bir birlik oluşturarak her türlü kaos unsurunu yok etmiş ve bütünlüğü sağlamış bir yapıda yaşamlarını devam ettirmeleri, ilk olarak o toplumu oluşturanların aralarındaki anlaşmaya bağlıdır. Başka bir ifade ile bir çeşit toplum sözleşmesiyle birbirine sonsuz güven, mutluluk ve refah içerisinde bağlanan bu mutlu toplumun üyeleri birlik ve düzeni bozucu etkenlerin var olma ihtimallerini yok etmişlerdir.

Ancak kendi içerisinde Platon, Morus ve Campanella'da büyük bir önemle hiçbir rastlantısallığa bırakılmayan 'küçük yaşta eğitim' olgusu, bir ihtimalle gelecekte içinde bulunduğu durumu sevmeyecek potansiyeldeki yeni neslin daha baştan çoğunluğun kurduğu mevcut yapıya sorunsuz adaptesini inşa etmektedir. Bu bağlamda kişinin kendisinin seçtiği yaşam tarzını yaşaması, en azından ütopyacının kurguladığı ideal toplumdaki kurucu yetişkinler için mümkün olsa da, dünyaya onlardan sonra gelen ve sonrasında bu neslin devamlılığını sağlayan kuşak için bir tür zorunluluktur.

Platon'un *Devlet*'inde iyi davranışın niteliği ve değerler oldukça belirgin çizgiler ve katı bir anlayış ile ifade edilmiştir. Platon felsefesinde ideal devlet düzeninin kurgulanmasından ziyade iyi kavramının idealar teorisince de farklı bir yeri mevcuttur. Platon'a göre duyulur dünyadaki unsurların idealar âleminde asılları ve gerçek görünüşleri bulunmaktadır.²¹

Platon'a göre,

Görünen dünyada göz ve görünen nesnelere için güneş neyse, kavranan dünyada da iyi, düşünce ve düşünülen şeyler için odur (...) nesnelere gerçekliğini, kafaya da bilme gücünü veren iyi ideasıdır (...) görünen dünyada ışığın ve gözün güneşle yakınlığı olduğunu düşünmek doğru ama onları iyinin ta kendisi saymak yanlıştır. İyinin yeri elbette ikisinin de üstünde, çok yükseklerde.²²

Bu anlamda Platon felsefesinde 'iyi' kavramı günlük dildeki kullanımından çok daha derin ve önemli bir yere sahiptir. Platon dünyada bulunan fenomenlerin hepsinin sahteliğini yukarıdaki ifadesinde de dile getirdiği gibi, aynı zamanda bu sahteliklerin orijinal görünüşlerinin idealar dünyasında mevcut olduğunu ve en yüksekte yer alan iyi ideasından pay alan gerçeklikler olduklarını vurgulamaktadır. Tam manasıyla, "ideaların en üst noktasında iyi ideası bulunur ve diğer bütün ideaların da aydınlatıcısıdır."²³

Platon için bu denli önemli bir konuma sahip olan 'iyi' kavramı toplumsal yaşamda nasıl bir görünüme sahiptir?

İdealar kuramında 'iyi'nin sarsılmaz ifadesine paralel olarak, Platon'a göre gündelik yaşamda taklit unsuru hem iyinin hem de kötünün kazanılmasında önemli bir etken olarak kendisini göstermektedir. Nitekim görünür dünyada her şeyin ideaların taklitleri olmalarının

²¹Platon, *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, 508 c.

²²Platon, a.g.e., 508 c, e, 509 a.

²³ Özturan, a.g.e., s. 109; ayrıca bkz. Mustafa Bingöl, "Platon'da Varlık ve Düşünce Öğretisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015, s. 20.

ideaların mükemmelliği yanında son derece sönük ve sahte olmaları değersizliği gibi, insanlar arası toplumsal ilişkilerde de kötü davranışların gözlenerek zamanla taklit edilebilir hale gelmeleri aynı ölçüde değersizdir; bu anlamda toplum içerisinde yiğitlik, ölçülülük davranışlarının taklit edilmesi iyi fakat korkaklık, ağzı bozukluk gibi davranışların taklit edilmesi toplumun refahı açısından kötüdür.²⁴

Devlet'te, ilk olarak yurttaşların küçük yaşlardan itibaren istenilen düzeyde topluma katkı sağlayan bireyler olabilmeleri adına kendilerine verilen eğitimlerden müzik eğitimi, toplumsal refahı sağlamanın başlangıçtaki en iyi yollarından bir tanesi olarak ifade edilmektedir.²⁵ Kişiye bir tür ölçülülük ve sadelik kazandıran bu eğitim, aynı zamanda Platon'un ideal düzeninde olmazsa olmaz nitelikte olan başka bir değerli davranış biçimini, yani yaşlılar yanında edeple susmak, görünce ayağa kalkmak, anne - babaya saygı göstermek gibi davranış kalıplarının gerçekleşmesini beraberinde getirmektedir.²⁶

Sınıflı bir toplumsal yapıyı ön plana çıkaran Platon'un *Devlet*'inde kuşkusuz ki her insanın ait olduğu sınıfın gereklerinin dışına çıkmadan eylemde bulunması da toplumsal 'iyi'nin gerçekleştiğinin bir göstergesidir. Platon'a göre, yöneticiler, koruyucular ve üreticilerden oluşan ideal toplumda bir sınıf diğerrinin işine karıştığında ortaya toplumsal kargaşa çıkacaktır; herkes, hamurundaki altın, gümüş ya da tunca göre eylemde bulunmalıdır.²⁷

Platon'a göre, insanın da içinde bir iyi yan bir de kötü yan vardır; bu iki yandan hangisi bir diğerrini buyruğu altına alırsa, insan o ölçüde davranışlarını ortaya koymaktadır.²⁸ İşte bu durumu da kontrol altına almanın yolu Platon'a göre, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere kişilere verilen eğitimlerin niteliği ve onları istenilen yurttaşlar haline getirmesinin gücüdür.

İyi davranış ve kötü davranışın ayrımlaştırılması üzerinden değerler sisteminin ütopyalarda bu denli ele alınmasının yanı sıra, erdem ve erdemli davranışın nasıl bir anlam taşıdığı problemleri de önem taşımaktadır.

²⁴ Platon, a.g.e., 395 c, d, 396 a.

²⁵ Platon, a.g.e., 401 e, 402 a.

²⁶ Platon, a.g.e., 425 b.

²⁷ Platon, a.g.e., 415 a, b, c.

²⁸ Platon, a.g.e., 431 a.

Erdem kavramı genel olarak, insandaki ahlaki yetkinliği, insanın ruhi olgunluğunu ifade etmekte olup²⁹; Alexis Bertrand'ın (1850 – 1912) *Ahlak Felsefesi* eserinde vurguladığı üzere, Antikçağ'dan günümüze kadar birçok düşünür tarafından tartışılmış olan erdem kavramı, genel olarak Platon'un üzerinde durduğu görünümüyle *adaleti, yüce gönüllülüğü, hikmeti ve iffeti* içerisinde barındırmaktadır.³⁰

Platon'un *Devlet*'inde erdem kavramı, onun kurguladığı ideal toplum yapılanmasında neredeyse tüm alanların ve bilhassa ortaya çıkartılmak istenen insan modelinin temelinde bulunan; Platon'un gözünde ise böylesi ideal bir toplumun yapı taşı konumunda olan bir görünümde karşımıza çıkmaktadır.

Platon'a göre, ölçü, yiğitlik, bilgelik gibi erdemler, devleti ayakta tutan temel erdemlerdir.³¹ Bu anlamda Platon'un sınıflı toplumsal modelinde her bir sınıfın kendi işini görmekten öteye gitmek istememesi, sınıfının gereklerini yerine getirerek yaşamını sürdürmesi zorunluluğunu sıklıkla vurguladığı eserinde,³² her bir yurttaş mensup olduğu sınıfa gösterdiği uygunluk ölçüsünde erdemli olabilecektir. Çünkü söz gelimi, Platon'un *Devlet*'in başında yönetici olarak görmek istediği filozoflar bilginin peşinde koşan ve bilmeye hiçbir zaman doymayan kimselerdir;³³ devletin koruyucuları yani askerler ise yiğit olmalıdırlar ki, devletin iç ve dış saldırılara karşı savunulması mümkün olabilsin; üçüncü sınıf olan üreticiler ise ölçülü olmalıdır ki, bu anlamda kendisini sınıfının gerektirdiği üretme – çalışma faaliyetinin dışına çıkaracak arzulardan kaçınabilsin.³⁴ Buna göre, Platon'un *Devlet*'inde, kendi betimlemesiyle mayasında altın, gümüş ya da tunç katılmış olmasına göre kişinin sahip olduğu erdemlerin niteliği de değişmektedir.

Platon için aynı zamanda sınıfının gereklerini eksiksiz yerine getirmekle başlayan devlet düzeni içerisinde bütün yasalara da koşulsuz itaatin sağlanması ile devam eden süreç kişiyi en erdemli yurttaş konumuna getirmektedir. Ona göre, “bütün insanlar içinde yasalara en iyi hizmet etmiş olmakla ün kazanan kişi en iyi yurttaştır (...) kentteki bu büyük ve kusursuz insan, erdem örneği olarak gösterilmelidir.”³⁵ Bu noktada Platon'un eserlerinde sık

²⁹Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, “Erdem” Maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1945; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, “Erdem” Maddesi, Say Yayınları, İstanbul 2015.

³⁰Bertrand, a.g.e., s. 41 – 42.

³¹Platon, a.g.e., 433 c.

³²Platon, a.g.e., 433 d, 434 c.

³³Platon, a.g.e., 480 a.

³⁴Platon, a.g.e., 415 a, b, c, d.

³⁵Platon, *Yasalar*, Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, 730 e.

sık vurguladığı ve özellikle sınıflar arası ayrımın ihlal edilmemesini kapsayan ölçülülük anlayışında erdemli yurttaş profilinin örnek varlığını buluruz. Platon'a göre,

Ölçülü, akli başında ve yiğit insan acıyı da hazzı da ölçsüz, aptal ve korkak insana göre daha az, daha hafif ve daha seyrek duyar; birinciler ikincileri hazda aştığından, ötekiler de bunlardan daha çok acı duyduğundan, yiğit insan korkağı, akıllı insan da aptalı alt eder; demek ki yaşam biçimleri arasında ölçülü, yiğit, akıllı ve sağlıklı insanların yaşamı, korkak, aptal, ölçsüz ve hastalıklı insanların yaşamından daha zevkli olur; kısacası, bedensel ya da ruhsal açıdan erdemli olan yaşam, kusurlu olandan daha zevklidir.³⁶

Platon'un yukarıda belirttiğimiz ifadesinden anlaşıldığı üzere, tüm erdemlerin en önemlisi olarak nitelendirebileceğimiz ölçülülük toplumsal yaşamın her alanında Platon'un ideal düzeni için bir olmazsa olmazdır. Sınıfların kendi işlerini görmesi ve yasalara itaatın sağlanmasıyla beslenen ölçülülük anlayışı, cesaret ve akli başındalık gibi diğer erdemler ile bütünlük içerisinde işlediğinde ortaya Platon'un gözünde kusursuz bir toplum çıkmaktadır.

Platon, yukarıda açıkladığımız üzere, *Devlet*'te insanların doğuştan mayalarında bulunan altın, gümüş ya da tunca göre sınıflandığını ve buna göre yönetici, koruyucu ya da üretici sınıfa mensup yurttaşların meydana geldiğini belirtmişti. İnsanların doğuştan sahip oldukları bu değer ve değersizlik ölçüsünde Platon, erdem de sonradan kazanılmadığını fakat doğuştan geldiğini belirterek görüşünü *Menon* diyalogunda desteklemiştir. Buna göre, "Perikles'in oğullarını erdemli adam olarak yetiştirmek istemediği düşünülebilir mi? Bence bunu istemiştir ama istediği şey belki de, öğretilen olacak cinsten değildir (...) erdem ne tabiat vergisidir, ne de öğretilir. Erdem, ona sahip olanlara bir tanrı vergisidir, akılla ilgisi yoktur."³⁷ Platon'un Sokrates ve Menon arasında geçtiğini aktardığı bu diyalogda görüldüğü üzere erdem kişilerin varoluşlarında fazlaca önemli bir yere sahiptir; kişilerde bulunan erdem varlığı değiştirilemez, artmaz ya da eksilmez. Tanrı vergisi olarak kişinin mayasında bulunur.

İslam dünyası ütopyalarından Farabi'nin (870 – 950) *İdeal Devlet* isimli eserinde değerler nasıl ifade edilmektedir?

Farabi'nin *İdeal Devlet*'inde, en belirgin ayrımlardan biri, iyi ve kötü kavramları arasındaki ayrımdır. Farabi, erdemli şehir ve erdemli yurttaşın özelliklerini ayrıntılı olarak ifade ettiği ütopyasında erdemsiz ve yozlaşmış toplum yapılanmalarını da açıklamıştır. Bu bağlamda Farabi'nin ahlak anlayışındaki iyi ve kötü ayrımı kendisini göstermektedir.

³⁶ Platon, a.g.e., 734 c, d, e.

³⁷ Platon, *Menon*, Çev. Teoman Aktürel; içinde Platon, *Diyaloglar*, Çev. Teoman Aktürel, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, 94 b, 100 a.

Farabi, genel anlamda iyi olarak nitelendirdiği tüm davranış türlerinin bütünü, erdemli şehrin yöneticisi olabilecek kişinin vasıflarını sıralarken belirlemekte ve aktarmaktadır. Buna göre toplumun ahlaki yapısı bakımından iyi olarak nitelendirilen davranışlar sahip olduğu aklın değerini bilerek bilgi edinmeyi ve öğrenmeyi sevmek ana özelliğinin yanında, dünyevi zevklerden uzak durmak, baskıcılığı değil fakat adaetli olmayı sevmek, kötülüğe ve haksızlığa karşı dirençli olmak vb. gibi davranışlardır.³⁸ Farabi için kötü olarak nitelendirilen davranışlar ise erdemsiz şehirler üzerinden ele aldığı maddiyat peşinde koşmak, mevki – makam sahibi olmayı her şeyin üstünde tutmak, yalana başvurmak, arzuların peşinden gitmek vb. gerçek mutluluğu getirmeyen davranışlardır.³⁹ Dolayısıyla, Farabi'ye göre hem teorik hem de pratik alanda her türlü bilgiyi edinerek bilgelik sevgisiyle merak edip keşfederek mutluluğa ulaşan insan iyi insandır.⁴⁰

Farabi'ye göre, iyilik ve mutluluk arasında birebir ilişki mevcuttur. Onun ifadesiyle,

Mutluluk (sa'adet) salt iyilik (hayr)dir. Bu mutluluğun başarılması ve elde edilmesi için yararlı olan her şey iyidir; ancak, bu iyilik onların özünden değil, mutluluk için yararlı olmalarındandır. Herhangi bir şekilde mutluluğa giden yolu tıkayan her şey ise salt kötülüktür.⁴¹

Farabi'nin yukarıdaki ifadesinde de açıkça görüldüğü üzere, iyi davranış ile kötü davranış arasındaki ayırım onun gözünden yine mutluluk ile olan yakınlık ölçüsünde değerlendirilmiştir. Bu noktada Farabi için ideal bir toplum düzeninde insanı gerçek mutluluğa götüren ve şan – şöhret arzusu, vb. gibi dünyevi zevkler ile değil fakat teorik ve pratik bilgileri tam ve doğru şekilde öğrenmeye istekli olarak, adil olarak, haksızlıklara karşı durarak mutluluğa ulaşmak ile kendisini gösteren davranış biçimleri iyi olarak ortaya çıkmaktadır.

Farabi felsefesinde hem teorik hem de pratik bilgilerin insana son noktada her zaman sağladığı yarar yaşanan erdemli bir hayata ve bunun devamında mutluluğa ulaşmaya dayanmaktadır.⁴² Bu noktada Farabi, erdemli bir yaşama verdiği değeri, gerçekleşmesini arzuladığı kurgusu *İdeal Devlet*'te de vurgulamıştır. *İdeal Devlet*'te Farabi, insanın bir toplum dışında yaşayarak her zaman eksik kalacağını vurguladıktan sonra, bir toplumun oluşması ve

³⁸Farabi, *İdeal Devlet (El Medinetü'l Fazıla)*, Çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap, Ankara 2015, s. 105.

³⁹ Farabi, a.g.e., s. 108.

⁴⁰ Hasan Hüseyin Bircan, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitabevi, Konya 2016, s. 57; Farabi, *Mutluluğun Kazanılması (Tahsilü's – Sa'ada)*, Çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap, Ankara 2013, s. 53.

⁴¹Farabi, *Es – Siyasetü'l – Medeniyye*, Çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012, s. 79.

⁴² Bircan, a.g.e., s. 57.

devamlılığının gerçekleşmesi için de o toplumda yerleşmesi gereken erdemli davranış biçimlerini ve uzak durulması gereken erdemsiz davranış örneklerini sıralamaktadır.⁴³

Farabi için erdemsiz olarak nitelendirilecek davranışların tamamını içerisinde barındıran toplum yapılarında geçici zevklere verilen büyük önem, zayıf bir irade neticesinde yalnızca arzuların peşinden koşmaya yönelik bir yaşam biçimi, şöhret ve itibar sahibi olma gibi eylemlerin fazlalığı kendisini göstermektedir.⁴⁴ Farabi'nin erdemsizlik olarak nitelendirdiği bütün bu davranışlar, kendisinin kurguladığı ütopyik toplumda kesinlikle bulunmamalıdır. Aynı zamanda bu erdemli toplumu yönetecek olan kişi, diğer insanlardan farklı olan, kimsenin yönetimi altına girmesi mümkün olmayan, ruhu Faal Akıl ile ittisal eden ve bu noktada gerçek mutluluğu yakalayan; zeki, azimli, kararlı, adaletli, bilmek isteyen, teorik ve pratik bilgileri araştıran bir şahsiyet olmak durumundadır.⁴⁵ Görüldüğü üzere, asıl olarak peygamberliğin ya da kendisini yalnızca bilgelik sevgisine adanmış bir filozofun özelliklerinin sıralandığı ideal toplum yöneticisinin davranışları, Farabi'nin erdemli davranıştan neyi kastettiğini de ortaya koymaktadır. Ancak bu belirlemeden sonra eklemektedir ki; tüm bu özelliklerin genelde tek bir insanda bulunması oldukça zor olup, bu tür bir yaratılışa sahip olan insanlara yüz yılda bir rastlanmaktadır.⁴⁶ Yine de, Farabi'nin mevcut ideal toplum kurgusunda bu yapının devamlılığı için yukarıda ifade edilen tarzda bir yöneticiye ihtiyaç duyulacaktır.

Farabi, belirlemesini yaptığı erdemli yöneticinin niteliklerini taşıyan bir insanın bulunmadığı dönemlerde, varsa geçmişte yaşamış ve bu vasıfları taşıyan bir insandan örnek alarak yönetimin gerçekleştirilmesi ya da erdemli yöneticinin en azından bir özelliğini kendisinde barındıran birden fazla insanın topluca yönetimi ele alması durumlarının da erdemli toplumun varlığını olması gerektiği gibi devam ettireceğini ifade etmektedir.⁴⁷

Farabi'ye göre, erdemli toplumların bu dünyada ve ahirette mutluluğu yakalayabilmeleri için dört erdem mevcut bulunması gerekmektedir. Bu erdemler, en son gayesi varlıkları ve onların bütün özelliklerinin anlaşılmasını sağlayan nazari erdemler; insanın uzun süre düşünmesi, araştırması ve öğrenmesi yoluyla çeşitli sonuçlara ulaşmasını ifade eden düşünme erdemleri; gerçek iyiyi ve güzeli arzu ederek ahlaki anlamdaki gelişmeyi ve böylece hem kendisine hem de toplumuna yararlı bir birey olabilmeyi ifade eden ahlaki

⁴³ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 98 – 100.

⁴⁴ Farabi, a.g.e., s. 107 – 108.

⁴⁵ Farabi, a.g.e., s. 102 – 105.

⁴⁶ Farabi, a.g.e., s. 105.

⁴⁷ Farabi, a.g.e., s. 106 – 107.

erdemler; bireyin mesleki, sanatsal veya sosyolojik anlamda mevcut olan erdemli davranışları kendinde toplamasını ifade eden ameli sanatlardır.⁴⁸

Farabi'nin *İdeal Devlet*'inin yanı sıra İbn Tufeyl'in (1106 – 1186) *Hayy bin Yakzan* ütopyasında ahlaki değer neyi ifade etmektedir?

İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan* ütopyasında, Farabi'nin vurguladığının aksine birey teorik ve pratik bilgiyi bir topluluğun üyesi olarak çevredeki insanların yardımı ile değil, tek başına gerçekleştirmektedir.⁴⁹ Ancak İbn Tufeyl'in ütopyasının başkahramanı Hayy, herhangi bir toplumun bünyesinde yaşamıyor olması ile birlikte, belli bir toplumun gelenek, görenek ve çeşitli alışkanlıkları ile şekillenen iyi ve kötü ayrımlarından da haberdar olmamıştır.

Hayy, hem maddi ve hem de manevi alandaki bireysel gelişimini, bütün bir ömrünü keşfetmeye yönelik çalışmalar gerçekleştirerek tamamlar.⁵⁰ Ona kaynaklık edecek herhangi bir insan mevcut olmadığından deney – gözlem ve zihinsel değerlendirme süreçleriyle evrenin sırlarını çözmek için önünde koca bir ömür uzanmaktadır. Böylece Hayy, Absal ile karşılaşarak onun içinden geldiği toplum yapısına dâhil olduktan sonra, pek çok iyi ve kötü davranışın da başka birçok insan tarafından uygulanmakta olduğunu deneyimlemiş ve kendi benliğindeki iyi – kötü ayrımını belirginleştirmiştir.⁵¹

Hayy bir topluma girerek kendisi gibi olan başka insanların yaşayış biçimlerini gözlemlediğinde onların içinde buldukları durum hakkında bir fikre sahip olarak kendi tercihini yapmış ve ona göre *iyi* olan davranışı gerçekleştirerek belli bir süre sonra adasına geri dönmüştür.⁵² Ancak Hayy'ın bu kalabalık topluma hiç girmeyerek kendi tek başına yaşamına ara vermeksizin devam ettiği düşünüldüğünde kendisinin iyi ve kötü algısı ne yönde şekillenecektir?

Tek başına geçirdiği tüm yaşamı evreni ve canlıları anlamaya çalışarak onlarda meydana gelen değişim ve gelişimleri kavramaya gayret etmek olan Hayy'ın kendisi gibi başka bir insan ile birlikte büyümediğinden tüm tecrübelerini bireysel olarak kazanması, farklı bir ifadeyle bu keşif etkinliğinin kendisi onun başlıca yaşamsal amacı ve 'iyi'si olarak

⁴⁸ Farabi, *Mutluluğun Kazanılması (Tahsilü's – Sa'âda)*, s. 53; Kemal Göz, *İslam Felsefesinde Ahlakın Temel Paradigmaları*, Fecr Yayınları, Ankara 2016, s. 87 – 88.

⁴⁹ Göz, a.g.e., 112 – 113.

⁵⁰ İbn Sina & İbn Tufeyl, *Hayy Bin Yakzan*, Çev. Şerafettin Yaltkaya, Babanzade Reşid, Yapıkredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 87 – 108.

⁵¹ İbn Tufeyl, a.g.e., s. 156 – 157; Necip Taylan, *Anahatlarıyla İslam Felsefesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 243 – 244.

⁵² İbn Tufeyl, a.g.e., s. 157.

karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda yaşamını devam ettirecek yeni bilgileri öğrenerek ve evrenin gizemlerini çözümleyerek kendisinde yarattığı her gelişim, çevresinde türdeşleri üzerinden deneyimleyeceği farklı bir örnek olmadığından Hayy için *en iyidavranış*; bunun tam tersine merak duygusu olmaksızın yalnızca diğer hayvanlar gibi belirli besinlerin aranıp bulunmasını ve hayatın devamlılığını kapsayan durgun süreç ise *kötüdavranış* olarak nitelendirilecektir.

İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan* ütopyasında erdem nasıl ifade edilmektedir?

İbn Tufeyl, insanın bilme isteği sayesinde her zaman hayatta ileriye gidebileceğini ve en önemlisi de bunu bireysel olarak gerçekleştirebileceğini savunmuştur. Bu anlamda toplumun erdemli olabilmesi için öncelikle o toplumu oluşturan tek tek bireylerin erdem sahibi olmaları gerekmektedir.⁵³Bu görüşünü detaylandığı eseri *Hayy bin Yakzan*'da bireyin maddi ve manevi alandaki bilme isteği ile tüm engelleri aşarak öğrenme etkinliğini sürdürmesini, sonunda da Tanrı'nın varlığı fikrine ulaşmasını ve dünyaya geldiği andan itibaren karşılaştığı kendisi dışındaki ilk insan olan Absal'dan dini öğrenerek⁵⁴ bu etkinliği geliştirmesini vurgulayan İbn Tufeyl, Absal'ı da etkileyerek kendi yaşam biçimini benimseten Hayy'ın hayatını erdemli hayatın kendisi olarak aktarmıştır.⁵⁵

Açıktır ki, realitede, dünya üzerinde yaşayan her bir insan için Hayy'ın yaşadığı türden bir deneyim mümkün olmayacaktır. Ancak bu durum İbn Tufeyl'in erdem anlayışının yalnız başına bir ömür geçirerek her bilgiyi bireysel bir kavrayış ile edinmek zorunluluğunun bir ifadesi olduğu anlamını taşımamalıdır. O halde İbn Tufeyl, eseriyle okuyucuya geçici ve yararsız arzuların, kişiye hiçbir katkı sağlamayan eylemlerin yerine, onu geliştiren ve evrenin teorik – pratik alandaki bilinmeyenlerini açan keşiflerin erdemli bir hayata götürebileceğini aktarmaktadır.

Thomas Morus ve Tommaso Campanella ütopyalarında iyinin ve kötünün mahiyeti nedir?

Morus'un kurgusunda, normal şartlarda bir toplumda küçük ya da büyük nitelikte kargaşaya neden olacak her türlü durumun gerçekleşme olasılığının dahi mevcut olmadığı bir yapının portresi sunulmaktadır. Zira Morus'un da ifade ettiği gibi, bu toplumda "işsizlik ve tembelliğe yer yoktur. Utopia'da ne meyhane vardır, ne fuhuş yeri, ne baştan çıkma fırsatı, ne

⁵³ Göz, a.g.e., s. 112.

⁵⁴Taylan, a.g.e.,s. 242 – 243.

⁵⁵ İbn Tufeyl, a.g.e., s. 156 – 157.

de gizli kapaklı toplantı yeri. Herkes her an herkesin gözü önündedir; memleketin yasalarına göre çalışmak ve dinlenip eğlenmek zorundadır.”⁵⁶ Bu görünümüyle toplumun basit bir iyi – kötü ayrımının bulunduğu açıktır. Zira kimse *hata yapmaz*. Morus’un sunduğu abartılı işleyişiyle çoğu *Ütopya* yurttaşının yukarıda kendisinin ifade ettiği kötü davranış şekillerinden habersiz oldukları dahi öne sürülebilir.

Ütopya toplumunda hem insanlar arası hem de ülkeler arası iletişime etkisi itibarıyla para unsuru kendisine kesinlikle yer bulmaz. Bu anlamda toplumda kötülüklerin başı ya da kötü olanın bir yansıması olarak paranın varlığından söz etmek mümkündür. Morus’un ifade ettiği üzere bu toplumda “para denilen şey karşılıklı alışverişlerde hemen hiç kullanılmaz (...) altın ve gümüş bu memlekette, tabiatın onlara verdiği değeri taşınmazlar sadece.”⁵⁷ Bu noktada Morus’un ütopyik toplumunda hiçbir değere sahip olmayan paranın bir ölçüde insanlar arası samimiyeti bozarak onlar arasında çeşitli bencillik duygularına yol açabilecek bir unsur olarak da düşünülmüş olduğu açıkça kendisini göstermektedir. Zira bu toplumda insanlar “altını ve gümüşü kepaze etmek için ellerinden geleni esirgemezler. Başka yerlerde insanın elinden altınlarını almak, ciğerini sökmek kadar acı bir şeydir. Utopia’daysa altınlarını yitirmek kimsenin umurunda değildir.”⁵⁸

Morus’un *Ütopya*’sında, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere iyi ve kötü net çizgilerle ancak basit bir anlayışla şekillenerek toplumda yerlerini almıştır. Öyle ki, basitçe insanların gün içerisinde belirli davranış kalıplarını içinde yaşadıkları toplumun yararına gerçekleştirmeleri, kendilerine ait mülkiyet ve para anlayışının mevcut olmaması, bu anlamda paranın esas olarak bütün kötü huy ve davranışların kökeni olarak yansıtılması gerçeğinin çevresinde abartılı derecede mutlu bir yaşam sürmektedirler. Bunların yanında, tıpkı her şeyin herkese ait olması gibi, her şeyin herkesin gözü önünde yaşanması da suç oranını sıfır düzeyine indirmiş görünmektedir.

Thomas Morus’un ütopyik toplumunda erdem nasıl açıklanabilmektedir?

Morus’un *Ütopya*’sında mutluluk ahlakı baskın olarak kendisini göstermektedir: Bu anlayışta ahlaki olan, en uzun süreli hazzı gerçekleştiren şeyi bulmak ve yapmaktır.⁵⁹ O halde, acıdan kaçmak ve sadece mutluluk – zevk veren unsurlara yönelmek ile erdemli olabilmek

⁵⁶Thomas More, *Utopia*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 56.

⁵⁷More, a.g.e., s. 57.

⁵⁸ More, a.g.e., s. 58.

⁵⁹ Özturan, a.g.e., s. 181, Bertrand, a.g.e., s. 86 – 87; Erdem, a.g.e., s. 41; Şükrü Günbulut, *Küçük Felsefe Tarihi*, Zepros Yayınları, İstanbul 2016, s. 24.

mümkün duruma gelmektedir. Morus'a göre, "en soylu, en insanca erdem başkalarının acılarını dindirmekte, onlara umut ve yaşama sevinci vermekte, bir başka deyimle, dünyanın tadına varmalarını sağlamaktadır."⁶⁰ Bu noktada *Ütopya* toplumu benimsedikleri mutluluk ahlaki ilkeleri uyarınca insan mutluluğunu sağlayan ve ona dayanak olabilecek bir veya birden çok unsurun mevcut olabilirliğini sorgulamaktadırlar.⁶¹ Buna göre erdemli davranışların başında her şeyden önce acıdan kaçarak mutluluğu aramak ve her zaman mutluluğun peşinden gitmek esastır.

Morus'un kurgusunda, acıdan kaçarak mutluluğa yönelmenin yüceliği, bir anlamda erdemsiz olarak nitelendirilebilecek davranışlar üzerinden yeniden vurgulanmıştır. Bu bağlamda Morus'a göre,

Tanrı'nın bir gün bize sonsuz sevinçler vereceği umuduyla bedeninin güzelliğini hor görmek, güçlerini azaltmak, hızını durdurmak, iştahlarımızı oruçla körletmek, kısacası tabiatın nimetlerini tepmek, yüksek bir din çabasıdır; ama araçsız, boş bir erdem kuruntusuyla ya da belki hiç gelmeyecek yoksulluklara önceden alışmak kaygısıyla insanın bedenine eziyet etmesi, nefsinin körletmesi, aşırı bir deliliğe düşmek, kendine yok yere zulüm, tabiata karşı nankörlük etmek, Tanrı'nın verdiklerini ona borçlanmak istemez gibi çiğnemektir.⁶²

Morus'un yukarıdaki ifadesinde belirtildiği üzere, insanların tabiatın her türlü getirisine açık yüreklilikle kucak açması ve her birinden sonsuz ölçüde yararlanması sağlanmalıdır. Acıdan kaçarak kendini yok yere üzüntü ve kedere düşürmeyen insan Tanrı'nın doğada kendisine sunduğu tüm nimetlerden yararlandığı ve bundan mutlu olduğu ölçüde erdemli kişi olur; kişinin bu davranışı ise, ahlaklı davranışın kendisi olarak görünmektedir.

Ütopya toplumunda, doğanın insanlara sunduğu her türlü güzellikten faydalanmak ve nefsinin körletmemek anlayışlarının hâkimiyeti doğrultusunda, Tanrı'nın güzel olan ne varsa sunduğu doğada yapay olan hiçbir unsura da yer yoktur. Söz gelimi, Morus'un ütöfik eserinde kadınlar, "boyalar kullanmayı boş bir özen, hatta bir hayli ayıp sayarlar. Bilirler ki, bir kadını kocasının gözünde en çok yükselten şey dürüstlük ve alçak gönüllülüktür. Çoğu zaman güzellik sevgiyi uyandırır, ama bu sevginin kalması, sürekli olması için, erdem ve uysallık gerekir."⁶³

Doğaya uygun yaşamak, acıdan kaçarak zevke ve mutluluğa yönelmek, Tanrı'nın yarattığı bedeni hor görmemek, onu kendi doğallığı ile sevmek, dürüstlük ve alçak gönüllülük

⁶⁰ More, a.g.e., s. 62.

⁶¹ More, a.g.e., s. 63.

⁶² More, a.g.e., s. 70.

⁶³ More, a.g.e., s. 77.

gibi erdemler, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi *Ütopya* toplumunun baş erdemleri olarak sıralanmaktadır. Her şeyden önce, mutluluk ahlakına bağlı kalmak koşulu ile bu anlayışa tam bir bağlılığın gerçekleştirildiği noktada kişi en erdemli kişi sayılır. Bütün bu ahlak anlayışı ise, hayatın diğer alanlarında da olduğu gibi küçük yaşlardan itibaren verilen eğitimler ile yurttaşlara benimsetilmektedir. Buna göre,

Okul kendilerine bilimden çok erdem ve ahlak vermeye çalışır. Utopia'da öğretmenin işi, bütün görgüsüyle bilgisini ve cumhuriyeti koruyacak olan sağlam ilkeleri körpe yaşta çocuğun kafasına yerleştirmeye harcamaktır. Bu ilkelerle yetişen çocuk, bütün ömrünce onlara bağlı kalır, büyüyünce de devletin bekçisi ve yararlı bir üyesi olur.⁶⁴

Erdemli yaşayışın mahiyeti, Morus'un kurgusunda pek çok kez dile getirilen ve önemle vurgulanan bir konu olarak kendisini göstermektedir. Gelecek nesilleri aynı ahlak ve erdem anlayışı ile yetiştirmek de, toplumun düzenli ve birlikli yapısını sağlamak için Morus'un gözünde son derece gerekli ve yerinde bir çabadır.

Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nde erdem anlayışı nasıl dile getirilmiştir?

Campanella'nın ütopyasında, toplum yönetimi ile bilgi aktarılan bölümde öncelikle vurgulanan erdem isimleri ile yöneticilerin varlığı kendisini göstermektedir. Campanella'nın eserinde açıkladığı üzere, "ne kadar erdem adı varsa, Güneş Ülkesi'nde de o kadar yönetici adı vardır. Örneğin, Büyüklük, Cesaret, Namus; Cömertlik, Çalışkanlık, Tokgözlülük (ve daha başka) adlar taşıyan yöneticiler vardır. Kim çocukluğunda, okulda bu erdemlerin birine en fazla eğilim gösterirse, bu göreve seçilir."⁶⁵ Bu bağlamda kişilerin çok küçük yaşlarda erdemli birer yurttaş olmalarını sağlayan eğitimler ile toplum yapısının en azından ahlaki açıdan dışlanmaya imkân vermeyecek kişiler arası farklılıklar barındırmayan fakat suç oranının da en aza indirgenerek düzenli toplumun varlığının devamı mümkün duruma getirilmiştir.

Campanella için yukarıda isimlerini belirttiğimiz çeşitli erdemlerin tam karşıtı niteliğinde olarak toplumun huzurunu bozacak davranış biçimleri, farklı bir ifadeyle erdemsizlik örneklerinin varlığı için temel etkenler yoksulluk ve zenginliktir.⁶⁶ Bu noktada Platon ve Morus'un ütopyalarında görülen özel mülkiyetin yokluğu anlayışı *Güneş Ülkesi*'nde de kendisini göstermektedir. Buna göre, "yoksulluk insanları alçaltır, hilelere, kurnazlıklara, hırsızlıklara, yalancılıklara, serseriliğe götürür, onlarda yurt sevgisini azaltır. Zenginlikse gururlu, cahil, küstah, palavracı, hain, kendini beğenmiş, bencil, iftiracı yapar insanları."⁶⁷ O

⁶⁴ More, a.g.e., s. 96.

⁶⁵ Campanella, a.g.e., s. 25.

⁶⁶ Campanella, a.g.e., s. 43.

⁶⁷ Campanella, a.g.e., s. 43.

halde ne yoksulluğun ne de zenginliğin olmadığı toplumda erdemsiz davranışların da yeri olmayacaktır. İnsanlar arası anlaşmazlıklar ve bundan doğan suç unsurları toplum içerisinde barınamaz duruma gelecektir. Bu nedenle Campanella'nın önemle üzerinde durduğu bireysel ve toplumsal erdemlerin toplum içerisinde varlığının koruyucusu, asıl olarak özel mülkiyet olgusunun mevcut bulunmaması üzerinden açıklanmaktadır.

Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nde, halk hırsızlık, cinayet, uygunsuz çiftleşme vb. davranışların ne olduğunu dahi bilmezler; başta yalancılık olmak üzere tembellik, asık yüzlülük, nankörlük birer suç olarak kabul edilmektedir.⁶⁸ Aynı zamanda, yurttaşların içinde buldukları toplumun yararına çalışmaları Campanella için en yüksek toplumsal iyi nitelik olarak kendisini göstermektedir. Bu anlamda Campanella'nın ifade ettiği üzere, daha küçük yaşlardan doğa bilimleri vb. alanlara yönlendirilen yurttaşlar mutlaka el zanaatlarına da yoğunlaşmak ve bunu öğrenmek durumundadır.⁶⁹

Toplumdaki huzur ve güven ortamının mutlak devamlılığının sağlanması, Platon ve Morus'ta gördüğümüz genel görünümüyle Campanella'nın kurgusunda da hâkim bir özellik olarak kendisini göstermektedir. Campanella'nın belirttiği üzere, bu toplumun insanları insanların kendi evi, karısı, çocukları olmasını ve onları kendi öznel doğruları çerçevesinde yetiştirmesini doğru bulmamakta; tek tek bireylerin değil fakat toplumun devamlılığı ile düzeninin korunması konusunda anlaşmaktadırlar.⁷⁰ O halde Campanella'nın ütöpik eseri için de belirtmek mümkündür ki, toplumsal yarar ilkesi temel bir değer olarak kendisine yer bulmakta ve buna aykırı olabilecek her davranış biçimi *Güneş Ülkesi*'nde kötü olarak nitelendirilmektedir. Belirlenmiş bir çizgide standart eğitim sürecinin başlamasının ardından istenilen yetişkinlere dönüşerek hayatlarını devam ettiren halk öznel kimliklerini unutmuş olarak yaşamaktadır. Zira bir insanın kendi evi, karısı, çocuğu, kıyafetleri vb. olması ona farklı bir özlük duygusu yaratabilecek iken, ya da kişi sadece sevdiği için bir bahçenin tek sahibi olabilmeyi arzulanabilecek bir varlık olmasına karşın Campanella'nın çizdiği tabloda her şey robotik bir görünüme sahiptir. O, yetersiz bir savunu olarak insanların kendilerinin üzerinde anlaşarak tercih ettikleri yaşam tarzının olumsuz bir ifadesini sunuyor görünse de, asıl olarak bu toplumsal sözleşmeyi yapanların kendilerinden sonra dünyaya gelen çocukları ve torunlarının aynı yapıyı kabul ederek sonsuza değin hata yapma lükslerini dahi ellerinden almak bir istenilen ütopya yazarı için bile fazla kısıtlayıcıdır.

⁶⁸Tommaso Campanella, *Güneş Ülkesi*, Çev. Hasan Erdem, Arya Yayınları, İstanbul 2009, s. 25.

⁶⁹ Campanella, a.g.e., s. 38.

⁷⁰ Campanella, a.g.e., s. 40.

Campanella da Morus gibi özel mülkiyetin yıkıcı etkisini savunmuştur; ona göre, toplumdaki eşitliği bozucu bir unsur olarak para ve özel mülkiyet toplumların kötü bir gerçeğidir. Bu nedenle kendi ifadesiyle, “yoksulluk insanları alçaltır, kurnazlıklara, hırsızlıklara, yalancılıklara, serseriliğe götürür, onlarda yurt sevgisini azaltır. Zenginlikse gururlu, cahil, küstah, palavracı, hain, kendisi beğenmiş, bencil, iftiracı yapar.”⁷¹ Bu noktada para ve özel mülkiyetin olmadığı toplumda herkes her şey üzerinde eşit haklara sahip olacağından ne yoksulluğun ne de zenginliğin yukarıda belirttiğimiz kötü yansımaları kendisine yer bulamaz.

Distopik toplum kurgularından *Cesur Yeni Dünya* ve *1984*'te değerler ve özgürlük arasında bir ilişki var mıdır?

Cesur Yeni Dünya'da, toplumun ahlaki iyi ve kötülerini dönemin ilerlemiş teknolojik gelişmeleri doğrultusunda yeniden şekillenmiş ve günümüzdekine hiç benzemeyen bir görünüm almıştır. İnsanın bir anne – babadan değil fakat şiseden çıkarma yöntemiyle ürediği geleceğin dünyasındaki süreç, zamanla ‘anne’ ve ‘baba’ kelimelerinin telaffuz edilmesinin dahi son derece kötü ve ayıp sayıldığı ahlaki yapıyı beraberinde getirmiştir.⁷² Bu anlamda Huxley'in geleceğin toplum yapısına ilişkin kurgusunda doğal yollardan üremek dışlanmakta ve yapay insanlığın üretilmesinde daha da ileri bir noktaya gidilmek istenmektedir. Delta, Gama vb. insan türlerinin her biri için farklı psikolojik koşullanma metotları ile bebeklik evresinden itibaren dayatılan iyi ve kötülerin varlığı, bu yapay toplumu yönetme kolaylığının ve istenildiği ölçüde şekil verilebilecek – değiştirilebilecek yapısının da göstergesidir.⁷³

Toplumun iyi ve kötü algısının geleceğin dünyasında tersine döndüğü bir diğer konu, Huxley tarafından kurgulandığı üzere erotizmdir. Buna göre eserde müdür, içinde yaşadıkları şimdide geçmişi eleştirmektedir: “Ford’umuzun yaşadığı dönemden önce ve hatta nesiller sonra bile çocuklar arasındaki erotik oyunlara anormal gözüyle bakılmıştır (ortalık kahkahaya boğuldu); sadece anormal değil, ahlakdışı (olamaz!) sayılmıştır: o yüzden de şiddetle bastırılmıştır.”⁷⁴ *Cesur Yeni Dünya* toplumunda ise tam tersine erotizm hem çocuklar hem de yetişkinler için toplumun olmazsa olmaz bir etkinliği olarak görülmektedir. Dönüşen teknoloji temelli toplumda, görüldüğü üzere iyinin ve kötünün çizgisi köklü bir biçimde değiştirilmiştir.

⁷¹ Campanella, a.g.e., s. 43.

⁷² Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, Çev. Ümit Tosun, İthaki Yayınları, İstanbul 2013, s. 46.

⁷³ Huxley, a.g.e., s. 50.

⁷⁴ Huxley, a.g.e., s. 55.

Vahşi Ayrı Bölge'deki doğal yollardan üreyen gerçek insanlık dışında kalan diğerleri için kurallara uyumsuzluk göstermek ve yeni fikirler ortaya koymak ihtimalleri mevcut olmadığından kendilerine kodlanan her bir davranış biçimine göre yaşayan insanlık iyiyi ve kötüyü yönetici kesimin verdiği haliyle bir kalıp olarak almaktadır. Buna göre, değerlerin oluşumu ve özümsemesinde özgür bir seçim mevcut değildir. Bu anlamda “Cemaat, Özdeşlik, İstikrar”⁷⁵ sözcükleri bu toplumun içinde bulunduğu durumu en iyi biçimde ifade etmektedir.

Geleceğin karamsar birer portresi olan istenmeyen ütopyalarda toplumsal değerler ve buna bağlı olarak erdem anlayışı da değişime uğramıştır. Bu noktada kişilerin erdemli davranışa bakışı ve toplum içinde kabul görmeleri için bu davranışları uygulamaları bilim ve teknolojinin kısıtlayıcı kuşatmasında gerçekleşmektedir.

Cesur Yeni Dünya'da insanlar birer proje niteliğinde üretilen varlıklar olarak, yukarıdaki kısımlarda açıkladığımız üzere varlığa gelme aşamasında kendilerine kodlanan huy ve davranışlara göre eylemektedirler. Eserde Kuluçka Şartlandırma Merkezi müdürünün “mutluluk ve erdemin sırrıdır – yapmak *zorunda* olduğun şeyi sevmek. Tüm şartlandırmaların amacı budur: insanlara, kaçınılmaz toplumsal yazgılarını sevdirmek”⁷⁶ ifadesinde de görülen belirlenmişlik örgüsü, yapay toplumun önceden belirlenmiş erdem anlayışını da ifade etmektedir. Teknoloji ve bilimin insanın geleceğini karamsar bir öngörü ile resmetmeye neden olan gücü ile istenmeyen ütopyasını kaleme alan Huxley, eserde Ford öncesi dönemde doğal yollardan üremekte ve birbirinden farklı – özgün duygulanımlara sahip varlıklar olan insanların durumunun yenedünyada erdemli ve ahlaka uygun olmayan biçimde değerlendirildiğini eklemektedir: “O zavallı, modernlik öncesi inanların çıldırmış, kötü ve sefil durumda oluşlarına şaşırılmamak gerek. Dünyaları; rahat yaşamalarına, akıllı, erdemli ve mutlu olmalarına izin vermiyordu.”⁷⁷ Bu noktada üretim aşaması yapay bir şekilde meydana gelerek gerçekleştireceği tüm davranış biçimleri kendisine kodlanan yapay insanlığın uyum içerisindeki birliği erdemliliğin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Farklı duygulanım ve eylem biçimlerine sahip gerçek insanlık bu anlamda basit var oluşu ile erdemli davranıştan uzaktır.

Huxley'in *Ada* isimli eserinde belirtildiği üzere, “öz varlığımızı tanımak bizi Erdemli Kişi kılar (...) Erdemli kişi özbenliğinin bilincinde olan kişidir; özvarlığımıza varmak ise

⁷⁵ Huxley, a.g.e., s. 28.

⁷⁶ Huxley, a.g.e., s. 38.

⁷⁷ Huxley, a.g.e., s. 66.

olduğumuzu sandığımız kişiyi ve bu yanılığın biçimlendirdiği duygu ve davranışları anbean inceleyip tanımakla mümkündür.”⁷⁸ Buna karşın *Cesur Yeni Dünya*’da Alfa, Beta vb. insan türleri her davranışı şartlandırıldığı kadarıyla yapar.⁷⁹ Yöneticilerin doğrularına ve ayrımlarına göre üretilerek şartlandırıldıkları için de kendi muhakeme yetileri yoktur. Bu anlamda varlıklarının anlam ve amacını sorgulamak ya da kişiliklerinin gelişimini desteklemek vb. girişimlerden yoksun durumdadırlar. Asıl olarak görüldüğü üzere, Huxley için geleceğin dünyasında erdem anlayışı günümüzdekinin tersine dönmüş ve kişilerin öznel birer niteliği olmaktan çıkmıştır.

George Orwell’in (1903 – 1950) distopik toplumunda ise toplumsal değerler, iyiler ve kötüler günümüzdekiler ile yer değiştirmiş görünür. Bu durumun devamlılığını sağlayan ise yönetici kesimin toplum üzerinde sonsuz güçte bir egemenlik kurma arzudur. Bu arzunun gerçekleştirilmesinin bir yolu olarak toplumun üyelerini her yanından kuşatan gözetleme araçları gerek casuslar gerekse tele – ekranların varlığı her an insanlara dayatılmaktadır. Bu anlayışta Okyanusya toplumu için kesin olarak dayatılan düşüncelerin dışına çıkmak kötüdür ve suçtur; düşünce suçu kişilerin ölümüne neden olmaktadır.⁸⁰ Toplumda küçük yaşlardan itibaren her bir yurttaşın özenle Parti’nin egemenliğini güçlendirici bir anlayış ile yetiştirilmelerine paralel olarak, Okyanusya toplumunda çocuklar ailelerinin içine yerleştirilmiş casus görevi görmekte ve her türlü şiddet unsuruna tanıklık ederek bundan zevk almaktadırlar. Orwell’in ifade ettiği üzere, eserin baş kahramanı Winston bir komşusu ile konuşmakta iken komşusunun kendisine çocuklarıyla ilgili belirttikleri ile toplumda en iyi davranış biçimi olarak görülen ve çocuklar üzerinden örneklendirilen Parti yanlılığının acımasız yüzü kendisini göstermektedir: “Çok gürültü yapıyorlar (...) idamları seyretmeye gidemedikleri için çok üzülüyorlar de ondan. Hiç vaktim yoktu, götüremedim.”⁸¹ Bu noktada gelecekte toplumun yetişkin bir üyesi olacak olan çocuklar, Parti’nin koyduğu kurallara uyumsuzluk gösterenlere uygulanan idamlara ve vahşete zevk verici bir unsur olarak bakmakta, bu doğrultuda toplumun en faydalı davranışı olarak bu hizmeti gerçekleştirmektedirler.

Orwell’in distopik toplumunda kadın – erkek arası ilişkiler de toplumun iyi ve kötülere arasında kendisine tartışma alanı bulmaktadır. Orwell’in vurguladığı üzere, Parti’nin amacı erkek ve kadın arasındaki denetlenmesi güç bağılıkları önlemek amacıyla aşk ve erotizmi

⁷⁸Aldous Huxley, *Ada*, Çev. Seniha Akar, İthaki Yayınları, İstanbul 2015, s. 49 – 50.

⁷⁹Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, s. 38.

⁸⁰George Orwell, *1984*, Çev. Celal Üster, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 52.

⁸¹Orwell, a.g.e., s. 47.

yasaklamaktır.⁸² Bu anlamda geleceğin distopik dünyasında ahlaki açıdan en büyük kötülüklerden biri de kadın – erkek arasındaki duygusal etkileşimdir; bu son derece tehlikeli bir eylem biçimi olarak görülmektedir. Zira Okyanusya toplumunda evliliğin kabul gören tek amacı Parti'ye hizmet edecek çocukların dünyaya getirilmesidir.⁸³

Parti, toplumdaki insanları her yandan kuşatan ve onların düşüncelerini, gözle görülen davranışlarını, birlikte olacakları kişileri keskin kurallar ile sınırlandıran yapısını, aykırılık göstermeye cüret edenleri bundan vazgeçirmek adına toplumun iyi ve kötüye ilişkin kabullerini kendi ellerinde şekillendirmiştir. Bu anlamda bu kabullere aykırılık gösterecek olan yurttaşların ileride kendilerine bir düşman durumuna gelerek tehdit oluşturmalarını önlemek amacıyla zıt görüşlü kişileri, Parti'nin ideolojisi benimsetilene kadar değiştirmeye çalışmaktadırlar.⁸⁴ Böyle bir durumda kişinin kendisi ve toplumu için yapacağı en iyi davranış tüm özgürlük arzusundan vazgeçerek koşulsuz itaat etmesinde kendisini göstermektedir. Zira eserde O'Brien, insanın Okyanusya toplumundaki durumunu şöyle özetlemektedir:

Yalnız – yani özgür – insan her zaman yenilgiye uğrar. Böyledir, çünkü insan yıkımların en büyüğü olan ölmeye yazgılıdır. Ama tümüyle, tam anlamıyla boyun eğbildiği, kimliğinden sıyrılabildiği, Parti'yle kaynaşıp bir olabildiği zaman, işte o zaman gücü her şeye yeter ve ölümsüz olur.⁸⁵

Yukarıdaki ifadeye göre Parti için insanın özgür olması demek, onun yalnız kalması anlamına gelmektedir; bu anlamda insan itaat ettikçe güçlü duruma gelmektedir. Buna göre, Okyanusya'nın iyi ve kötülerinin ekseninde insan bireysel olarak kendisinin özgünlüğünü yaratacak düşünce tarzı ve yaşam biçimine hiçbir zaman sahip olamayacaktır.

Orwell'in *1984*'üne tekrar dönecek olursak, bu distopik toplumda erdemli davranış, Parti'nin sarsılmaz mevcudiyetine zarar verecek her türlü davranıştan uzak durarak bu gücü destekler nitelikte davranmaktır. Buna göre yaşı küçük ya da büyük fak etmeksizin her bir yurttaş Okyanusya toplumunda günümüzdekinin tersine dönmüş erdem anlayışına göre hareket etmektedir. Orwell'in ifade ettiği üzere, kişinin kendi özgünlüğünü ve değerini ortaya koyacak davranışlar erdemsizlik ve sakıncalı olmakla birlikte birer suçtur.⁸⁶ Bu toplumda çocukların dahi aile içinde birer casus gibi davranarak ailelerini ele vermeleri erdemli bir davranıştır. Bu durumda teknolojinin kuşattığı insan yaşamında erdem anlayışı itaat ve onun gerektirdiği diğer eylemleri kapsamaktadır.

⁸² Orwell, a.g.e., s. 90.

⁸³ Orwell, a.g.e., s. 90.

⁸⁴ Orwell, a.g.e., s. 289.

⁸⁵ Orwell, a.g.e., s. 299.

⁸⁶ Orwell, a.g.e., s. 27.

Eserdeki kahramanlardan Parsons, uykusunun içinde Parti karşıtı söylemleri sayıklamış ve bunu duyan kızı tarafından ihbar edilerek yakalanmıştır; bu durumda Parsons işlenebilecek en büyük suçu işlerken, kızı ise bir erdemli davranış örneği sergilemiştir.⁸⁷ Özgür düşünce ortamının mümkün olmadığı Okyanusya toplumu öznelliği ortadan kaldıran ve yardımseverlik, iyilikseverlik, cömertlik, bilgelik vb. gibi erdemli davranışları gerçekleştirme imkânı vermeyen bir yapıdadır. Zira tele – ekranlar ile her an izlenme altında olan toplum üyeleri duygu ve düşüncelerine ait gerçek eylemleri uygulamaktan kaçınmakta ve kendi güvenlikleri için olması istenilen tarzda davranmaktadırlar.

Kişinin içinde bulunduğu toplumu ve o toplumu yönetenleri eleştirmesinin bir yolunu açan toplum tarihini merak etmek de bir suç olarak nitelendirilmekte ve kişinin bünyesinde barındırdığı erdemın bir diğer kaynağı tarihin içinde yer alan bilgileri merak etmeksizin yalnızca Parti'nin öğretisi ve kurallarını benimsemektir. Orwell'in ifade ettiği üzere,

Büyük ve göz alıcı tüm binaların, hele görünüşleri de yeniyse, Devrim'den sonra yapıldığını ileri sürüyorlar, daha eski oldukları çok belli olan binaları ise Ortaçağ dedikleri karanlık döneme yakıştırıyorlardı. Kapitalizmin egemenliği altında geçen çağlarda değerli hiçbir şey yapılmadığı söyleniyordu. İnsan, tarihi, kitaplardan öğrenemediği gibi mimariden de öğrenemiyordu. Heykeller, yazıtlar, anıtlar, sokak adları... Geçmişe ışık tutabilecek her şey sistemli bir biçimde değiştirilmişti.⁸⁸

Yukarıdaki ifadede görülen toplumun tarihinin değiştirilmesi ve yok edilmesi işlemi görüldüğü üzere Parti'nin yeni kuşaklar için hazırladığı teknoloji temelli baskı toplumunda temel dayanaklardandır.

1.2.Ahlaki Eylem ve Özgürlük

Bir bireyin eylemleri, kendi aldığı kararlarla ya da başka bir gücün dayatması ile uygulamaya geçirilmesine göre ahlaki olan / olmayan biçiminde bir nitelik kazanmaktadır. Ancak durumun bu şekilde kesinleşmesinde bireyin içinde yaşadığı toplumun 'ahlaki olana' nasıl baktığı da oldukça önemlidir. Bir toplumda iyi olarak kabul edilen bir davranış, başka bir toplumda son derece kötü olarak değerlendirilerek yasaklanabilir. Bu bağlamda kişinin ahlaki çerçevede karar vererek toplum içerisinde gerçekleştirebileceği eylemler incelediğimiz ütopya ve distopyalarda nasıl değerlendirilmektedir?

Platon'un eserlerinde sıklıkla vurgulanan ölçülülük, yiğitlik ve bilgelik erdemlerinin bireylerde mevcut olmasının neticesinde eylemlerin ahlaki bir nitelik kazandığı savunusu

⁸⁷ Orwell, a.g.e., s. 267.

⁸⁸ Orwell, a.g.e., s. 124.

kendisini göstermektedir.⁸⁹ Buna göre, her birey neye göre ahlaki eylemde bulunmuş olacaktır?

Platon'a göre, ideal toplum çeşitli sınıflara ayrılan ve her sınıfa mensup olan kişinin o sınıfın gereklerine göre çalışıp yaşamını devam ettirdiği hiyerarşik bir yapının vücut bulmasıyla mümkün olmakta, bu noktada da herkes kendi toplumsal sınıfının gereklerine göre eylemde buldukça ölçülü ahlaki davranışı kendisinde barındırmış olmaktadır.⁹⁰ O halde *Devlet* yurttaşının Platon'un gözünden ahlaki eylemde bulunmasının en önemli şartı, yönetici, koruyucu ya da üretici sınıflarından hangisine mensup ise ona göre eylemde bulunmasıdır. Ona göre,

Ama doğuştan sanatçı olan ya da başka bir işle kazanç sağlayan kimse, sonradan parası, tutanları, gücü ve bunun gibi başka şeylerle böbürlenir de savaşçılar arasında yükselmeye kalkışırsa ya da savaşçılardan biri, hiç de ehil olmadan, devletin başındakilere katılmak isterse, böylece bunlar da kazançlarını değil tokuş ederlerse ya da bir adam bütün bu işleri bir arada yapacak olursa, bu kargaşalığın, devleti yıkacağından benim gibi sen de şüphe etmezsiz herhalde?⁹¹

Platon'un yukarıdaki vurgusu ışığında, temelde bir devleti devlet yapan ve onu her türlü yıkım ve yozlaşmalardan koruyan unsurun, devleti oluşturan yurttaşlar arasındaki sınıfsal nizam ölçüsünde gerçekleştiği; bu noktada da o toplumun ekonomik, ahlaki, siyasi her damarının bu sınıfsal ayırım üzerinden sistemli bir devamlılığa sahip olduğu savunusu kendisini göstermektedir.

Platon, sınıfların birbirlerinin işine karışmaması temel gerekliliğinin yanında, topluma önderlik edecek yetkin kişinin, yani filozofun özelliklerini sıralarken de kendi gözünden ahlaki davranışın niteliklerini vermiş olmaktadır. Buna göre, filozof özü sözü bir olan, her durumda yalan söylemekten kaçınan, her zaman doğru bilgiyi seven, isteyen ve araştıran, her durumda ölçülülüğü elden bırakmayan ve yiğitliği kendisinde bulunduran kişi olarak devletin başında durur ise toplumun düzenli birliğine zarar gelmeyecektir.⁹²

İslam dünyasında Farabi ve İbn Tufeyl'in ütopyalarında ahlaki eylem ile özgürlük nasıl ifade edilmektedir?

İnsan bir davranışı gerçekleştirmeye karar verdikten sonra bu kararını uygulamaya koyduğunda, özgürce aldığı karar neticesinde yine özgürce eylemde bulunmuş olur. O

⁸⁹ Platon, a.g.e., 433 a, b, c; Platon, *Yasalar*, 630 e, 635 e

⁹⁰ Platon, *Devlet*, 433 b, 434 b.

⁹¹ Platon, a.g.e., 434 b, c.

⁹² Platon, a.g.e., 485 c, 486 d, e, 490 a, d.

halde, ahlaki bir karar vermek ve ahlaki bir eylemde bulunmak için insan öncelikle karar ve eyleminden sorumlu, buna bağlı olarak da özgür olmalıdır.

Farabi'ye göre, insan eylemde bulunuyor ise bu eylem mutlaka onu mutluluğa götürecektir olan faydalı bir eylem olmalıdır. İnsanı mutluluğa ulaştıran, Farabi için teoride ve pratikte elde edilen bilimsel kazanımların varlığıdır: Bu kazanımları kendisinde tamamlayan insan aynı zamanda erdemli olan insanın kendisi olacaktır.⁹³ Kişi, sahip olduğu özgür irade ile bir seçim yapan ya da karar veren yapısıyla iyi veya kötü eylemi gerçekleştirir; bu durumda Farabi için erdemsiz toplum yapısı örneklerinden hareketle, o toplumları erdemsiz kılan eylemlerin gerçekleştirilmesi, kendi ütopyasında ifade ettiği üzere, ahlaki olmayan eylem adını alacaktır.⁹⁴ Zira Farabi'ye göre bir toplumu erdemsizliğe sürükleyen, mutluluğun kendisinden haberdar olmayan ve yararsız uğraşlar için çabalayan insanların varlığıdır.⁹⁵ Bu bağlamda bu tür toplumlar nazari erdemler, fikri erdemler, ahlaki erdemler ve ameli sanatların⁹⁶ elde edilmesini önemsemeyen bozulmuş toplumlar olarak ahlaki eylemin niteliğinden de habersizdirler.

İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan*'ında, Hayy'nin ömrü boyunca edindiği tüm tecrübeyi iki farklı şekilde değerlendirmek mümkündür. Hayy, dünyaya geldiği andan itibaren hayatı tek başına tecrübe etmiş ve anlamlandırmıştır. İkinci olarak ise Absal ile karşılaşmış ve böylece kendisi gibi başka insanların da varlığından, bir toplumun mevcudiyetinden haberdar olmuştur.⁹⁷ Bu noktada hem kendisi ile aynı yapıda olanları hem onları birleştiren unsur olan dilin varlığını hem dini, dinin toplum üzerindeki etkisini, toplumun geneline yayılan ahlaki anlayışı tecrübe etmiştir.⁹⁸ Dolayısıyla ömrünün bu safhasından itibaren Hayy, bir eylemin amacının ve sonucunun ahlaki olup olmadığı konusunda bir fikre sahip olacak ve hangi eylemin ahlaka uygun olduğuna dair hüküm verme yetkinliğine kavuşacaktır.

İbn Tufeyl, bireyin keşfetmeye, öğrenmeye ve Tanrı'yı bulmaya ilişkin çabasının, onun içinde taşıdığı potansiyel ile mevcut olduğunu ve birey tarafından tek başına gerçekleştirilebilmesi mümkün olan bir çabalama biçimi olduğunu göstermektedir. Bu anlamda bir toplumun varlığının gerekliliğinden ziyade bireyi ön plana çıkarmaktadır.⁹⁹ Bu durum asıl olarak İbn Tufeyl için insanın bireysel bir kavrayış ile tüm çevresini

⁹³Farabi, *Mutluluğun Kazanılması(Tahsilu's – Sa'âda)*, s. 51.

⁹⁴Farabi, *İdeal Devlet*, s. 121 – 133.

⁹⁵Farabi, a.g.e., s. 107.

⁹⁶Farabi, *Mutluluğun Kazanılması(Tahsilu's – Sa'âda)*, s. 53.

⁹⁷İbn Tufeyl, a.g.e., s. 155.

⁹⁸Taylan, a.g.e., s. 243.

⁹⁹Göz, a.g.e., s. 112.

anlamlandırma ve hiçbir yardım görmeksizin maddi alandan manevi alana geçerek sorgulamasını sürdürme etkinliğinin bile tek başına bir ahlaki eylem sayıldığını göstermektedir.

Morus'un *Ütopya*'sında ahlaki eylem neyi ifade etmektedir?

Morus'un *Ütopya*'sında ahlaki eylem, toplumun genelinde hâkim olduğu ifade edilen mutluluk ahlakı çerçevesinde gerçekleştirilmesi beklenen eylemlerin niteliklerinde kendisini göstermektedir. Bu bağlamda *Ütopya* halkı, her şeyden önce hazzı arayan ve acıdan kaçan eyleme biçimini, ahlaki eyleme biçimi olarak kabul etmektedir.¹⁰⁰ O halde Morus'un vurgulamak istediği asıl nokta, kişileri katı biçimde sınırlamayan fakat onların topluma yararsız olmamak kaydıyla benimseyecekleri mutluluk verici ilkelerin özümsemesi üzerinden ahlaki eylemlerin varlığıdır.

İnsanın ve genel çerçevede toplumun mutluluğunun haz ilkesi ile sağlanmaya çalışıldığı böylesi bir ahlak anlayışının ekseninde, Morus ütöpik kurgusunda asıl olarak toplumları kargaşalara ve iç karışıklıklara düşüren her unsurun ivedilikle yok edilmiş bir görünümünü sunarken, en başta ve kesin bir anlayışla özel mülkiyeti eleştirmektedir. Bu eleştiri, toplumsal açıdan ahlaki olmayan her bir eylem biçiminin de temellendiricisi olarak gördüğü para ve mülkiyet sahipliğinin tam anlamıyla ortadan kaldırılması ile düzene girecek olan siyasi – ahlaki yapılanmanın niteliklerini de vermektedir. Böylece insanın ve toplumun mutluluğu özel mülkiyetin yokluğunda tam anlamıyla sağlanmış olacaktır. Morus'a göre *Ütopya*'da "hiç kimsenin özel malı olmadığı için, herkes ortak yarar için canla başla çalışır. Kişisel yararlar halkın yararı gerçekten birbiriyle kaynaşmıştır. Başka ülkelerde, devlet ne kadar zengin olursa olsun, kendi ambarını doldurmayan insan açlıktan ölmeyeceğine güvenemez."¹⁰¹ Morus için tam olarak bu nedenden dolayı para, mal – mülk, sahip olunan isim - mevki vb. varlıklar zamanla mevcudiyetlerini yitirebilmeye müsait olduklarından, kimseye sonsuz mutlu bir yaşamın güvencesini sağlayabilecek unsurlar değillerdir. Dolayısıyla herkesin eşit miktarda varlığa sahip olduğu *Ütopya* ve benzeri toplumlar yalnızca hayatın haz ve acıları boyutundaki ahlaki edimlerin nitelikleri ile ilgilenecek büyük hayati dertlerin sahibi olmadan basit varlıklarını devam ettireceklerdir.

¹⁰⁰ More, a.g.e., s. 62 – 63.

¹⁰¹ More, a.g.e., s. 100.

Hayatın insana verdiği acılar, Morus için yukarıda da belirttiğimiz üzere büyük ölçüde sınıfsal ayrımlar ve ekonomik eşitsizliklerden doğan güçlükler ile birlikte gelmektedir. Morus'un ifadesiyle,

Bir soylu kişi, bir para babası, bir tefeci, kısacası hiçbir şey üretmeyen ya da devlete yararsız süs püsler yapıp satan, işsiz güçsüz, bolluk içinde güle oynaya yaşarken, beri yanda işçinin, arabacının, demircinin, marangozun, çiftçinin, bir lokma ekmek için durmadan didinmesi, bunca alın teriyle, yük hayvanlarından bile zor dayanacağı yoksulluk içinde yaşaması hangi hakka, doğruluğa sığar?¹⁰²

Morus'un yukarıda belirttiği genel durum çerçevesinde ahlaki eylem, toplumuna yararlı olmak adına çalışmak ve bencillik, mülk arzusu, makam – mevkii hırsı gibi boş ve geçici zevklerden uzak durarak hayatın insanlara sunduğu nimetlerden doğallıkla yararlanmaktır. Bu noktada görüldüğü üzere hiçbir yurttaşın bir diğerine göre daha fazla giysiye, eve, paraya vb. sahip olmadığı *Ütopya* toplumunda paranın yokluğu ile birlikte onun getirdiği ahlak dışı eylem ve zaaflar da ortadan kalkmaktadır.

Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nde ahlaki eylem nasıl gerçekleşir?

Güneş Ülkesi'nde ahlaki eylem, her biri kurala bağlanmış çeşitli kalıplar dâhilinde ortaya çıkmaktadır. Toplumun tamamının üzerinde anlaştığı bu ahlaki kurallar basit ve kargaşadan uzak bir yaşamın ifadesi olarak ortaya çıksalar da, yalnızca küçük yaşlardan itibaren durmak bilmez teorik – pratik eğitimlerin insanın içsel çeşitliliğini yok sayan bir tarzda güvence vermesi abartılı görünmektedir.

Campanella'ya göre, *Güneş Ülkesi*'nde insanlar doğanın kendisine bahsettiği varoluşu değiştirmek ya da bedenini güzelleştirmek gibi bir çabaya girerlerse, bu çaba ölümle sonuçlanmaktadır; bunun dışında, eğer bir *Güneş Ülkesi* yurttaşı somurtkanlık, hoşnutsuzluk, tembellik davranışları gösterirse, en büyük ahlaksızlığı gerçekleştirmiş olur ve toplum tarafından dışlanır.¹⁰³ Bu noktada Campanella için ahlaki eylem, doğaya uygunluk ve doğanın verdiklerine karşı sonsuz bir saygı besleyerek yaşadığı hayattan mutlu olmaktır.

Campanella'nın gözünde eylemlerin ahlaki bir nitelik kazanabilmesi için her zaman toplumsal yarar ilkesini göz önünde bulundurarak toplum yararına çalışmaktan geçmektedir; Platon ve Morus'un kurgularında görüldüğü gibi, Campanella'nın ütopyasında da bireysel olana yer olmayıp, her şey herkes için ortaktır.¹⁰⁴ Bu ortaklık çerçevesinde kimse bencillik,

¹⁰² More, a.g.e., s. 101.

¹⁰³ Campanella, a.g.e., s. 25 – 41.

¹⁰⁴ Campanella, a.g.e., s. 31.

cimrilik vb. özellikleri kendisinde barındıramaz. Zira bu davranışları gerçekleştirebileceği ortam ve maddi varlık mevcut değildir. Dolayısıyla *Güneş Ülkesi* yurttaşının eylemlerini, mevcut durumu içerisinde ahlaki kılan, onun bu ortaklık içerisinde toplumuna her geçen gün biraz daha yararlı olabilmek adına çalışması, verilen eğitimler doğrultusunda bilimsel – pratik çizgisini genişletmesi ve doğanın kendisine sunduğu nimetlerden haz duyarak yaşaması yeterli olmaktadır.

Platon, Morus ve Campanella'nın ütopyik toplum kurgularında, yukarıda ifade ettiğimiz üzere toplumun ahlak kurallarına uyum sağlamaya ya da sağlamamaya yönelik seçimlerinden, hata yaparak doğruyu bulabilme ihtimalinden ziyade belirlenen ne ise onu yaşamak ve uygulamak durumu kendisini göstermektedir. Ancak Farabi ve İbn Tufeyl'in eserlerinde kişinin kendi seçimleri üzerinden yaşadığı erdemli ya da erdemsiz hayat ifade edilmektedir.

Batı dünyası distopik toplum yapılanmalarından, korku tablosu ekseninde Huxley tarafından kaleme alınmış bir distopya örneği olan *Cesur Yeni Dünya*'da ahlaki eylemler nasıl ele alınmıştır?

Cesur Yeni Dünya'da, Kuluçka Şartlandırma Merkezi'ne göre hipnopedya sayesinde şekillendirilmiş her bir eylem ahlakidir.¹⁰⁵ Ait olduğu insan türünün gerektirdiği eylemleri şartlandırma ile koşulsuz – şartsız ve yapısına kodlanmış bir belirlenmişlik ile gerçekleştiren insan bu noktada ahlaki eylem gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu toplumda ahlaki olmayan ve kesinlikle kaçınılması gereken eylem biçimi vahşi olarak nitelendirilen gerçek insanlığın yaşama biçimini taklit etmek veya onlara özenmektir; buna göre doğmak, doğurulmuş olmak, ebeveynlik, evlilik gibi insana ait her bir özellik ahlaksızlık göstergeleridir.¹⁰⁶ Bu nedenle anlaşılmaktadır ki, kişiler arası özel bağlar kurmak toplumun genel ahlaki çerçevesine göre yanlıştır.

Rastlantısal davranış örüntülerini kendisinde barındıran insan bir yönetici ya da yönetici sınıfın egemenliği altına girdiğinde hoşnut olduğu veya hoşnut olmadığı konularda kendi fikrini söyleyebilecek durumda olmalıdır. Bu konuda bir fikir beyanında bulunmasa dahi kendisinde bu potansiyeli barındırmaktadır. Ancak insan bir insan olmanın gerektirdiği doğal yol ile dünyaya gelmek yerine bir meta olarak üretildiğinde bütün bu potansiyel ve çeşitlilik yok olmaktadır. Bu noktada böylesi bir toplumda ahlaki olan, yapısına kodlanan davranış biçimlerini uygulamak olsa da, bunları gerçekleştirmek konusunda farklı bir

¹⁰⁵ Huxley, a.g.e., s. 51.

¹⁰⁶ Huxley, a.g.e., s. 55, 63.

alternatifin bilincinde olunmadığından burada bir ahlakın var olup olmadığı kuşku götürür bir konudur. *Cesur Yeni Dünya*'da yalnızca Bernard karakterinde gördüğümüz aykırı ve ahlaksız eğilimler ise onun üretimindeki hatalı dozlara bağlanarak açıklanmaktadır.¹⁰⁷

Sonuç olarak ahlaki eylem *Cesur Yeni Dünya*'da da insanın ahlaki iyi ve kötüye ilişkin kendi yaptığı ahlaki seçimlerden doğan bir edim olarak değil, belirlenmiş bir kalıbın çevresinde gerçekleşmektedir.

Orwell'in kaleme aldığı *1984*'te ahlaki eylem ile özgürlük arasında ne türden bir ilişki mevcuttur?

Eylemlerimizin gerçekleşmesinde, onları gerçekleştirmeden önce karar alma anındaki amacımız son derece önemlidir. Bertrand'ın da belirttiği gibi, bir eylemin ahlaki olabilmesi için, bu eylemi yalnızca ahlak kurallarına uyum sağlamak için mi yoksa bu kuralları içselleştirdiğimiz için mi yapıldığına bakılmalıdır.¹⁰⁸ Aynı zamanda bireylerin toplum içerisindeki davranışlarını ortaya koyarken bunu hangi amaçla gerçekleştirdikleri ve bu amacın toplumun genel ahlaki kabulleri ile uyuşup uyuşmadığı problemi Adorno'ya göre asıl ahlaki sorundur.¹⁰⁹ Zira toplum içerisindeki düzenin de sağlanması için gerekli olan bu uyuşma eğer sağlanamazsa yöneten – yönetilen arasında ve bilhassa toplumun üyeleri arasında meydana gelecek kaos ortamı baskıcı bir yönetim şekli ile düzenli duruma getirilmeye çalışılır. Orwell'in *1984*'ünde bu türden bir kargaşanın meydana gelmesine imkân vermeyecek katı kuralların varlığı ve toplum üyelerinin korku duyarak bu kurallara itaat etmeleri durumu mevcuttur.

Teknolojik ilerlemeler ile yaşam alanı içerisinde kısıtlanan ve tek tipleşmek durumunda bırakılan insan Okyanusya toplumunda bariz biçimde yalnız kalmış ve korku ile baskılanmıştır. Sigmund Freud'un (1856 – 1939) *Kültürdeki Huzursuzluk*'ta belirttiği gibi, doğaya hâkimiyet kurmak ve zamanla meydana gelen kültürel – teknolojik gelişmelerin her biri ile insan özgürlüğünü kaybetmiştir; zira bütün bu gelişim süreci *1984*'te gördüğümüz türden kısıtlama ve yasaklamaların önünü açmıştır.¹¹⁰ Tele – ekranlar ile Parti'nin proleterler dışında kalan toplum üyelerini gözetleyip dinlediği ortada da özgürce karar alıp uygulayamayan insan eylemlerine de bu karar mekanizmasını yansıtamamaktadır. Freud'un *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde ifade ettiği üzere, toplumlarda zorlama unsurunun mevcut

¹⁰⁷ Huxley, a.g.e., s. 123.

¹⁰⁸ Bertrand, a.g.e., s. 37.

¹⁰⁹ Adorno, a.g.e., s. 27.

¹¹⁰ Sigmund Freud, *Kültürdeki Huzursuzluk*, Çev. Veysel Atayman, Say Yayınları, İstanbul 2011, s. 88 – 99.

olmasının temelinde insanların kendiliklerinden çalışmaya istekli olmayışları ve tutkularına kilit vuracak akıl yürütmelerde bulunmamalarıdır.¹¹¹ Zira bu iki insan özelliği nedeniyle, insanların hayatını kolaylaştırmak amacıyla meydana getirdikleri teknolojik gelişmeler onu her anlamda kuşatan kısıtlamalar zincirinin gün geçtikçe kendisini göstereceği korkulan bir gerçek olarak Orwell’ın distopyasında öne çıkmaktadır. Bu anlamda geleceğin dünyasınca ahlaki ve dolayısıyla yönetici kesim tarafından kabul edilebilir eylemin niteliği kişiye korku unsuru ile dayatılan kurallara uymakta ortaya çıkmaktadır.¹¹²

1984’te, eylemlerin gerçekleştirilmesinde işlemekte olan itaat ettirme yöntemi son derece güçlü ve caydırıcıdır. Orwell’ın belirttiği gibi “Parti iki kere ikinin beş ettiğini söyler, siz de buna inanmak zorunda kalırdınız.”¹¹³ Bu bağlamda Okyanusya halkının asıl ahlaki eylemi, sorgulamaksızın itaat etmek ya da en azından buna mecbur olduğunun bilincinde olmaktır.

Hata yapma lüksü olmayan insan Orwell’ın gelecekte gerçekleşmesinden korktuğu teknoloji toplumunda adeta bir kapana kısılmış ve bu yol ile özgürlüğünü, bireyselliğini kaybetmiştir.

1.3.Sorumluluk ve Özgürlük

Davranışların ahlaki bir nitelik kazanmaya başladıkları anda mutlaka incelenmesi gereken bir kavram olan sorumluluk, ütopyik toplumların yurttaşları üzerinde ne ölçüde hakimdir? Bu sorunun yanıtlanmasının öncesinde *sorumluluk* kavramının tam olarak neyi ifade ettiklerinin açıklanması gerekmektedir.

Sorumlu kelimesi, “üstüne aldığı veya yaptığı işlerden dolayı hesap vermek zorunda olan, sorumluluk taşıyan kimse”¹¹⁴, sebeplerini bilerek, isteyerek ve arzulararak yaptığı bir iş hakkında cevap vermekle yükümlü olan kişi¹¹⁵ veya kişinin kendi davranışlarının veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın farkında olması ve davranışlarının ve durumların sonuçlarını üstlenmesi¹¹⁶ olarak ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla, kişinin bir başka kişiden, bir davranıştan veya eşyadan sorumlu olması, söz konusu sorunlu olduğu unsur ile ilgili

¹¹¹Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği / Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 2000, s. 7.

¹¹² Orwell, a.g.e., s. 87, 162.

¹¹³ Orwell, a.g.e., s. 105.

¹¹⁴ Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, “Sorumlu” Maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1945

¹¹⁵ Erdem, *Ahlak Felsefesi*, s. 110.

¹¹⁶ Yener Özen, “Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeğinin Geliştirilmesi Güvenilirliği ve Geçerliliği”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı:7, Gümüşhane 2013, ss. 344 – 357, s. 344.

kararlar alabilmesi ve yargıda bulunabilmesini de içermektedir. Bu yetki de, kişinin mutlaka ve mutlaka özgür olmasını, bu doğrultuda da kendi özgür iradesine bağlı kalarak sorumlusu olduğu şeyin üzerinde çeşitli karar ve uygulamalar gerçekleştirebilmesini gerektirmektedir.

Ütopik devletlerin yurttaşları hangi davranış, kişi ve eşyadan ne ölçüde sorumludur?

Platon'un *Devlet*'inde yurttaşların kendilerine ait olan, başka bir ifadeyle kişiye özel olan herhangi bir unsur bulunmadığından, kişilerin doğrudan sorumlu oldukları ya da gelecekte sorumlusu olacakları herhangi bir şey mümkün olmayacaktır.¹¹⁷ Böyle bir ortamda yalnızca kişilerin kendilerine tanımlanan yurttaş rollerine gösterdikleri uyum çerçevesinde belli bir tür sorumluluğa sahip olup olmadıklarının tespiti yapılabilmektedir.

Açık Toplum ve Düşmanları'nda Popper'in vurguladığı gibi, yönetici yönetir, işçi çalışır ilkesi gerektiği gibi uygulandığında toplumdaki düzensizlik – yozlaşma ihtimalinin önüne geçilebilecektir.¹¹⁸ Bu noktada herkesin toplum içerisinde bulunduğu konuma göre davranması büyük bir düzenlilik ile sağlanırsa, genel anlamdaki toplumsal refah alanının kurulması da zor olmayacaktır. Böylece, kişinin sorumluluk alanı yalnızca ait olduğu sınıfın davranış kalıplarını yerine getirmek olunca, en azından *Devlet*'te bu türden bir sorumluluk anlayışının varlığı kendisini göstermektedir. Kendine ait bir evi, ailesi, kendi tercihiyle sahip olduğu bir mesleği mevcut olmayan *Devlet* yurttaşının¹¹⁹ bu bağlamla sahip olduklarından değil, kendisi için belirlenen kalıba göre şekil aldığı ölçüde belirginleşen bir sorumluluk anlayışından bahsetmek mümkündür.

Birey, kendi hür iradesiyle seçim yaptığında seçtiği şeyin ya da davranışın yükümlülüğünü de üzerine alır. Bu bağlamda üzerine aldığı sorumluluğun önkoşulu hür bir irade ve buna bağlı olan seçme edimidir. İslam dünyası ütopyalarında insan kendisinden ve çevresinden ne kadar sorumludur?

Farabi'ye göre, insanda seçme ile meydana gelen ve iyiyi, güzeli ya da kötüyü ve çirkinini yapma gücünü ifade eden irade¹²⁰ kişinin bu seçimleri özgürce gerçekleştirmesi nedeniyle onun aldığı sorumluluğu da beraberinde getirmektedir. Zira Farabi'nin ideal toplum kurgusunda belirttiği erdemli ve erdemsiz şehirleri oluşturan insanların gerçekleştirdiği iyi ya da kötü örnek olarak ifade edilen davranışlar her anlamda kişinin özgürlüğü ölçüsünde

¹¹⁷ Platon, a.g.e., 464 d, e.

¹¹⁸ Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, Çev. Mete Tunçay, Harun Rızatepe, Liberte Yayınları, Ankara 2013, s. 110; Platon, *Devlet*, 434 c; Platon, *Yasalar*, 691 c, d.

¹¹⁹ Platon, a.g.e., 465 d.

¹²⁰ Farabi, *Es – Siyasetü'l – Medeniyye*, s. 78.

gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda kişi ister erdemli isterse erdemsiz şehrin bir üyesi olsun, kendi kişiliğini oluşturan ve toplum içerisinde gerçekleştirdiği davranışlarında özgürce hareket etmektedir; yalnızca, eğer dünyevi zevklerin peşinden koşarak gerçek bilgi ve gerçek erdemin izini sürmezse mutluluğa ulaşamayacaktır.¹²¹ Bu noktada kişi özgür iradesiyle seçerek gerçekleştirdiği davranışın sorumluluğunu almış ve yaşamını buna göre devam ettirmiş olmaktadır. Farabi için bütün eylemlerin ana amacı olan mutluluk, böylece gerçekleştirilen eylemin ve bununla beraber bireye yüklenen sorumluluğun niteliğine göre elde edilebilir duruma gelmektedir.

Farabi felsefesinde, insan sahip olduğu akıl ve iyi – kötü, güzel – çirkin vb. ayrımlarını yapabildiği irade ile seçtiği her bir şey ya da durum için sorumludur. Çünkü Farabi insan için ahlaksızlık ve kötülük yolu seçildiğinde onun kendi ideal devlet yapılanmasında değil fakat erdemsiz şehir tiplerinden birinde yaşıyor olduğu genel kurgusundan hareketle aslında insana hür irade ve seçme özgürlüğünü tanımış ve bundan dolayı sahip olduğu sorumluluk ölçüsünde onu erdemli veya erdemsiz şehrin bir üyesi yapmıştır.¹²²

İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan* adlı bireysellik odaklı ütopyasında, başkahraman Hayy'nin evrene ilişkin her unsuru tek tek tecrübe ettiği ve bu noktada doğa ile canlılar üzerine keşfettiği her bilgiye bir yenisini eklediği uzun süreçte yalnızca kendisine karşı sorumlu olduğu açıktır. Zira çevresinde kendisinden başka bir insan daha mevcut değildir; bu noktada bir toplumun iyi ve kötülerinin kurallaştığı ahlaki kabuller de Hayy'nin yaşamında mevcut değildir. Bu noktada Hayy'nin çevresine değil fakat kendisine karşı sorumluluğu vardır; bu ise açlığını giderecek besin maddelerini elde etmek ve her yeni gün evrene ilişkin yeni bir bilgiyi kavramaktır.

Evrende bulunan bunca maddenin tek başına var olamayacağını ve bir yaratıcısının bulunması gerektiğini kavrayan Hayy'nin Tanrı'ya ulaşması ve bulunduğu adaya yolu düşen Absal ile karşılaştıktan sonra dini öğrenmesi, onun içinde yaşadığı yozlaşmış toplum unsurlarını keşfetmesi¹²³ ve bunu yadsıması, bu kez hem kendisine hem de Tanrı'ya karşı olan sorumluluk duygusunun niteliğini ortaya koymaktadır.

Hayy bin Yakzan'da kişinin kendi maddi ve manevi gelişimini kendi çabalarıyla tamamlamasının ve bu durumun ona verdiği olgunluğun yanında, onun hem kendisine, hem

¹²¹ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 108.

¹²² Farabi, a.g.e., s. 107 – 109.

¹²³ Taylan, a.g.e., s. 242 – 243.

içinde yaşadığı evrene ve çeşitli yollarla varlığını kavradığı evrenin yaratıcısına karşı sorumluluğunun mevcut olduğunu belirtmek mümkündür.

Thomas Morus'un *Ütopya*'sında insanın herhangi bir şey üzerindeki sorumluluğu ne ölçüde vardır?

Thomas Morus'un ideal toplumunda, Platon'a benzer biçimde kişiye özel olan hiçbir unsurun bulunmaması, bu anlamda özel mülkiyetin yokluğu, insanın dilediği eşi seçememesi, çocuklarını kendi doğrularına göre yetiştiremiyor oluşu vb. etkenleri o topluma mensup kişilerin sahip olacakları sorumluluğun niteliğini ve ölçüsünü değiştirecektir.¹²⁴

Thomas More ve Ütopyası isimli eserinde Karl Kautsky'in (1854 – 1938) de belirttiği üzere, Morus içinde yaşadığı siyasal düzen ve tarihsel süreç itibariyle her şeyin daha ılımlı ve arzulanabilir olduğu bir ülkede yaşamının niteliklerini ifade ederken Platon'un ütopyik kurgusundan etkilenmiştir.¹²⁵ Bu bağlamda her şeyin ortak olduğu sosyalist bir yapıda kişilerin toplumun yararına gerçekleştirecekleri her türlü üretim faaliyeti bencillik barındırmaksızın toplumun bütününe iyiliğini isteyen bir tarzda yoğunlaştıkça, yurttaşların en önemli ve değişmez sorumluluğunun da bundan öteye gidemeyeceği anlaşılmaktadır.

Bireyin sorumluluk sahibi olabilmesi, onun ne derece özgür olduğuna bağlıdır. Zira özgür olmayan bir birey, kendi tercihi ile gerçekleştirmediği davranışlardan sorumlu tutulamaz. Dolayısıyla *Ütopya*'da kişilerin dünyaya geldikleri andan itibaren belirlenmiş hayatları, onlara özgür olabilmek için çok büyük bir fırsat tanımadığından, sorumluluk da devletin tanıdığı belirlemeler doğrultusunda anlam kazanmaktadır.

Hümanist bir filozof olarak Morus, döneminin baskıcı rejimi ve insan hakları anlamında çok da kuvvetli olmayan yönetim anlayışı neticesinde fazlaca ılımlı görünen ütopyik eserinde yenilikçi bir kimlik ile ön plana çıkmaktadır.¹²⁶ Fakat bu durum dahi, özgürlük ve bu yol ile ortaya çıkan sorumluluk kavramlarının tam anlamıyla içini doldurmamaktadır.

Pek çok konuda Platon ve Morus'un ütopyik kurguları ile benzerlikler gösteren Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nde insanlar sorumluluk sahibi midir?

¹²⁴ Morus, a.g.e., 57 – 103.

¹²⁵ Karl Kautsky, *Thomas More ve Ütopyası*, Çev. Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul 2006, s. 194.

¹²⁶ Krishan Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, Çev. Ali Galip, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2006, s. 42 – 43.

Kötü olarak nitelendirilebilecek hiçbir unsurun kendisine yer bulamadığı; her türlü mükemmelliğin ve kurallara bağlanmış düzenliliğin ön plana çıkıyor olduğu *Güneş Ülkesi*'nde herkes yaptığı iş ile dikkat çekmeye önem vermektedir.¹²⁷ Dolayısıyla kendi özünü kendi bağımsız tercihleri ile var etmek adına çaba göstermek yerine bu ideal toplumdaki insanın en belirgin özelliği doğduğu andan itibaren başlayan eğitimler ile başta zanaatlar olmak üzere kendisine uygun görülen mesleği, sonrasında kendisi için seçilen eşi vb. kabullenmek ve belirlenmiş bu alanlarda farkını ortaya çıkararak işinde en iyi olmak anlamında sorumludur.¹²⁸

Güneş Ülkesi'nde yurttaşın sorumluluğu, kendisine uygun olan işte çalışmak, her davranışta ölçülü olmak, toplumun tamamı için belirlenmiş olan kıyafetleri giymek ve uygun görülen kişi ile evlenmektir.¹²⁹ Bu durumun Campanella için kişilerin aykırılık durumunu göstererek toplumun dirlik ve düzenini bozmalarına karşı aldığı bir önlem olarak düşünüldüğü açıkça görülsede, belirlenmişliğe karşı sonsuz itaat anlayışı son derece abartılı görünmektedir.

Batı dünyası distopyalarında sorumluluk almak nasıl yorumlanmaktadır?

Toplum içerisinde bireylerin sorumluluk sahibi olmaları, hem çalıştıkları meslek, hem kurdukları aile, hem de yurttaşı oldukları millet için refah ve düzeni sağlayan önemli bir unsurdur. Sorumluluk almak, bireyin kendi verdiği karar neticesinde gelişir; birey, kendi tercih mekanizmasını kullanarak bir şeyi ya da bir eylemi seçer ve bunun sorumluluğunu üzerine alır. Seçim, eylemi gerçekleştirecek birey dışında farklı bir kişi ya da kuruma ait ise sorumluluk eylemi gerçekleştiren bireyde değil, seçimi yapan kişi ya da kişilerdedir. Bu nedenle, istenmeyen ütopyalarda yukarıdaki kısımlarda da vurguladığımız üzere birey özgür değil ise onun sorumluluk sahibi olması da mümkün olmayacaktır.

Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sında insanın sorumluluğunun sınırları nedir?

Cesur Yeni Dünya'da, şişeden çıkarma yöntemiyle üretilen insanlar, yukarıda ifade ettiğimiz üzere üretilişleri esnasında ait oldukları türe göre şartlandırıldıkları biçimde hayatlarının geri kalanını devam ettirirler. İnsanı insan yapan, insana ait olan her türlü özsel niteliğin yapaylaştığı böylesi bir düzen, Huxley'in geleceğin dünyasına ilişkin karamsar bir

¹²⁷E. M. Cioran, *Tarih ve Ütopya*, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 83 – 84; Campanella, a.g.e., s. 43.

¹²⁸ Campanella, a.g.e., s. 42 – 45.

¹²⁹ Campanella, a.g.e., s. 35 – 38.

anlatısı olarak sorumluluk kavramının da insanın elinde olmayan, ona atfedilemeyecek bir kavram durumuna geldiğini vurgulamış olur.

Huxley'in distopyasında, toplumun her bir ferdi ait olduğu türün sınıfsal ayrıcalığına göre şartlandırılır.¹³⁰ Söz gelimi, Kuluçka Şartlandırma Merkezi'nde Sınıf Bilincine Giriş dersi olarak adlandırılan psikolojik koşullanma yolu ile verilen derste sürekli tekrarlayan ses kayıtlarından biri:

Alfa çocukları gri giyerler. Bizden çok daha sıkı çalışırlar, çünkü korkulacak kadar zekidirler. Gerçekten de Beta olduğum için öyle mutluyum ki. Çünkü o kadar çok çalışmıyorum. Üstelik biz Gama ve Deltalardan çok daha iyiyiz. Gamalar aptaldırlar. Hepsi yeşil giyerler. Delta çocuklar da haki giyerler. Yo, hayır, Delta çocuklarıyla oyun oynamak *istemiyorum*. Epsilonlar daha da kötüler. Okuyup yazamayacak kadar...¹³¹

Böylece, üretilen her birey, bir bebek olarak şişeden çıktığı andan itibaren toplumsal anlamdaki sorumluluklarının da bilincine vardırılmış olmaktadır. *Cesur Yeni Dünya*'da Vahşi Ayrı Bölge dışında kalan bu yapay insanlık, tıpkı varoluşlarının yapaylığı gibi sorumluluk kazanımını da kendi öznel tercihleri olmaksızın koşullandıkları gerçekliklere göre sağlarlar.

Eserde Vahşi Ayrı Bölge adı verilen bölgede yaşayan gerçek insanlık ise en azından kendi tercihiyle hata yapma lüksüne sahip olan ve dolayısıyla gerçekleşen eylemin iyi ya da kötü sonuçlarını görebilmekte olan insandır. Huxley'in ifade ettiği üzere, Vahşi Ayrı Bölge insanının durumu şöyle özetlenebilir: “Baştan çıkarıcı ihtiraslar ve yalnız pişmanlıklar, salgın hastalıklar ve sonsuz yalnızlaştıran acılar, belirsizlikler ve yoksulluk – işte bütün bunlar onları güçlü hislere zorluyordu.”¹³² Bu durum, Vahşi Ayrı Bölge dışında kalanlarca aşağı ve bozuk olarak nitelendirilmektedir. Ancak vahşiler sahip oldukları sorumluluğu dünyaya gelirken şartlandırıldıkları cümleciklerden değil, yaşamda deneyimleyip kendi karar mekanizmaları ile yaptıkları tercihlerden kazanırlar.

Orwell'in *1984*'ünde ise bireyin özgür seçimlerinden söz etmek imkânsızdır. Burada birey, her hareketi denetlenen bir varlık olarak davranışlarını sınırlılıklar dâhilinde sürdürmektedir. Okyanusya toplumunda, Parti'nin yasakladığı davranışların gerçekleştirilmemesi, yurttaşların birinci sorumluluğudur; insan kendi seçtiği davranışları değil, Parti'nin uygun gördüğü davranışları gerçekleştirmektedir. Uygun görülen eylemlere gösterilen uyum neticesinde özgürdür. İlgili durum Parti sloganında da açıkça bulunmaktadır:

¹³⁰ Huxley, a.g.e., s. 97.

¹³¹ Huxley, a.g.e., s. 50.

¹³² Huxley, a.g.e., s. 66.

“Savaş barıştır, özgürlük köleliktir, cahillik güçtür.”¹³³ Bu anlamda Parti'nin gözünde insan, köleleştikçe özgürleşmektedir; tele – ekranların her alanda kendisini izlediği dünyasında insan, dikkat çekmemeye ve şüphe uyandırıcı bir yüz ifadesi dahi yapmamaya mahkûmdur.

1984'te insanın sorumluluğunun başladığı yer, özgürlüğünü aramaksızın itaat etmesinde sınırlanmıştır. Eserde Winston, Parti yönetimine kin besleyen ve her şeyin Parti'nin tekelinde olduğu yaşam tarzından kurtulmayı amaçlayan bir birey olarak, kendisi gibi düşünen başka insanların da olup olmadığı arayışı içinde iken Parti'nin devrilmesi hayalini her geçen gün biraz daha şekillendirir.¹³⁴ Bununla birlikte iyi olan davranışları da, hatalı davranışları da kendi *tercihi* ile eylemeyi, dolayısıyla bütün bunların sorumluluğunu almayı ister; bu onun özgürce yaşama isteğinin yanı sıra insanca yaşama arzusunun da göstergesidir.

Orwell, 1984'te geleceğin dünyasındaki insanın hür olarak eylemde bulunamıyor oluşunun yanı sıra, bireysel ve toplumsal olan her edimini başka bir kuvvetin yaptırımı ile uygulamaya boyun eğmesinin onun bir sorumluluğuymuş gibi dayatılmasına vurgu yapmaktadır.

1.4.Ahlak Yasası ve Özgürlük

Bir toplumda toplumsal düzenin kurulması ve devamlılığının sağlanması adına bir takım kurallar çerçevesinde kişilerin hayatlarını sürdürmeleri zaruridir. Aşırı baskıcı olmayan ve insanın insan olarak değerini düşürmeyecek nitelikte olması gereken bu kurallar, toplumun ahlak anlayışı ile paralel olarak ilerlemektedir. Bu doğrultuda toplum içerisinde insanların nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen ahlak kurallarının bütünü de, o toplumun ahlak yasasını ifade etmektedir.¹³⁵

Ahlak yasası, toplumda yüksek düzeyde yaptırım gücü bulunan ve toplum içerisinde yaşayan tüm insanları kapsayan bir kurallar bütünü olarak, emredici niteliğe sahiptir. Söz gelimi, toplumun fertlerine “arzu ederseniz yalandan sakınınız ki, sizin sözünüze itimad edilsin, denilmez. Fakat sadece yalan söylemeyin denilir.”¹³⁶ Bu nedenle ahlak yasası asıl olarak kişilerin inisiyatifine sunulmayan ve emrediciliği ile yaptırım gücünü bildiren bir yapıdadır. Aynı zamanda, ahlak yasası, gücünü toplumdaki dışlanma unsuruna kaynaklık edebilmesinden de almaktadır. Buna göre, toplumda genel kabul görmüş ahlaki kabullere uyumsuzluk gösteren kişi ya da kişiler toplum tarafından dışlanma tehlikesiyle karşı karşıya

¹³³ Orwell, a.g.e., s. 129.

¹³⁴ Orwell, a.g.e., s. 42 – 116.

¹³⁵ Erdem, a.g.e., s. 81; Bertrand, a.g.e., s. 33 – 34.

¹³⁶ Bertrand, a.g.e., s. 37.

kalabileceklerinden ilgili ahlaki kabullere uyumsuzluk göstermekten çekinebilmektedirler. O halde kanaatimizce doğrudan değil fakat dolaylı bir sonuç olarak toplumdaki ahlak yasasının kuvvetli yaptırım güçlerinden bir tanesi de grup dışı bırakılma ya da dışlanma olarak kendisini göstermektedir.

Platon'un *Devlet*'inde de genelliği ve kapsayıcılığı olan bir ahlak yasasının varlığından bahsetmek mümkündür. Sınıfsal ayrımın güçlü biçimde kendisini gösterdiği *Devlet*'te ahlak yasası olarak nitelendirilebilecek çeşitli kuralların ağırlıkla yöneticiler sınıfında işlediği görülmektedir. Buna göre, Platon çoğunlukla devlet yönetiminin başına geçmesi gerektiğini savunduğu filozofların nitelikleri arasında özü sözü bir olmak, yalan söylememek, doğruyu sevmek, varlığı bütünüyle ve olduğu gibi sevmek vb. erdemli davranışların tam ve doğru şekilde benimsenerek kendi içinde bir ahlak yasası durumuna getirilmiş görünümünü vurgulamaktadır.¹³⁷

Yöneticiler sınıfına özgü olarak belirtilen yukarıdaki özelliklerin yanında, *Devlet*'te her türlü ölçünün ve düzen unsurunun başı olarak öne sürülen her sınıfın kendi üzerine düşeni yapması işi de, kabaca bu toplumun kuşku götürmez bir ahlak yasası niteliğinde işlemektedir. Buna göre, yurttaşlar yönetici, koruyucu ya da üretici sınıfında olmalarına göre kendi sınıfları düzeyinde yaşayacak ve çalışacaklardır; toplumsal karmaşaya neden olmamak adına bunu bir ahlaki yasa benimseyerek davranışlarına yansıtmalıdırlar¹³⁸ Küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitimlere uygun biçimde ait olduğu sınıfın mesleki yeterliliğini, yaşayış ve yönetiliş tarzını benimsemek, bu noktada Platon için ideal toplumda ortaya çıkmış ahlak yasasına kusursuz uyumu da beraberinde getirmektedir.¹³⁹ Bu bağlamda, eğer herkes ait olduğu sınıfın gereklerine uygun hareket edecek ise, aynı ölçüde doğruluk sahibi ve ölçülü olmak durumundadır.

Platon'un ideal devletini bütünüyle kapsayan ve ona ideal olma özelliğini de yükleyen, aynı zamanda kusursuz bir düzenin ve toplumuna bağlı yurttaşların varlığını mümkün kılan ahlak kuralları, yukarıda açıkladığımız üzere onun katı sınıfsal ayrımının bir uzantısı veya sonucu olarak kendisini her sınıf için göstermektedir. Nitekim yönetici olmaya uygun nitelikleri taşıyan bir insan ile koruyucu ya da üretici olan bir başkasının sahip olması beklenen erdemlerin farklılaşması kadar, bu sınıfların her biri için oluşmuş olan ahlak

¹³⁷ Platon, *Devlet*, 485 a, b, c.

¹³⁸ Platon, a.g.e., 434 b, c.

¹³⁹ Platon, a.g.e., 433 a, b; 370 a., b, c, d, e.

yasasının ortaklığı her birinin kendi sınıfsal özelliklerine uygun hareket etmesinden geçmektedir.

İslam dünyası ütopyalarından Farabi'nin *İdeal Devlet*'inde ahlak yasası nasıl şekillenmektedir?

Farabi felsefesinde hem genel olarak *İdeal Devlet*'te hem de diğer eserlerinde (*Mutluluğun Kazanılması, Es – Siyasetü'l – Medeniyye*) ahlakın bağlayıcı gücünü görmek mümkündür.

Ahlakı ortaya koyarak toplum içerisindeki bütünleyici ve bağlayıcı gücünü oluşturan insan toplumdaki düzen ve refah ortamını sağlamanın yegane unsuru olarak gördüğü ahlak kurallarını da nesilden nesile aktararak içinde yaşadığı toplumun özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Farabi'ye göre insan, sahip olduğu akıl ve düşünme yetisi sayesinde iyiye, doğruya kaynaklık etme ve bununla beraber hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğu yakalama olanağına sahiptir.¹⁴⁰ Farabi, insan aklının *bilkuvveakıl, bilfiilakıl* ve *müstefadakıl* olarak üç yetkinlik derecesi bulunduğunu belirtmektedir.¹⁴¹ Bilkuvve akıl, varlıkların özelliklerini bir bilme unsuru haline getirme olanağını; bilfiil akıl, bilkuvve aklın yetkin ve aktif hale geçmesini; müstefad akıl ise maddi nesnelere ve aynı zamanda onların formlarının, maddeyle hiçbir ilişkisi olmayan varlıkların idrak edildiği, aklın faal akıl ile etkileşim kurarak en yüksek yetkinlik ve mutluluğa ulaştığı akıl derecesidir.¹⁴² Buna göre, Farabi felsefesinin bütününe yayılan ve onun sıklıkla vurguladığı mutluluk kavramına en yüksek dereceyle nasıl ulaşabileceğimizin tanımlamasına da yapılmış olmaktadır; ancak bu en yüksek dereceye ulaşmadan önce, toplumun bütünündeki insanların başlangıçta mutluluğu elde etmeleri nasıl gerçekleşir?

Mutluluğun elde edilmesi, tarafımızca yukarıdaki kısımlarda da ifade edildiği üzere Farabi için teorik ve pratik alandaki bilgi birikimi ve ilerlemeye dayanarak maddi ve manevi alandaki gelişime dayanmaktadır. Bu bağlamda hem zihinsel faaliyetleri ilgilendiren teorik ilimlerin (matematik, fizik vb.) ve hem de insanın eylemlerini ilgilendiren pratik ilimlerin yetkin bir biçimde bilinmeleri sayesinde insana mutluluğun kapıları açılmaktadır.¹⁴³ İnsanın

¹⁴⁰Farabi, *Mutluluğun Kazanılması(Tahsilu's – Sa'âda)*, s. 53 – 56.

¹⁴¹ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 85 – 88; Bircan, a.g.e., s. 53.

¹⁴² Farabi, a.g.e., s. 85 – 86; Farabi, *Es – Siyasetü'l Medeniyye*, s. 36 – 37; Bircan, a.g.e., s. 54.

¹⁴³ Farabi, *Mutluluğun Kazanılması(Tahsilu's – Sa'âda)*, s. 55 – 74.

herhangi bir toplumun üyesi olmaksızın varlığının bir anlamının bulunmayacağını vurgulayan Farabi'ye göre¹⁴⁴ üyesi olduğu bu toplumdaki yapıp etmelerinin niteliği de büyük ölçü de önem taşımaktadır.

Farabi, ütopyası *İdeal Devlet*'te özellikle erdemli davranış ve erdemsiz davranış örneklerini çeşitli toplum tipleri üzerinden ifade ederek bir toplumun mevcudiyetini sürekli kılmanın ahlaki boyutunu da göstermektedir. Erdemsiz toplum tipi olarak belirttiği örnekler, yalnızca dünyevi ve geçici zevklere önem veren toplumlardır.¹⁴⁵ Bu anlamda mutluluğa ulaşmaktan uzak olan bu toplumlar aynı zamanda ahlaki yozlaşmanın da kendisine yer edindiği toplumlar olmaktadır.

Sonuç olarak ifade edilebilmektedir ki, genelde Farabi'nin felsefi sisteminde, özelden ise onun ütöpik eseri *İdeal Devlet*'te teori ve pratik alanında tam ve yetkin bilgiye ulaşma çabası ile iyinin, doğrunun güzelin veya kötünün, bozulmuş olanın ayırdına net bir şekilde varılarak insanların mutluluğu yakalamaları bir ahlak yasası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, insanın biricik gayesi olan mutluluğa ulaşma, erdemli şehrin var edicisi konumundadır.

İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan*'ında ahlak yasası nasıl şekillenmiştir?

Ahlak kuralları ve onların hükmedici gücü, belli bir toplumun içerisinde var olarak gelişmekte ve sonraki nesillere aktarılmaktadır. İbn Tufeyl'in tek başınalığı ve bireyin aklı ile doğadaki zorlukları yenerek teorik ve pratik alandaki bilgisel ilerleyişini konu alan *Hayy bin Yakzan* ütopyasında, başkahraman Hayy bir toplumsal yapı içinde yaşamının neyi ifade ettiğini yaşlılık dönemlerine kadar öğrenmemiştir.¹⁴⁶ Bu bağlamda, ona iyi davranışın ve kötü davranışın ne olduğu, iyiye ve güzele yönelmenin neyi ifade ettiği gibi konular ile ilgili bir yol gösterici de yoktur. Hayy'ın yaşamının son dönemlerine kadar herhangi bir toplumun üyesi olmaksızın hayatını devam ettirmesi, bu görünümüyle herhangi bir ahlak yasasına bağlı olmadan yaşadığını ifade etmektedir.

Dikkatle incelendiğinde, Hayy'ın yaşam biçiminin aslında ahlaklı yaşamın kendisi olduğu vurgusunun, İbn Tufeyl'in bu eseri kaleme almadaki yegane amaçlarından biri olduğu görülmektedir. Zira Hayy, bıkmadan her gün doğayı incelemekte ve evrendeki varlıklar ile

¹⁴⁴ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 97.

¹⁴⁵ Farabi, a.g.e., s. 113 – 132.

¹⁴⁶ İbn Tufeyl, a.g.e., s. 153 – 155.

ilgili her gün başka bir bilinmezi açmaktadır.¹⁴⁷ Zamanla dikkatini yeryüzündeki varlıklardan göksel varlıklara çevirmiş ve gözlemlerini bu alanda sürdürmüştür; bu uzun keşif sürecinden sonra Hayy, cisimlerin oluş ve bozuluşa tabi olduklarını kesin olarak kavrayarak, evrendeki bunca varlığın kendi kendine değil fakat bir yaratıcının yaratması ile meydana geldiği fikrini benimsemiştir.¹⁴⁸ Bir öğretici ve yol gösterici insanın varlığı olmaksızın insanın sahip olduğu en değerli şey olan akıl ile bilgisinin sınırlarını her geçen gün genişletebileceği anlayışının kuvvetli bir biçimde vurgulandığı ütopyik eser *Hayy bin Yakzan*'da, baş kahraman Hayy böylece bir yaratıcının yani Tanrı'nın bilincine vardıktan sonra tüm günlerini onu düşünerek geçirmiş, bu noktada çevresindeki hayvanları da daha dikkatli inceleyerek yalnızca yemek, içmek, ısınmak vb. gereksinimlerini gidermek için çabaladıklarını fakat kendisi gibi düşünme süreçlerinden geçerek farklı durumlar arasındaki değişimleri anlayamadıklarını, zihinsel süreçler ile onları tartmadıklarını gözlemlemiştir.¹⁴⁹ Görülüyor ki Hayy, bu çıkarımıyla bir insan olarak hayvanlar ile arasındaki farkın ve kendi gayesinin onlar gibi yalnızca fizyolojik ihtiyaçları gidermek olmadığını farkına varmış olmaktadır. Kendisine ahlaki açıdan iyinin ve kötünün ne olduğunu ifade eden bir bildirici yoktur; Hayy, en azından insan ile diğer canlılar arasındaki ayrımın farkına vararak düşünmenin, araştırmanın ve keşfetmenin kendisi için 'iyi' bir edim olduğunun bilincine varmıştır. Bu noktada Hayy'ın tek kişilik yaşamında kendisini gösteren ilk 'iyi edim' örneği onun kendisine özel ahlak yasasını da şekillendirmeye başlamıştır.

Hayy, ömrünün sonuna kadar tek başına olmamış, günün birinde Tanrı ile bütünleşmek ve sadece ibadet etmek gayeleriyle Hayy'ın bulunduğu ıssız adaya gelen Absal ile karşılaşmıştır; Absal ona konuşmayı ve dini öğretmiştir.¹⁵⁰ Kendisi için hiç de alışık olmadığı bu yeni durum ile birlikte Hayy, İslam dini ahlak kurallarını da kavramış olmaktadır. Dolayısıyla insana yararı dokunmayan ve onu zarara sürükleyen şeylerin insan için kötü olduğunu anlayan Hayy, Absal ile birlikte onun adasına yaptığı seyahatte, insanların dünya mallarını toplayıp biriktirmekte sonsuz bir yarış içerisinde olduklarının da bilincine varmış olup Absal ile kendi adasına geri dönüş yapmıştır.¹⁵¹ Bu durumda İbn Tufeyl'in ütopyasındaki başkahramanımız ahlaki açıdan iyi ve kötü olanın ayırdına vararak kendi ahlak yasasını şekillendirmiştir.

¹⁴⁷İbn Tufeyl, a.g.e. s. 100.

¹⁴⁸ İbn Tufeyl, a.g.e., s. 113 – 116.

¹⁴⁹ İbn Tufeyl, a.g.e., s. 125.

¹⁵⁰ İbn Tufeyl, a.g.e., s. 149 – 150.

¹⁵¹ İbn Tufeyl, a.g.e., s. 155 – 158.

Thomas Morus'un *Ütopya*'sında ahlak yasası nasıl oluşmuştur?

Mutluluk ahlakını benimsemiş olan *Ütopya*'lılar için toplumun ahlak yasası, doğaya uygun biçimde yaşayıp hayatın *yararlı zevklerini reddetmeksizin mutlu olmayı amaç edinerek yaşamaktır*.¹⁵² Bu anlamda herkesin eşit olduğu ve sınıfsal bir ayrımın mevcut olmadığı bu toplumda insanın üzerine düşeni yapması; aynı zamanda kimsenin diğerine göre daha fazlasına sahip olmadığı için kimsenin açgözlü olamayacağını vurgulanması gibi unsurlar da, *Ütopya*'nın genel ahlaki yapısını göstermektedir.¹⁵³

Morus'un kurgusunda, yurttaşlar arasındaki eşitlik olgusu ve buna bağlı olarak özel mülkiyet ile paranın bu ütopyik toplumda kendisine yer bulamayışı, toplumun ahlaki yapısının arka plandaki bir diğer belirleyicisidir. Morus, ideal toplum kurgusunda zengin – fakir ayrımı ve özel mülkiyetin toplumları bölücü, yozlaştırıcı kötü etkisini eleştirel bir yaklaşım ile ifade etmektedir. Onun vurguladığı üzere,

Soylu denen kimselere, altınlar elmaslar içinde yaşayanlara, aylaklara ya da süsten geçinenlere, bu hoş keyifleri körükleyip beslemekten başka işleri olmayan bu insanlara bu kadar bol keseden varlık dağıtan bir toplum haksız ve nankör bir toplum değil de nedir? O toplum ki, kendini asıl yaşatan çiftçinin, kömürçünün, arabacının, marangozun, işçinin dertleriyle kaygılanmaz, hiçbirine acımaz.¹⁵⁴

Morus'un yukarıda aktarılan ifadesinin kendi yaşadığı dönemin toplumsal portresine dair kendi ütopyik eserinde yer verdiği sert bir eleştiri niteliğinde olduğu son derece açıktır. Soyluların söz sahibi olduğu toplumda insanlar arası eşitsizlik ve bundan doğan mülk elde etme hırsı artacağından, Morus için toplumsal düzenin sağlanması tüm para ve mülkiyet anlayışının toptan yok edilmesi ile mümkündür. Zira Kautsky'in de belirttiği gibi, onun yaşadığı dönemde soylular tarafından köle gibi çalıştırılan köylülerin varlığı başlı başına bir eşitsizlik olgusu olarak bu türden bir ütopyik kurguyu zorunlu kılmıştır.¹⁵⁵ Yaşadığı dönemdeki bu eşitsizlik etmeni üzerinden kaleme aldığı ideal düzende Morus her türlü ahlaksızlık örneğini de para ve özel mülkiyet düşkünlüğü üzerinden açıklayarak *Ütopya*'nın ahlak yasasını cimrilik ve bencillikten uzak, sosyalist bir yapı ekseninde okuyucuya aktarmıştır. Morus'a göre,

Çuvallarla altına boğulmaktansa, bir sürü dertten, kaygıdan uzak kalmak çok daha özenilir bir şeydir (...) Ne var ki, insanın kendini beğenmişliği, bütün ahlaksızlıkların

¹⁵² More, a.g.e., s. 62 – 63.

¹⁵³ More, a.g.e., s. 100.

¹⁵⁴ More, a.g.e., s. 102.

¹⁵⁵ Kautsky, a.g.e., s. 31.

kaynağı olan o hayvanca tutkusu, dünya halkının doğru yola girmesine engel olmuştur. Kendini beğenmiş adam, mutluluğunu kendi rahatlığı üstüne değil, başkalarının acıları üstüne kurar; ezeceği, köle gibi kullanacağı insanlar olmazsa, mutluluğunu başkalarının yoksulluğu üzerine kurmazsa, malını mülkünü ortaya serip yoksulların bellerini bükmeyeceğini, umutlarını kırmayacağını bilmezse, Tanrı olmayı bile istemez.¹⁵⁶

Ütopya'da ahlaki yasa, Morus'un yukarıdaki belirlemesinden de anlaşıldığı üzere toplum yararına çalışarak bencillik, kendini beğenmişlik, açgözlülük, mal düşkünlüğü vb. özelliklerinden sıyrılmış bir yaşam biçimini; doğanın kendisine sunduğu güzelliklerden zevk alarak acıdan kaçınmayı temele alan bir yaklaşımda kendisini göstermektedir.

Bir diğer ütopya olan Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nde, toplumdaki bireylerin küçük yaşlardan itibaren aldıkları bilimsel, mesleki, ahlaki eğitimler, kişinin gelecekte bir yetişkin olduğunda sahip olacağı yaşam biçimini bütünüyle etkilemektedir. Bu anlamda genel çerçevede eğitim olgusunun her şeyin en önemlisi sayıldığı *Güneş Ülkesi*'nde kişilerin bir robotmuşçasına¹⁵⁷ uyumlu ve düzenli yaşadıklarının yansıtılmaya çalışılmasının yanında, toplumdaki ahlak kuralları ve mevcut ahlak yasasına uyumsuzluk göstermenin nasıl bir şey olduğunu dahi bilmemektedirler.

Eğitimin gücünün sık sık vurgulandığı *Güneş Ülkesi*'nde, bu ülkenin dışında kalan toplumlarca ahlaksızlık olarak nitelendirilebilecek yahut suç sayılacak hiçbir unsur kendisine yer bulmamaktadır; çünkü yürümeye ve konuşmaya başladığı zamanlardan itibaren bu toplumun yurttaşları tıpkı kendilerinden önce yaşayan *Güneş Ülkesi* yurttaşları gibi teorik ve pratik anlamda sayısız eğitim almakta ve bizlerin bildiği anlamda ahlaksızlık örneklerinden habersizdirler. Campanella'nın ifadesiyle, "hırsızlık, adam öldürme, ahlaksızlık, uygunsuz çiftleşme gibi suçların ne olduğunu bilemezler."¹⁵⁸ Dolayısıyla, daha baştan erdemsizliğin ve toplumları iç karışıklıklara sürükleyen ahlaki yozlaşma unsurlarının varlığından soyutlanan *Güneş Ülkesi* halkı Campanella'nın zihninde kurguladığı bir *örnek toplum* modeli olarak kendi ahlak yasasını son derece yumuşatılmış suç unsurlarına karşı dirençli olmayı temele alarak yapılandırılmış görünmektedir. Buna göre, nezaketsizlik, asık yüzlülük, tembellik, huysuzluk vb. davranış biçimleri toplum içerisinde büyük ahlaksızlık örnekleri olarak nitelendirilmektedir.¹⁵⁹

¹⁵⁶ More, a.g.e., 103 – 104.

¹⁵⁷ Cioran, a.g.e., s. 86 – 87.

¹⁵⁸ Campanella, a.g.e., s. 25.

¹⁵⁹ Campanella, a.g.e., s. 25.

Campanella'nın ütopyasında, aynı zamanda sonuçları kişiyi ölüm cezasına dahi götürebilen cinsten ahlaksızlık örneklerinin varlığından da söz edilmektedir. Bu anlamda Campanella'nın belirttiği üzere, “Güzel görünmek amacıyla boyanan, boyunu yükseltmek için topuklu ayakkabı ve ayaklarının kusurunu gizlemek için de uzun elbise giyen kadınlar ölüm cezasına çarptırılır. Hem böyle bir şey yapmaya kalkışsalar bile yapamazlar, çünkü ellerinde hiçbir araç yoktur.”¹⁶⁰ Campanella tarafından bir tür ahlak zaafı¹⁶¹ olarak da nitelendirilen bu durum esasında kişilerin kendi doğal yaratılış özelliklerinden kopmaya yönelik gösterdikleri her çabanın *Güneş Ülkesi* ahlaki yapılanmasına ters düştüğünü açıklar niteliktedir.

Ütopik eserlerin kişilerin iyiliğini istemek yönünde yaptığı yasaklamalar ve oluşturduğu ahlak kurallarına rağmen dilediği gibi yaşamak istemesi elinden alınmış görünmektedir.

Batı dünyası distopyalarından *Cesur Yeni Dünya* ve 1984'te ahlak yasası hangi boyutta ele alınmıştır?

Huxley, bilim ve teknoloji temelli geleceğin dünyasında laboratuvar ortamında üretilen insanların oluşturduğu yeni toplum içerisinde kişilik kazanma sürecinin şartlandırma denilen psikolojik koşullanma yöntemleri ile gerçekleştirildiğini belirtirken, kendisinin *hipnopedya* olarak ifade ettiği bu yöntemin “tüm zamanların en yüce ahlaklandırıcı ve sosyalleştirici gücü”¹⁶² olarak söz etmektedir. Bu belirleme *Cesur Yeni Dünya*'daki ahlak anlayışının nasıl geliştiğinin de özetleyicisi niyetindedir. Toplumun üyeleri nasıl kişilik özelliklerine sahip olacaklarını ve toplumun hangi rollerini üstleneceklerini bu şartlandırmalar sayesinde kazanmaktadırlar.

Cesur Yeni Dünya'da yönetici kesimin her öğretisinin şartlandırma yoluyla benimsetildiği kadar toplumun genel yasası ve aynı zamanda ahlak yasası haline gelmiş sloganı “herkes herkese aittir” sözüdür.¹⁶³ Bu herkesçe benimsenmiş söz aynı zamanda kişiye özel ya da iki kişi arasındaki özel her türlü unsuru da yok saymakta ve bu yol ile ahlaksız ve erdemsiz bir yaşam örneği olarak görülen gerçek insan yaşayışı aşağı olarak görülmektedir. Zira eserde yapay yollardan değil fakat doğal olarak bir anne – babadan dünyaya gelen insanlık arasındaki duygulanımlar, akrabalık ilişkileri, hatta ‘anne’, ‘baba’ kelimelerinin

¹⁶⁰ Campanella, a.g.e., s. 41.

¹⁶¹ Campanella, a.g.e., s. 41.

¹⁶² Huxley, a.g.e., s. 51.

¹⁶³ Huxley, a.g.e., s. 64.

kendileri bile müstehcen, utanç verici olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁴ Buna karşın, cinsellik çok küçük yaşlardan itibaren çocuklara oyun gibi öğretilen ve bu yol ile normalleştirilen bir unsurdur; herhangi bir yurttan tarafından bunun reddedilmesi ise ahlaka aykırı olarak görülmektedir.¹⁶⁵

Eserde, toplum tarafından kabul edilmiş genel kabullerin tersine düşünceleri bulunduğu belirtilen Bernard, çarpık cinsel ilişki örgüsünü ve iki kişi arasında özel kalan bir ilişki yerine herkesin herkesle ilişkisini reddetmektedir; toplumdaki diğer bireyler onun bu durumunu üretim aşamasında yapay kanına yanlışlıkla koyulan alkol ile açıklamakta ve onun görüşlerini yadsımaktadırlar.¹⁶⁶ Bu anlamda ahlaki açıdan tamamen tersine dönmüş bu yapıda, yapay varoluşa sahip olan insanlık üretim aşamasında kendilerine şartlandırılan unsurları uygulamakta iken, Bernard şartlandırmaların dışına çıkabilmekte ve bu da anormali olarak görülerek dışlanmaktadır.

Huxley, gelecekte yeni bir oluşuma tabi olmuş ahlak kurallarının geçmişe göre nasıl kolaylaştığını da aktarmaktadır. Buna göre, *Soma* ismi verilen bir ilaç ile kişilerde rahatlama ve uyum sağlama durumu meydana gelmektedir:

Öfkenizi yatıştıracak, sizi düşmanlarınızla uzlaştıracak, sizi sabırlı ve dayanıklı kılacak *soma* hep yanınızdadır. Geçmişte bütün bunları, sadece büyük bir çaba göstererek ve yıllar süren ahlak eğitimiyle başarabilirdiniz (...) artık herkes erdemli olabilmektedir. Ahlakınızın en azından yarısını, küçük bir şişede yanınızda taşıyabilirsiniz.¹⁶⁷

Huxley'in kurguladığı üzere insanlara ahlaklı ve erdemli bir yaşamaları için telkinde bulunmak ya da uyum sağlamaları için bireysel ve toplumsal çaba göstermek yerine *soma* ile bu sabır ve sükûnet ortamının sağlandığı belirtilmektedir. O halde Huxley için geleceğin karamsar dünyasında genel ahlaki anlayışın niteliği değiştirilmiş ve buna uyum kolaylaştırılmıştır.

Ahlak yasası, kişilerin kendi tercihlerine göre yasa haline gelmeyip, emredici niteliktedir; söz gelimi, bizlere toplum içerisinde “ ‘arzu ederseniz yalandan sakınınız ki, sözünüze itimad edilsin’ denilmez. Fakat sadece, ‘yalan söylemeyin’ denilir.”¹⁶⁸ Buna göre, toplum içerisinde her bir yurttan zamanla şekillenmiş ve emredici nitelik kazanmış ahlak yasalarını uygulamak durumundadır; aksi durumda yaşadığı toplumdan dışlanma ve hatta bir

¹⁶⁴ Huxley, a.g.e., s. 64, 66.

¹⁶⁵ Huxley, a.g.e., s. 126.

¹⁶⁶ Huxley, a.g.e., s. 127.

¹⁶⁷ Huxley, a.g.e., s. 293 – 294.

¹⁶⁸ Bertrand, a.g.e., s. 37.

takım cezalandırmalar ile karşı karşıya kalabilmektedir. Yukarıdaki kısımlarda belirttiğimiz üzere George Orwell'da bu emredici ahlak kurallarının son derece katı ve ihlal edilirse kişinin hayatını tehlikeye attığını görmekteyiz.

İnsanın nasıl davranması gerektiğini belirleyen kuralların toplamı olarak ahlak yasası,¹⁶⁹1984'te yalnızca yönetici kesimin amaçlarının devamını sağlamaya yönelik olarak baskıcı bir düzen içerisinde, gözetleme ve dinleme yoluyla dayatılır.¹⁷⁰ Toplumun üyelerini her an gözetleyen tele – ekranların varlığı, emredici ahlak kurallarının maddi dayatma gücünün de bir göstergesidir. Zira toplumlarda ortaya çıkan ve dilden dile yayılarak kuşaklara aktarılan kurallar Okyanusya toplumunda tele – ekranların gözetimi altında çiğnenmeye el vermeyecek şekilde benimsetilmektedir.

1984'te, Okyanusya toplumunda Parti ve Büyük Birader'e sorgulamaksızın gösterilen itaat, ahlak yasasının temeli olarak kendisini göstermektedir; itaat gösterilmediği takdirde kişinin kendi çocuğu dahi onu ele verebilmektedir.¹⁷¹ Dolayısıyla bu toplumda kişilere küçük yaşlardan itibaren dayatılan, korku temelli bir örgü içerisinde itaati kolaylaştıran bir yapı hâkimdir. Bu itaatin alt belirleyicilerinden biri olan diğer konu ise evliliğdir. Toplumdaki fertlerin birbirleri ile yapacakları evlilik, bir kurul tarafından belirlenmekte ve amacı ise Parti yanlısı çocukların dünyaya getirilmesiyle gelecek neslin bağlılığını sağlamaktır.¹⁷² Anlaşılabileceği üzere toplumun ahlaki anlayışının şekillenmesinde insanların dünyaya geldikleri andan itibaren bir takip süreci kendisini göstermektedir. Evlilik ile de bu sürecin devamı sağlanmaktadır. Zira Orwell'ın ifade ettiği üzere,

Parti kendisi için tehlikeli bulduğu cinsellik güdüsünü kendi yararına yönlendirmişti. Ana babalık içgüdüleri konusunda da benzer bir oyun oynanıyordu. Aile tümünden ortadan kaldırılamadığı için, insanlar eskiden olduğu gibi çocuklarını sevmeye özendiriliyordu. Buna karşılık, çocuklar ana babalarına karşı sistemli bir biçimde kışkırtılıyor, onları spiyonlamaları ve sapmalarını ihbar etmeleri öğretiliyordu.¹⁷³

Yukarıda açıklandığı üzere cinsellik ve evlilik hem topluma Parti egemenliğinde geliştirilen ahlaki kuralların dayatılmasının en önemli unsuru hem de gelecek nesillerin bu ahlaki anlayışa duyacağı bağlılığın şimdiden bir garantisini sunmaktadır.

¹⁶⁹ Erdem, a.g.e., s. 81.

¹⁷⁰ Orwell, a.g.e., s. 47 – 69.

¹⁷¹ Orwell, a.g.e., s. 48, 90.

¹⁷² Orwell, a.g.e., s. 90.

¹⁷³ Orwell, a.g.e., s. 162.

Ahlak yasasının emrediciliğinde, yukarıda ifade ettiğimiz üzere, kişinin içinde bulunduğu zaman diliminde ona yarar sağlayacak şekilde davranması değil, bir davranışın koşulsuz olarak kabul edilerek uygulanması vardır. 1984'te her şeyi gözetleyen ve dinleyen tele – ekranlar düşünüldüğünde, bu ekranların karşısında kişi hiç inanmadığı bir şeye inanmış gibi, hiç ilgilenmediği bir habere sevinmiş gibi görünebilir.

Cesaret, iyilikseverlik, bilgi sevgisi vb. davranış ve istekler yukarıda belirttiğimiz üzere yalnızca Parti tarafından bahşedildiği ölçüde mümkündür. Bu anlamda kişinin aktivitesinde yok denecek kadar azdır. Parti'nin birincil ahlaki öğretisinin Büyük Birader'e bağlılık çerçevesinde aykırı bir davranış tarzı geliştirmeden hayatını devam ettirmek, yanlış ya da eksik gördüğü noktalarda susmak ve yalnızca kabullenmektir. Orwell'ın ifade ettiği üzere, "Parti, gözlerinizle gördüğünüze, kulaklarınızla duyduğunuza inanmamanızı söylüyordu. Bu onların en temel, en can alıcı buyruğuydu."¹⁷⁴ Kişilerin hayatlarının devamlılığını da gözeterek uyum sağladıkları bu buyruk, onlara dayatılan ahlaki iyi ve kötülere sorgulamaksızın benimsemelerini gerektirmektedir.

1.5.Vicdan ve Özgürlük

Vicdan kavramı hayatın her alanında farklı düşünce akımları içerisinde değerlendirilerek açıklanmış bir kavram olmakla birlikte, özellikle ahlaki açıdan incelendiğinde oldukça önemli bir kavramdır.

Vicdan, bireye ne yapması gerektiğini belirten, doğruyu yanlıştan ayırma imkânı tanıyan ahlak bilinci ya da ahlak duygusu¹⁷⁵ veya kişiyi kendi davranışları hakkında yargıda bulunmaya yönelten ve kişinin kendi ahlak değerleri üzerine değerlendirme yapmasını sağlayan içsel güç¹⁷⁶ olarak ifade edilebilmektedir. Aynı zamanda vicdan, insandaki merhamet, adalet gibi duyguları da ifade eden kavram¹⁷⁷ ya da eylemlerin ahlaki değerini ayırt etmeye yarayan yetenek olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁸

Vicdan, davranışlarımızı tayin etmede belirleyici bir yeti olduğuna göre, ahlaki açıdan toplumda kabul görecektir ya da dışlanacak davranışların incelenmesinde kişilerin sahip oldukları vicdan ölçüsünde sorgulama yapma gerekliliği kendisini göstermektedir. Bu noktada azlığı ve çokluğu her birey için farklı olsa da vicdanın davranışlar üzerindeki etkisiyle ütopyik

¹⁷⁴ Orwell, a.g.e., s. 106.

¹⁷⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, "Vicdan" Maddesi, Say Yayınları, İstanbul 2015.

¹⁷⁶ Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, "Vicdan" Maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1945.

¹⁷⁷ Özturan, a.g.e., s. 70.

¹⁷⁸ Bertrand, a.g.e., s. 21.

eserler içerisindeki yeri nasıldır? Farklı bir ifadeyle, ütopyalarda vicdan unsuruna nasıl rastlanır?

Platon'un *Devlet*'inde vicdan kavramının varlığını sorgularken içinde yaşadığı toplumsal kargaşa ortamını göz önünde bulundurmak bir zorunluluk olsa da, özü itibariyle ideal olarak nitelendirilen bir toplumda yurttaşların vicdanen hür olmaları ya da her şeyden önce var olmalarını kolaylaştıran yaşam koşullarının mümkün olması gerekmektedir. Zira Platon'un eserini kaleme aldığı dönem göz önünde bulundurulduğunda, Atina'daki ekonomi, siyaset, bireysel özgürlük gibi alanlarda yaşanan kuvvetli ve hızlı yozlaşmalar¹⁷⁹, Platon'un *Devlet*'i tasarlarırken okuyucuya aktardığı güçlü disiplin ve kurallara bağlı yaşamın bir açıklamasını sunmakla birlikte, rastlantısal her unsurun yönetimi kötü etkileyebileceği ihtimaline karşı daha baştan bireydeki özgürlük ve vicdanın varlığını kontrol altına almasına neden olmuştur.

Devlet'te sıklıkla görüldüğü üzere, totaliter bir yönetim biçimi hakimdir; bu noktada kişiler asıl manada hür olmadıkları gibi, gerçekleştirme olanağını taşıdıkları eylemleri sadece ait oldukları sınıfın (yöneticiler, koruyucular, üreticiler)¹⁸⁰ gerektirdiği ölçüde yerine getirebilmektedirler. Bu anlamda Platon için vicdanen gerçekleştirilebilecek eylemler, kişilerin ait oldukları toplumsal sınıflar ile sınırlıdır. Farklı bir ifadeyle, ait olduğu toplumsal sınıf ile sınırlı olmak *zorundadır*.

Platon'un savunduğu üzere, Tanrı önder olarak yarattıklarının mayasına altın; yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş; çiftçi ve işçilerin mayasına ise demir ve tunç katmıştır.¹⁸¹Böylesi bir ayırım neticesinde mayasında altın ya da en azından gümüş bulunmayanlar, benzetmede kullanılan maddelerin gerçek hayatta sahip oldukları maddi değer gibi ve aynı ölçüde değer kategorilerine ayrılmıştır; kategorisi itibariyle de nereye mensup ise oranın gerektirdiği kadar özgür olmaya, iradesini kullanmaya, sorumluluk almaya ve dolayısıyla vicdanının el verdiği kadar eylemde bulunmaya mahkûm durumdadır. Çünkü bu noktada kişinin kendi vicdani doğruları değil, sınıfının gerekleri ve kalıpları vardır.

İslam dünyası ütopyalarında vicdan hangi boyutta ele alınmaktadır?

¹⁷⁹Paul Nizan, *Eskiçağ Maddecileri*, Çev. Afşar Timuçin, Telos Yayınları, İstanbul 1998, s. 10 – 11.

¹⁸⁰Platon, *Devlet*, 413 d, e, 415 a.

¹⁸¹Platon, a.g.e., 415 a, b, c, d.

Farabi, insanın akıl ve irade sahibi bir varlık olarak iyi ve kötüyü, güzel ve çirkini, yararlıyı ve zararlıyı vb. seçerek buna göre eylemde bulunabileceğini belirtirken¹⁸² onun özgürlüğünü de vurgulamış, bu anlamda kendisinde doğruyu yanlıştan ayırmasına yarayan bir ahlak duygusu olarak vicdanın da mevcut olduğunu ifade etmiştir.

Ütopya ve Güneş Ülkesi'nde kendisini gösteren belirlenmişlik durumu ve buna bağlı olarak kişilerin her gün bir robot gibi belirli eylemleri gerçekleştirerek günü tamamlamalarına karşıt olarak Farabi'de özgür ve yaptığı seçimler ölçüsünde hayatını devam ettiren birey ortaya çıkmaktadır. *İdeal Devlet*'te ifade ettiği üzere bireyler sonsuz mutluluğu kendilerine kazandıran bilimsel ve ahlaki edimleri gerçekleştirilmeyip geçici zevkleri, zenginliği ve şöhreti seçebilmek özgürlüğündedirler.¹⁸³ Bu bağlamda Farabi felsefesinde insan, vicdanının ona gösterdiği yönde eylemde bulunma olanağını taşımaktadır.

Farabi, tarafımızca yukarıdaki kısımlarda da açıklandığı üzere insanın tek başına iken değil fakat belli bir toplumun üyesi olduğunda mükemmelliğe erişeceğini savunmaktadır.¹⁸⁴ Bu anlamda insanın tek başına yaşayarak kendi içinde taşıdığı potansiyeli ve akli sayesinde başarabileceklerini her zaman bir olanak halinde bulunduracağını vurgulayan Farabi'ye göre, iyi davranışı yanlış ve kötü olan davranıştan ayırabilme yetisi olan vicdanı da bir davranışlar ve insanlar çokluğunda, farklı bir ifadeyle toplumun içinde ortaya çıkacaktır. Zira toplumun geneli tarafından onaylanan ya da dışlanan ahlaki yaptırımlar neticesinde insanın eylemlerinde iyiye ya da kötüye yönlendirici bir sezgisel gücün yani vicdanın etkisi gözlemlenebilecektir.

Karşılaştırma yapılacak olursa, çalışmamızın önceki bölümlerinde ele alınan Platon, Thomas Morus ve Tommaso Campanella ütopyalarında insan bilimsel gelişmelerin ortaya çıkışı ve bunların ayrıntısıyla öğrenilmesi noktasında gelişmeye açık fakat belirlenmişliğin dışına çıkmayan, hayatını bu sınır dâhilinde devam ettirmekte olan bir yurttaş olmaktan öteye gidemez. Ancak Farabi'nin *İdeal Devlet*'inde sık sık vurguladığı üzere, hem teorik hem de pratik ilimleri öğrenmek, eylemlerini buna göre düzenlemek, mutluluğa ulaşmak, bu doğrultuda iyiyi kötüden ayırmak ve seçmek özgürlüğüne sahip olarak insan¹⁸⁵ mekanik bir varoluştan çok daha fazlasıdır.

İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan* ütopyasında insanın vicdanı nasıl ifade edilmektedir?

¹⁸² Farabi, *Es – Siyasetü'l Medeniyye*, s. 80.

¹⁸³ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 107.

¹⁸⁴ Farabi, a.g.e., s. 97.

¹⁸⁵ Farabi, a.g.e., s. 116 – 117.

İbn Tufeyl'in ütopyasında, tarafımızca, toplumun varlığı ve devamlılığının sağlanmasının önemi yerine bireyin öznel gelişimi ve içinde yaşadığı evren ile ilgili hakikatlere tek başına ulaşabilme gücünü taşıdığı vurgusu öne çıkmaktadır.

Bireyin içinde taşıdığı gelişime ve öğrenmeye dönük potansiyel, onun iradesini de güçlü kılabilen bir etken olarak yararlıyı yararsızdan, ahlaki eylemi ahlaksız olandan ayırmayı da kendi özgür varoluşu çerçevesinde mümkün kılacaktır. Bu noktada birey, vicdani gelişimini de yine kendisi tamamlayabilecek güçtedir. Zira Tufeyl'in eserinde Hayy, doğadaki bütün unsurları tek başına keşfederek ve onlar hakkındaki tüm bilgileri edinerek zamanla bu çok çeşitli alandaki her bir canlı ya da cansız varlığın, gök cisimlerinin vb. onlara benzemeyen, onlardan üstün olan bir yaratıcısının bulunması gerektiği fikriyle Tanrı anlayışına ulaşmaktadır.¹⁸⁶

Çevresinde hiçbir öğretici bulunmadan hayatı anlamlandıran Hayy için kendi vicdanının farkına varmak ve vicdanının yönlendirmesi ile eylemde bulunmak ise Absal ile karşılaştığı ve onun yaşadığı adaya gittiği süreçte karşılaştığı kalabalık toplum yapısı ile mevcut duruma gelmiştir. Bu toplumun genel alışkanlıkları ve iyi – kötü karşısındaki tutumları karşısında Hayy, İbn Tufeyl'in aktardığı üzere vicdanının gösterdiği doğru yolu kendi ıssız adasına dönmekte bulmuştur.¹⁸⁷

Bir diğer ütopya yazarı olan Thomas Morus'un *Ütopya*'sında, genel anlamda bireysel varoluş yerine toplumsallığın önemli sayılması neticesinde; kişinin kendi doğruları ya da ahlaki gelişimine istinaden alacağı kararlar ile gerçekleştireceği davranışlar var olmayacaktır. Bu bağlamda, sadece toplumun bütünü için geçerli olan, tek tek kişiler için varlığı mümkün olmayan ama bir bütün olarak toplumsal vicdan kavramından söz etmek mümkündür.

Ahlaki anlamda doğruyu yanlıştan ayırma yetisi, Ütopya toplumu için kişinin kendi tercihine sunulmadığından, kişinin bir tür sorumluluk altına girerek davranışlarda bulunması ve kendi vicdanı emrettiği için davranışı gerçekleştirmesi ya da gerçekleştirmemesi mümkün olmamaktadır. Buna göre kişi, bir makineden farksız olarak, belirli saat aralıklarında belirli hareket düzenlerini yapmak adına programlanmışçasına her gün kendisi için belirlenen kıyafet ile sonradan değiştirmeyi isteme lüksünün olmadığı mesleğini yapmaya ve diğer rollerini gerçekleştirmeye devam etmektedir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ İbn Tufeyl, a.g.e., s. 114 – 115.

¹⁸⁷ İbn Tufeyl, a.g.e., s. 157.

¹⁸⁸ More, a.g.e., s. 46 – 53.

Bir insanın ahlaki ve vicdani gelişiminin tamamlanabilmesi için kişinin iyilik yaparak edindiği iyi tecrübenin yanında, bilerek ya da bilmeyerek yaptığı kötü davranışlar ile de zamanla doğruyu – güzeli keşfedebilmesi olanağı; her şeyin bir kurala bağlandığı ve adeta hata yapma lüksünün bulunmadığı *Ütopya*'da mevcut değildir.¹⁸⁹ Farklı bir ifadeyle, bu toplumda şahsiyetler robotik varlıklar gibi olup, kurgu ürünü ya da simgelerdir; ağaçtan bir elma koparmanın cazibesinden bile habersizdirler.¹⁹⁰

Campanella'nın *Güneş Ülkesi* ise, eğitimin toplumun inşasında olmazsa olmaz bir yerde durduğu toplumsal bir kurgu olarak, bireylerin içinde yaşadıkları topluma uyum sağlamaları anlamında çok küçük yaşlardan itibaren sıkı bir eğitim anlayışı çerçevesinde yetiştirilmelerini kapsamakta olup¹⁹¹, kişiye hata yapma imtiyazı tanımayan bir sistemin ifadesidir.

Campanella'nın ütopyasında yurttaşlar, küçük yaşlardan itibaren kendilerine verilen bilimsel, ahlaki, dini eğitimlerden alınan bilgi doğrultusunda doğruyu yanlıştan ayırmaktadırlar. Dolayısıyla çoğu zaman bir insanı diğerinden ayıran, bir topluluk içerisinde farkını ortaya koyan bireyin vicdani unsuru, küçük yaşlardan itibaren alınacak eğitimlerin yanı sıra kişisel olumlu ya da olumsuz tecrübeler ile de şekillenmelidir. İkinci olarak, normal şartlarda kişinin ailesinin değerlerini de edinerek ahlaki sorumluluk ve vicdan gelişimini kazanması durumu da *Güneş Ülkesi*'nde daha baştan yok sayılmış görünmektedir. Nitekim ailenin kendi içinde değerlerinin ve kabullerinin olması gibi bir ihtimal dahi mevcut bulunmamaktadır.

Güneş Ülkesi'nde dünyaya gelen her yurttaş, kendisinden öncekilerin üzerinde anlaştığı eğitim ve yaşayış biçimi prosedürleri çerçevesinde yaşamını devam ettirmektedir. Bu bağlamda Campanella'ya göre, önce toplumun, sonra da tek tek insanların hayatı önemli olmalıdır.¹⁹² Toplumun bireye tercih edildiği bu anlayışta bireyin vicdani gelişimini kendi içsel doğruları neticesinde özümsemesi, özgürce seçtiği ölçüde davranması ve bundan sorumlu olması olanakları anlamını yitirmektedir.

Kişilerin eylemlerini gerçekleştirmelerinde yol gösterici ahlaki duygu olan vicdanın varlığı, toplumsal anlamda bir düzenin varlığını ya da yokluğunu tek tek insanlar üzerinden

¹⁸⁹ More, a.g.e., s. 56.

¹⁹⁰ Cioran, a.g.e., s. 86.

¹⁹¹ Campanella, a.g.e., s. 38 – 45.

¹⁹² Campanella, a.g.e., s. 61.

tain edebilecek olan güçtür.¹⁹³ Bu özelliğiyle vicdan kavramı bir toplumda kendisini gösterecek olan ahlaki yapılanmanın işleyişi ve benimsenmesi anlamında oldukça önemlidir.

İnsanda kendi içsel dünyasında iyiyi kötüden ayırma gücü olan vicdan Aldous Huxley ve George Orwell distopyalarında nasıl bir konumdadır?

Cesur Yeni Dünya'da sistemli bir şekilde üretilmeye başlamış olan bir ürün olarak insanın gelecekte vicdanının da elinden alındığının vurgulandığı görülmektedir. İnsanın vicdanına bağlı kalarak eylemde bulunması onun zorunlulukla özgür olmasını gerektirir. İnsanın özgür olması, insanın kendisi dışında hiçbir belirleyicinin etkide bulunmadığı bir yapıyı beraberinde getirmektedir. Ancak Huxley'in eserinde böyle bir durum mevcut değildir. Kumar'ın (1942 -) belirttiği gibi, "Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'daki kanısı modern batı gelişmesinin hemen hemen tamamının kâbusa doğru sürekli bir iniş olmuş olduğudur."¹⁹⁴ Bilimin güçlü egemenliğinde *Cesur Yeni Dünya* insanı başlangıçta nasıl şartlandırıldıysa tepkilerini de o düzeyde vermektedir. Bu anlamda onun vicdanının sesini dinleyerek kendi içsel dünyasında iyiyi kötüden ayırması ve farklı durumları farklı zamansal şartlara göre değerlendirmesi mümkün değildir. Burada insanın bir yetişkin olduğunda nasıl bir psikolojik yapıya ve hangi sosyal konuma sahip olacağı daha en başından belirlenir.¹⁹⁵ Bu belirleme her türlü yapaylığı da beraberinde getirerek insanın vicdanını yok etmiştir.

Herhangi bir kişi ya da durum hakkında kendi iç sesini yani vicdanını dinleyen insan, bunu yaptığı ölçüde özgür, sorumlu ve ahlaki bir varlık olur. Verdiği yargı toplumun ahlaki yapısınca kötü olarak nitelendirilse dahi kişi tüm kabul görme ya da dışlanma örüntüsünün içinde hata yaparak doğruyu öğrenme imkânını kendisinde bulur. *Cesur Yeni Dünya* insanında bu türden bir mekanizmayı ancak vahşi olarak adlandırılan *gerçek* insanların topluluğunda buluruz. Onlar, hata yapar, ders çıkarır; acıma ve pişmanlık yaşayarak eylemde bulunabilirler.¹⁹⁶ Görülmektedir ki, bilimin kötülüğünün bulaşmadığı gerçek insanlar dışında Huxley'in teknoloji toplumunda, yapay insanlıkta bu tür insani öğelerin hiçbirine rastlanmaz.

George Orwell'ın 1984'ünde ise insan vicdanının rehberliğinde eylemde bulunamaz. Asıl olarak insanın doğuştan sahip olduğu bu yetinin kullanılmasının engellenmesi için pek

¹⁹³ Bertrand, a.g.e., s. 21 – 22.

¹⁹⁴ Kumar, a.g.e., s. 385.

¹⁹⁵ Huxley, a.g.e., s. 38.

¹⁹⁶ Huxley, a.g.e., s. 66, 138, 192.

çok uygulama mevcuttur. Orwell'ın teknolojiyi kendi lehine kullanan totaliter sistemlerin gelecekte insana özgü küçük ya da büyük her unsuru yok edeceği öngörüsü, insanın kendi içsel ahlaki gelişiminin temeli olan vicdan kavramı için de geçerlidir.

Parti'den önceki dönemde var olmuş olan her şeyin sistemli bir şekilde yok edildiği Okyanusya toplumunda insanın içinde taşıdığı vicdanın varlığına dahi yabancılaştırılması göze çarpmaktadır. Bu durumun etkili bir biçimde işlemlerini sağlayan en önemli etken toplumun dilinin her geçen gün biraz daha yok olması ve sözcüklerin anlamsız birleşimlerinden oluşarak detaylı düşünmeyi engelleyen yeni bir dilin icat edilmesidir.¹⁹⁷ Zira geçmişten aktarılarak gelen toplumsal iyi ve kötüler çeşitli sözlü ya da yazılı eserler ile kalıcılığını korumakta, bireysel ve toplumsal vicdanın varlığı çeşitli hikaye veya tarihsel olaylarda vücut bulmaktadır. Yalnızca sözlü ve yazılı gelenek değil, mimaride de insan ve topluma ait pek çok duygulanımın neticesi kendisini göstermektedir. Ne var ki 1984'teki gibi insanın içinde yaşadığı toplumun geçmişi her yönüyle yok edildiğinde¹⁹⁸ Orwell'ın vurguladığı gibi doğru ve yanlış Parti'nin belirlediği, insanın içsel mukayese yeteneğinin yok olduğu bir yaşam biçimi mevcut olacaktır.

¹⁹⁷Orwell, a.g.e., s. 75 – 77.

¹⁹⁸ Orwell, a.g.e., s. 123 – 124.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BAZI ÜTOPYALARDA ÖZGÜRLÜK VE KURUMLAR AHLAKI

2.1. Birey ve Özgürlük

Kişinin özgür olması, kendisi adına başkalarını kısıtlamamak ya da onlara zarar vermemek kaydıyla dilediği yaşayış ve etkinlik biçimine ilgi duyup bunu hayata geçirmesinin bir ifadesi olduğu gibi, kendisine ve çevresine hayatın farklı alanları için yenilikler kazandırmasını da içinde barındırmaktadır.

Devlet'te özgür olmayan insan, kendisine verilen rol bağlamında eylemde bulunur ve yaşar. Ait olduğu toplumsal sınıfın gereklerini yerine getirir. Dolayısıyla, Popper'in da vurguladığı gibi, en iyi ve ideal devletin öncelikli amacı sınıflar arasındaki ayrımın keskinliği neticesinde herhangi bir türden değişimi ve yeniliği durdurmandır.¹⁹⁹ Bununla birlikte kendisini gösterecek olan gelişme ise, özgür olmak isteyen bireyin dilediği yaşam ve giyim tarzına, meslek grubuna ulaşmaksızın; özgür kimliğiyle yurttaşların hayatlarında gerçekleştirme olanağını taşıdıkları yeniliklerin tehdit unsuru olarak görüldüğü bir baskıcı yönetim profili olmaktadır.

Platon, bir toplumda bulunabilecek bütün kurumları temelden kurgulamış ve toplumun çeşitli bozulmalar, kargaşalar etkisinde olmadığı, insan hayatını mutlu ve yaşam tarzını da düzenli bir duruma getirebilecek tarzda bir devlet biçimi ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda, toplumdaki insanları belirli özelliklere göre ayırmış, bu ayırım çerçevesinde ise onlara belirli görevler yüklemiştir; bu noktada her insan, kendi yaratılışına uygun işi yapmalıdır.²⁰⁰ Toplumdaki insanların yaratılışlarına uygun olarak çalışmaları veya davranışlarını bu sınırlılık dahilinde gerçekleştirebilecek olmaları, insanın hür bir biçimde dilediği işi yapması ve kimseye zarar vermemek koşuluyla dilediği tarzda bir yaşam sürdürmesini engellemektedir. Bu durumda, başlangıçta Platon'un tasarladığı devlet düzeni için yapılabilecek kabaca bir yorum, insanların içinde buldukları durumun herhangi bir özgür eylemi ilgilendirmediği ve bir tür belirlenmişlik, sınırlılık çerçevesinde mevcut olduğudur.

Platon'un *Devlet*'ten sonra kaleme aldığı *Yasalar* eserinde de vurguladığı üzere;

¹⁹⁹ Popper, a.g.e., s. 107.

²⁰⁰ Platon, *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, 433 a.

Yurttaşların ne şekilde davranarak toplum içinde ortak yaşama katılmaları gerektiği konusunda kentlere yasa yapmayı tasarlayan biri, özel yaşamda zorlama olmaması gerektiğini düşünür, herkesin gününü canının istediği gibi geçirmesine izin verirse, her şeyin düzen içinde olması gerektiğini hesaplayamaz, yurttaşların özel yaşamlarında yasaya bağlı olmayıp toplum içinde yasalara uygun olarak yaşamayı kendiliklerinden isteyeceklerine inanırsa, büyük bir yanılığa düşer.²⁰¹

Yukarıdaki ifadeden anlaşıldığı üzere, Platon'a göre, onun ideal devletinde yaşamını sürdürecektir olan insanlar kendi istedikleri ölçüde davranışlarda bulunamadıkları gibi, kişinin özel yaşamı ve toplumsal varlığı biçiminde herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, çeşitli kurallar dâhilinde ve bu kurallarda birebir uyumun gerçekleştiği bir düzende hayatını devam ettirmek ön plandadır. Bu bağlamda *Yasalar*'da dile getirildiği biçimiyle Platon'un insana ilişkin görüşlerine ek olarak, onun *Devlet*'te insanlar arasında belirli bir ayırım olduğunu ve bu ayırım çerçevesinde toplum içerisinde insanların kazandıkları statü dağılımını ifade ettiğini görmekteyiz: "Bu toplumun birer parçası olan sizler, diyeceğim, birbirinizin kardeşisiniz. Ama sizi yaratan Tanrı aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına altın katmıştır. Onlar bunun için baş tacı olurlar. Yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçiler ve öbür işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır."²⁰² Buna göre, Platon'un ütopyasında insanlar üç sınıfa ayrılır. Bu sınıflar, yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere yönetici sınıf, koruyucu sınıf ve üretici sınıftır.

İnsanların aynı toplumda yaşamalarına karşın çeşitli sınıfsal ayrımlar yoluyla birbirlerinden farklı duruma getirilmeleri ve yapısı gereği her bir sınıf için farklı bir tanımlama, görev dağılımı ya da toplumsal rolün ortaya çıkarılması, Platon'un *Devlet*'inde her unsurun başlıca belirleyicisi konumundadır. Zira devlet düzeni ve siyasal istikrarın devamlılığı, bu toplumun bir üyesi olan her insanın kendi yaratılışına ve dolayısıyla da ait olduğu sınıfa uygun işi yapması ile uyumluluk içerisinde ifade edilmektedir.²⁰³

Platon'un *Devlet* adlı eserinde, insanların küçük yaşlardan itibaren çeşitli eğitimlerle yetiştirildikleri ve buna göre yöneticilerin koymuş olduğu kurallara tam bir bağlılık içerisinde kendi yapısına uygun olan işi gerçekleştirdikleri göze çarpmaktadır. Platon'a göre, "kusursuz bir eğitim ve öğretimden değerli varlıklar çıkar."²⁰⁴ Bu çerçevede, doğru yerde ve zamanda, doğru bir teknik ile verilen eğitim neticesinde, düzgün bir yurttaş profili ve dolayısıyla da

²⁰¹Platon, *Yasalar*, Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, 780a.

²⁰²Platon, *Devlet*, 415a.

²⁰³Platon, a.g.e., 433a, 434c.

²⁰⁴Platon, a.g.e., 424b.

düzenli bir toplum hayatının varlığı kendisini gösterir. Bu anlamda Platon mükemmel toplumu oluşturacak olan insanın, özgür olmaksızın çeşitli kalıplar içerisinde yaşamını sürdürdüğü bir kurguyu sergilemektedir.

Platon, çocukların küçük yaşlarda oynadıkları oyunlar için dahi sıkı bir kurallar bütünü oluşturulması gerektiğini, buna bağlı olarak ise küçükken kurallara bağlı olarak bir takım etkinliklerde bulunmaya alışma halinin yetişkin olduklarında da çeşitli toplumsal kurallara uyum gösterme davranışı ile süreklilik kazanacağını savunmaktadır.²⁰⁵ Bu görünümüyle, Platon'un ütopyasında küçük yaşlardan itibaren toplumun yurttaşlarını belirli kalıplar çerçevesinde yetiştirerek toplumuna yararlı, kurallara sadık bir insanın varlığını mümkün kılmayı hedeflemek ön plandadır.

Devlet'te, erkekler ve kadınlar hiçbir ayırım gözetmeksizin jimnastik, müzik, silah kullanma ve at binme eğitimlerinden geçmektedirler.²⁰⁶ Platon'a göre, kadın ve erkek arasındaki tek ayırım, kadının doğurması ve erkeğin tohum salmasından başka bir şey değildir.²⁰⁷ Platon'un kadını erkekten ayırmayan insan anlayışında, görüldüğü üzere toplumun düzenini sağlamak adına her yurttaş eşit sorumluluklara sahip olmanın bir çıktısı olarak konumlandığı çeşitli eğitimleri mutlaka almak durumundadırlar.

Platon'un ideal toplum kurgusunda, kişilerin evlenmesi ve dünyaya getirecekleri çocukların varlığı da son derece ciddi bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Platon'a göre istikrarlı bir toplumun devamlılığını ve refahını sağlayacak olan yurttaşlar devlet yönetiminin belirlediği şartlar dahilinde dünyaya getirilmelidir.²⁰⁸ Bu anlamda Platon için toplumu oluşturan yegane varlığın, yani insanın üremesi rastlantısal bir olgu olmaktan çok, ideal toplum düzenini oluşturacak en temel unsur olarak görünmektedir.

Platon'un ütopyasında insanın konumu ve toplumuna yararlı bir yurttaş haline gelene kadar ki eğitim serüveninde dikkat çeken nokta, insanın belirli siyasi amaçlar doğrultusunda şekillenebileceğine dair duyulan sonsuz güven ışığında onun küçük yaşlardan itibaren devlet yönetimi tekelinde biçimlendirilen geleceğidir.

İslam dünyası ütopyalarından Farabi, *El – Medinetü'l Fâzıla (İdeal Devlet)* ve İbn Tufeyl (*Hayy bin Yakzan*)'da bireyin özgürlüğü kendisini göstermekte midir?

²⁰⁵ Platon, a.g.e., 425a.

²⁰⁶ Platon, *Yasalar*, 802c, d, e; Platon, *Devlet.*, 452a, c.

²⁰⁷ Platon, *Devlet*, s. 454 e.

²⁰⁸ Platon, a.g.e., s. 458 e, 459 a, b, e.

Farabi, *El – Medinetü'l Fâzıla (İdeal Devlet)* adlı eserinde insanın dünyaya geldiği andan itibaren dokunma, görme, arzulama, şeyleri zihinde tasarlama ve en sonunda zıtlıkları birbirinden ayırma ile sanat ve ilim yaratabilme kuvvetini kapsayan aklın varlığına dikkat çekmektedir.²⁰⁹ Farabi, insanın varlığa geldiği andan itibaren bu varoluşsal özelliklerine istinaden, özellikle muhayyile ve akıl kuvvetini ilgilendiren ve *İdeal Devlet*'e uygun bir birey olmanın ön koşulu olarak nitelendirebileceğimiz vasıflar ortaya koymaktadır. Buna göre, *El – Medinetü'l Fâzıla (İdeal Devlet)*'te yaşayan yurttaşlar ilahi doğal düzenin bir ifadesini, yani Farabi'nin sudur teorisini²¹⁰ de içinde barındıran ve erdemli şehirlerin niteliklerini, burada bulunan insanların ulaşacakları mutluluğu; aynı zamandan erdemsiz şehirlerin özelliklerini zorunlu olarak bilmeleri gerekmektedir.²¹¹

Farabi'ye göre insan, madde ve formdan oluşan, bu anlamda diğer bütün varlıklar gibi oluş ve yok oluş bakımından mümkün olan ancak düşünme yetisi ve irade sayesinde diğer varlıklardan üstün olan bir varlıktır.²¹² İnsan, varlığa gelişinden itibaren belirli fiziksel faaliyetler ve zihinsel yetkinlikleri gerçekleştirerek yaşadığı hayata belirli bir noktadan tutunur. Ancak insanın isteklerini tam anlamıyla yerine getirebilmesi veya doğayla daha iyi etkileşim kurabilmesi için çevresinde başka insanların varlığına ve gerektiğinde yardımına ihtiyaç duymaktadır. Farabi'nin de vurguladığı üzere, insan böyle bir topluluk içinde yaşamaya ve bu türden bir yardımlaşmaya her zaman muhtaç durumdadır.²¹³ Bu doğrultuda, varlığını kolay ve anlamlı bir şekilde devam ettirmek için kendi türünden diğer varlıklara ihtiyaç duyan insan, *İdeal Devlet*'te nasıl bir konumdadır?

Farabi'nin *İdeal Devlet*'inde insan, her şeyden önce yukarıda da ifade ettiğimiz üzere kendi maddi ve manevi olgunluğunu tamamlamak adına diğer türdeşlerine ihtiyaç duyuyor olması nedeniyle hayatın her alanında işbirliğine önem veren bir yapıda olmalıdır. Bu bağlamda *İdeal Devlet*'te insan, içinde yaşadığı topluluğun refahını da beraberinde getiren ve kendi varoluşunu da anlamlandıran yardımlaşma – toplu halde yaşama anlayışı ile medeni bir insan olarak vardır.²¹⁴

Farabi, insanlar bir topluluk haline geldikten sonra bu ideal toplumu yönetecek ve diğer insanlardan tamamen farklı olan bir yöneticinin varlığından söz eder; yöneticilik vasfına

²⁰⁹ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 73 – 95.

²¹⁰ Şenol Korkut, *Farabi'nin Siyaset Felsefesi*, Atlas Kitap, Ankara 2015, s. 190 – 191; Farabi, a.g.e., s. 51 – 52.

²¹¹ Farabi, a.g.e., s. 116 – 117.

²¹² Farabi, *Es – Siyasetü'l – Medeniyye*, Çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012, s. 41 – 72.

²¹³ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 97.

²¹⁴ Korkut, a.g.e., s. 277.

sahip olan bu insan, başka bir insanın yönetimi altına girmesi mümkün olmayan, on birinci akıl yani Faal Akıl'a erişmiş olan, organları tam anlamıyla işlevini yerine getiren, her şeyi idrak etme yeteneğine sahip, güzel konuşma yeteneğini kendisinde barındıran, doğruluğu, bilgeliği ve öğrenmeyi seven, adaletli, azimli vb. özelliklerine sahip bir insandır.²¹⁵ Tanımdan anlaşılacağı üzere Farabi'nin ideal toplumunun yöneticisi bir filozofun özelliklerini kendisinde barındırmaktadır.

Farabi'nin kurguladığı ideal toplum düzenine bir anlam kazandırarak bu toplumsal yapılanma içerisindeki insanların yöneticisi konumundaki filozof, adilliğiyle, güzel konuşmasıyla, bilgelik sevgisiyle ve diğer tüm örnek özellikleriyle yönettiği insanlara da örnek olacak, böylece Farabi'nin ütopyik kurgusundaki insan modeli de bu örneği benimseyerek kendisini geliştirebilecektir.

Farabi'ye göre, çeşitli pratik ve kuramsal bilgilerin aslına ulaşmak, ahlaki gelişimi en üst noktada tamamlamak vb. hem maddi hem de manevi alana dönük kişisel ilerlemeler neticesinde insanın gerçek mutluluğa ulaşması mümkün olmaktadır.²¹⁶ Bu anlamda kişi, Farabi'nin kastettiği anlamdaki mutluluğa yaklaştıkça özgürleşmeye başlamaktadır. Zira şeylerin gerçekte neyi ifade ettiklerini kendi bireysel tecrübesiyle ortaya koymayan ve farklı otoritelerce kendisine aktarılan bilgi doğrultusunda hayatı anlamlandıran birey için ne düşünsel ne de pratik anlamda bir özgürlükten söz edilebilecektir. O halde insan kendi bilme etkinliğini kendisi yöneterek mutluluğa yaklaşacaktır ve bu ölçüde özgürleşecektir.

Farabi felsefesinde bireyin özgürlüğünün açıkça dile getirildiği bir diğer nokta, içinde yaşadığı toplumun karakterini belirleyen insanın iyiyi ya da kötüyü seçmede sahip olduğu özgürlüktür. Farabi'nin ideal toplum anlayışını aktardığı eseri *İdeal Devlet (El – Medinetü'l Fazıla)*'da insan ister erdemli toplum ve isterse erdemsiz toplumun bir üyesi olsun, kendi özgür seçimleri doğrultusunda iyi ya da kötü davranışı gerçekleştirmektedir.²¹⁷ Bu noktada içinde yaşadığı toplum tipi ne olursa olsun insan özgürce gerçekleştirdiği davranışından da yine kendisi sorumludur. Dolayısıyla insana kendi seçme özgürlüğünün tanıdığı iyi ya da kötü davranış kalıbı, Farabi için ayrımı yapılmış olan mutluluğa ulaşma yollarını ifade eden 'iyi' davranışların²¹⁸ gerçekleşmesiyle maneviyatı da kapsayan gerçek özgürlüğe dönüşmektedir. Bu bağlamda hem fikri hem de pratik alandaki erdemli davranışları, bilgi edinme isteğini,

²¹⁵ Farabi, a.g.e., s. 102 – 105.

²¹⁶ Farabi, *Mutluluğun Kazanılması(Tahsilü's – Sa'âda)*, s. 53.

²¹⁷ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 107 – 110.

²¹⁸ Farabi, *Mutluluğun Kazanılması(Tahsilü's – Sa'âda)*, s. 53 – 54.

şeylerin gerçek niteliklerinin araştırılmasını da kapsayan iyi davranışların bireysel ve genel anlamda toplumsal özgürlüğe götüren bir yol izlediğini belirtmek mümkündür.

Bir diğer İslam Dünyası ütopyası olan ve İbn Tufeyl tarafından kaleme alınan *Hayy bin Yakzan* isimli eserde, insan dünyaya geldikten sonra hayatın her alanında gelişme ve öğrenmeye açık olma potansiyeline sahiptir. Bu anlamda İbn Tufeyl'e göre birey, çevresinde başka bir insanın varlığına ya da yardımına ihtiyaç duymaksızın doğayı, canlıları, zamanla ruhu ve Tanrı'yı bulabilecek kapasitededir. Dolayısıyla, İbn Tufeyl felsefesinde insanın yaratılışı gereği içinde taşıdığı gücün vurgulandığını ifade etmek mümkündür. İnsanın taşıdığı maddi ve manevi gücün böylesi ütöpik bir dil ile kaleme alınması da, eserin kendi özgünlüğünün yanında oldukça ilgi çekicidir.

İbn Tufeyl'in belirttiği üzere, eserin başkahramanı Hayy, ıssız bir adada yaşayan ceylanlar tarafından büyütülmüş, zamanla hayvanlar ile kendisi arasındaki ayrımın bilincine varmış, ağaç dallarından yaptığı ilkel silahlar ile kendisini vahşi hayvanlara karşı savunmayı keşfetmiş, ölü hayvanlar üzerinde incelemeler yaparak anatomik bilgiye ulaşmış, değişen mevsimsel oluşumları incelemiş ve buna benzer pek çok önemli bilgiyi tek başına edinmiştir.²¹⁹ Bu bağlamda tek başınalığın kişisel gelişimdeki büyük önemini vurgulayan eser *Hayy bin Yakzan* da evrenin maddi boyutunun inceliklerinin öğrenilmesi için ikinci bir insana ihtiyaç yoktur. İnsan tek başına bütün bunların üstesinden gelebilecek potansiyeli içinde taşımaktadır. Bu düşünceye paralel olarak, İbn Tufeyl için manevi olanın keşfi ve özümsemesi meselesinde de kişi yalnız başına yeterli olan düzeye erişir. İbn Tufeyl'in aktardığı üzere Hayy, ölü bir hayvanı incelerken gövdede hiçbir hareket ve yaşamsal belirti göremediğinden, gövdeye hareket ve işlerlik kazandıran şeyi, yani ruhu keşfetmiştir; bu noktada cismani olan her şey gözünde değerini yitirmiş, aynı zamanda da doğada bulunan bunca cismin ve canlının kendi kendilerine var olmalarının mümkün olamayacağını düşünerek onları yaratan bir yaratıcının bulunması gerektiği kanısına varmıştır.²²⁰ Bu çıkarımı ile Hayy, görüldüğü üzere Tanrı'yı aramaya girişmiştir. Çevresinde hiçbir dini öğretisi örneği ve hiçbir öğretici olmadan Hayy'ın bu manevi gelişimi, İbn Tufeyl'in ütopyasının dikkat çekici noktasıdır. Farabi de ise bu görüşün tersi olarak, yukarıda belirttiğimiz üzere insan maddi ve manevi olgunluğunu kazanmak için belli bir topluluk içerisinde yaşamak durumundadır.

²¹⁹İbn Tufeyl, a.g.e., s. 85 – 99.

²²⁰İbn Tufeyl, a.g.e., s. 91 – 115.

İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan* adlı eserinde, eserin başkahramanı Hayy, herhangi bir ahlaki ya da doğaya dönük eğitim almaksızın kendi kişisel kavrayış ve keşiflerini gerçekleştirirken hem fikirsel hem de pratik gelişimini tamamlar.²²¹ İbn Tufeyl'in aktardığı üzere, yaşının oldukça ilerlediği bir dönemde Hayy, kendisinin bulunduğu adaya yolu düşen Absal ile karşılaşmakta ve Absal onu kendi yaşadığı topluma götürmektedir²²²; bu noktada ömrünü tek başına kendisinden başka hiçbir insanın yaşamadığı bir adada geçiren Hayy'ın psikolojik ve davranışsal durumu kalabalık bir toplumda nasıl şekillenecektir? Bu sorunun yanıtını bulmak üzere düşünüldüğünde, önümüze çıkacak olan iki ihtimalden biri, Hayy'ın içine dahil olduğu ve kendisi için oldukça yeni bir kavrayış olan toplum yapısına ayak uydurmasıdır; ihtimallerden ikincisi ise bu toplumun varlığını tecrübe edene kadar yaşadığı, tamamen özel ve bireysel kavrayışları kendisinde barındıran, tek başına geçen bir hayatın yüceliğini fark ederek bu topluma ayak uydurmayı reddetmesidir.

Bireyin kendisinde taşıdığı yüksek potansiyele inanarak onun maddi evreni tam anlamıyla tecrübe edip buradan manevi olana ve Tanrı'ya ulaşabileceğini savunan İbn Tufeyl'in ifade ettiği üzere Hayy, mevcut toplumdaki yozlaşma unsurlarını cazip bularak davranışlarını bu yöne kaydırma imkân ve özgürlüğüne sahip iken bu davranışların tamamını reddetmiştir.²²³ O halde kendi özgür iradesiyle bu seçimi yapan Hayy karakteri üzerinden İbn Tufeyl, kendi kendine yaşam, kendi kendine eğitim ve kendi kendine gelişimi vurguladığı eserinde özgürlüğü de bu bilgelik sevgisi ve onun katkıları ile tek başına yetkin olan insan örneği üzerinden vurgulamıştır. Bu bağlamda İbn Tufeyl'de özgürlük, başkalarının hayatına müdahale etmesine imkân tanımayan, kişinin bireysel olarak hiçbir dış etki ile karşılaşmaksızın kendisini geliştirdiği ve kendi iradesi dışında kalan her şeyi geride bırakan bir kavramdır.

Özgürlük, Farabi ve İbn Tufeyl felsefelerinde insanın maddi alandan çok manevi alanda araladığı kapılar neticesinde belirginleşmeye başlamaktadır. Zira hem Farabi hem de İbn Tufeyl'de insanın akli sayesinde ulaştığı bilgilerin artması ve bu doğrultuda onun iç dünyasının zenginleşmesi durumu, onun aynı zamanda özgürleşmesi anlamını da taşımaktadır.

²²¹ Kemal Göz, *İslam Felsefesinde Ahlakın Temel Paradigmaları*, Fecr Yayınları, Ankara 2016, s. 112.

²²² İbn Tufeyl, a.g.e., s. 154 – 157.

²²³ İbn Tufeyl, a.g.e., s. 154 – 157.

Morus ve Campanella ütopyalarında insan özgür müdür?

Morus'un *Ütopya*'sında, tarafımızca yukarıdaki kısımlarda da ifade edildiği üzere bireyin mutluluğundan ziyade toplum mutluluğu esastır. Bu nedenle tek tek kişilerin özgürce eylemde bulunmaları hususu tam anlamıyla mümkün görünmemektedir. Genel anlamda Morus'un ütöpik devletinde kişilerin mutlu yurttaşlar oldukları ve içinde buldukları toplumsal duruma hiçbir itirazlarının bulunmadığı vurgusu sık sık dile getirilmektedir.

Her şeyin ortak olduğu *Ütopya* toplumunda kişileri kesin çizgilerle birbirinden ayıran toplumsal sınıfların yokluğu ve eşit yaşam koşulları ile hayatlarına devam eden insanların mevcudiyeti²²⁴ hümanist bir anlayışın ifadesidir; ancak yine de bireyin tek başına arzu edebileceği, yapmaktan mutluluk duyacağı eylemlerin tamamı için hiçbir olumlayıcı yan sunmamaktadır. Yalnızca toplumun tamamının üzerinde anlaştığı kuralların ve bütüne hitap ederek toplumsal refahı güçlendiren kabullerin varlığı ile yüzeysel olarak mutlu yurttaş resminin betimlemesi yapılmaktadır. Bu durumda ise, her insanın koşulsuz şartsız aynı doğruları benimseyebilecekleri yanılığısı ortaya çıkmaktadır.

Ütopya'da yurttaşlar, kabaca kendisi için verilen rolün ve yaşam biçiminin basit bir kabullenicisidir. Krishan Kumar'ın *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*'da belirttiği gibi "Bütün özel evler tamı tamına aynıdır; kapılarda kilit yoktur ve dileyen içeri girebilir, çünkü evlerin içinde özel ya da insanın kendisine ait bir şey yoktur. Ütopyalılar gelişen sahiplik duygularını engellemek için her on yılda bir kura ile evlerini değiştirirler."²²⁵ Toplum içerisinde hiçbir istisnayı barındırmaksızın herkesin bu şekilde bir yaşamı kabul ederek son derece büyük bir mutluluğun sahibi olduklarını kuvvetli bir biçimde savunmak ise, kanaatimizce gerçekçi olmayan bir çabadır. Zira mülk sahibi olmayı istemek ya da bu durumun kendisini kötüleyerek ortak evlerde kendine özel eşyaları olmadan yaşamayı tercih etmek pekâlâ kişinin büyük bir kararlılıkla eleştireceği unsurlar olarak da karşımıza çıkabilecektir. Nitekim insan mekanik bir varoluşa sahip olmayıp, çevresindekilerden farklı arzular ve duygulanımlar içerisinde olabilen bir yapıdadır. Morus'un göz ardı ettiği durum ise tam olarak insanın bu dinamik yapısının varlığıdır.

Ütopya'da Morus, kişiselliğin ve kişiye özel olanın, bireysel özgürlük anlayışının mevcut olmayışı durumuna karşın yine de toplum içerisinde çeşitli dinlerin varlığı ve bu

²²⁴More, a.g.e., 100 – 103.

²²⁵ Kumar, a.g.e., s. 42; More, a.g.e., s. 43.

dinler için inanç özgürlüğünün bulunduğunu bildiren vurgular ifade etmiştir. Morus'un belirttiği üzere;

Utopia'nın değişik bölgelerinde, hatta bir şehrin değişik yerlerinde çeşitli dinler vardır. Kimi Güneş'e tapar, kimi Ay'a, kimi de başka bir gezegene (...) ama Utopialıların büyük çoğunluğu ve en akıllıları, bütün bu putları bırakıp, bir tek Tanrı bilirler. Bu Tanrı bilinmez, anlaşılmaz, açıklanmaz bir varlıktır, insan zekâsının sınırlarını aşar, bütün dünyayı bedeni, erdemi ve gücü ile kapsar.²²⁶

Morus'un yukarıdaki ifadesi incelendiğinde, bireyin içinde yaşadığı toplumda inanç alanındaki çeşitlilik çerçevesinde hür bırakıldığı görülmekle birlikte, yine de diğerlerinden daha önemli görülen ve özellikle akıllı kimseler tarafından benimsenen başka bir inanç biçimine vurgu yapıldığı görülmektedir.

Kanaatimizce özellikle vurgulanmalıdır ki, *Ütopya*'da bireyin özgür olmadığını belirtmek, onun bir zorlama ve baskı içerisinde yaşamını sınırlılıklar ile devam ettirdiği anlamını taşımamaktadır; zira Morus'un da ifade ettiği gibi bu toplumda insanlar kendilerini son derece mutlu ve her bakımdan özgür olarak değerlendirirler.²²⁷ Bunun üzerinde abartılı şekilde anlaşmış ve hiçbir kargaşa etkeninin yer olmadığı ideal toplumu kurmuşlardır. Ancak onların kendilerinden sonra dünyaya gelen diğer *Ütopya* yurttaşlarını kendi doğruları neticesinde eğiterek küçük yaşlardan itibaren başka türlü nasıl olabileceğinin bilinmemesine neden olan eğitim ve çocuk yetiştirme anlayışları, gelecek neslin *Ütopya* bilim, sanat ve ahlak vb. anlayışlarından farklı düşünme potansiyelini etkinliğe dönüştürecek imkânını da daha baştan elinden almış olmaktadır.

Thomas Morus'un *Ütopya*'sında, Platon'un *Devlet*'i ile benzer biçimde, küçük yaşlardaki çocuklara verilen eğitim kapsamında toplumu oluşturan insanların gelişimi desteklenerek toplum yöneticilerinin istedikleri doğrultuda geleceğin yurttaşları şekillendirilmektedir. Morus'un ifadesiyle, "Utopia'da öğretmen işi, bütün görgüsüyle bilgisini ve cumhuriyeti koruyacak olan sağlam ilkeleri körpe yaşta çocuğun kafasına yerleştirmeye harcamaktır. Bu ilkelerle yetişen çocuk, bütün ömrünce onlara bağlı kalır, büyüyünce de devletin bekçisi ve yararlı bir üyesi olur."²²⁸ Bu bağlamda, asıl olarak Batı dünyası istenilen ütopyalarından bizim çalışmamızın kapsamı içerisinde yer alan Platon, Morus ve Campanella'nın ütopyalarında; insanı çocukluk döneminden itibaren sıkı bir

²²⁶ More, a.g.e., s. 89.

²²⁷ More, a.g.e., s. 43 – 65.

²²⁸ More, a.g.e., s. 96.

eğitime tabi tutarak var olması arzulanan ideal toplumun özenle işlenmesi ortak özelliği kendisini göstermektedir.

Morus, eserinde kurguladığı toplumda yaşıyan yetişkin insanı tasvir ederken öncelikle onun gündelik yaşam biçimini ve uğraşlarını aktarmıştır. Buna göre halk,

Çalışırken deri ya da post giyerler ve bu giysi yedi yıl dayanır. Sokağa çıkınca, kaba iş elbiselerini saklayan bir pelerin giyerler. Bu pelerinin rengi yünün kendi rengidir ve bütün adada aynıdır. Böylece hem başka memleketlerden daha az yün kumaş harcarlar, hem de bu kumaş boyanmadığı için daha ucuza gelir. Ama keten kumaşlar daha kolay yapıldığı için daha çok kullanılır. Keten olsun, yün olsun, dokumanın inceliğine bakmaz, temizlik ve beyazlık ararlar. Genel olarak, bir giysi iki yıl gider, oysa başka yerlerde herkesin yünlü ipekli, renk renk dört beş kat giysisi vardır, hatta süsüne düşkünler on giysiyi bile azımsarlar. Utopialıların öyle bir merakları yoktur.²²⁹

Morus'un ifadesinden anlaşıldığı üzere, *Ütopya*'da insanların gösteriştten uzak, sade bir giyim tarzına sahip olmaları, yine gösteriştten uzak bir yaşam tarzına sahip olduklarının da göstergesidir. Görülmektedir ki, Morus ütöpic devletinde gösterişin önemsenmediği ve toplum yararı adına çalışmayı kolaylaştıracı bir hayat tarzı ve giyiniş biçimini önemle vurgulamaktadır.

Ütopya toplumunda, hem ekonomik düzenin devamlılığını hem de bu toplumu oluşturan her insanın aktif olarak üretim sürecine katılımını sağlamak, Morus'un eserinde sık sık ifade ettiği bir husustur. Zira Morus'a göre, "kadın erkek bütün Utopialılar usta birer tarımcı olmak zorundadırlar (...) kadınlar, daha güçsüz oldukları için yün ve keten işlerinde çalışırlar daha çok. Zor işleri erkekler görür."²³⁰ Bu anlamda, herkesin bir şekilde emek vererek üretim – tüketim döngüsüne katıldığı bir toplum yapısı kendisini göstermektedir. İnsanlar arası yardımlaşmanın ve kurallara uyum içerisinde yaşayarak toplumsal düzenin devamlılığının mutluluğa götüren temel etken olduğu vurgusu, bu görünümüyle *Ütopya*'nın vermek istediği temel mesajlardan birisi olarak kendisini göstermektedir.

Morus'a göre, ütopya adasında insan mutludur; bu devlet, Morus'a göre kusursuz bir devlettir ve insana, erdemli olması anlamında ona verilen eğitimlere; güneşe, Ay'a veya bir Tanrı'ya tapanlara tanınan inanç özgürlüğüne vb. ayrıca bir değer ve önem verilir.²³¹ Morus'un aktardığı bu hususlar çerçevesinde ütopyalılar, 'mutlu insan' profilini fazlasıyla karşılamaktadırlar. Ancak her birey her an ve her durumda her olay için aynı tepkiyi

²²⁹ More, a.g.e., s. 49.

²³⁰ More, a.g.e., s. 46.

²³¹ More, a.g.e., s. 74 – 89.

vermekte, olay karşısında aynı kararlılıkla bu tepkisini desteklemekte midir? Cevap elbette açık bir biçimde ‘hayır!’ olmalıdır. Zira insanlar mekanik bir varlıktan çok daha fazlasıdır. O halde mutlu olma biçimleri de birbirinden farklı olmalıdır.

Morus’un tasvir ettiği toplum resminde insanın giydiği kıyafetten evlendiği kişiye kadar seçim hakkı olmaksızın sınırlandırılması onun tercih ettiği bir yaşam biçimi midir? İnsan *Ütopya*’dason derece mutlu ve toplumuna faydalı olan bir imaja sahiptir; fakat kanaatimizce Morus’un mübalağalı olarak öne sürdüğünün tersine, her bir insan kendisine uygun görülen kıyafeti, yapması uygun görülen mesleği, yaşaması uygun görülen evi, evlenmesi uygun görülen kadını ya da erkeği koşulsuzca kabullenmek zorunda olmadığı gibi bu türden bir tek tip duygusal ve zihinsel varoluşa da sahip değildir. Bu durumun haklılaştırması, yeterince doyurucu olmamakla birlikte Morus tarafından bireylerin küçük yaşlardan itibaren söz konusu değerler ile yetiştirilerek benimsemeleri ekseninde açıklanmış, bu kurallara itaat etmemek doğal olgusunun ihtimal dahilinde dahi olmayacağı kesin inancıyla temellendirilmiştir.

Campanella’nın *Güneş Ülkesi*’nde ise, insanların son derece hür ve mutlu oldukları, yaşam tarzlarının bilincinde olarak hayatlarını devam ettirdikleri genel teması çerçevesinde yazarın kendi ideal toplumunu kurguladığını belirtmek mümkündür.²³² Ancak Campanella’nın kurguladığı bu ideal düzende insan ne kadar özgürdür? Ya da *Güneş Ülkesi*’nde insan özgür müdür?

Campanella’nın ütopyasında da, Platon ve Morus ütopyalarına benzer biçimde, toplumun bütününün üzerinde anlaştığı belirli kurallara sonsuz itaat ve bu doğrultudaki mekanikleşmiş toplumsal düzen – uyum çizgisinin mütemadiyen devamlılığının sağlandığı bir yapı kendisini göstermektedir. Buna göre, toplumdaki herkesin ihtiyaçları eksikliğe yer bırakmaksızın karşılanmakta ve Campanella’nın savunusuna göre bu durum bencillik ve hep daha fazlasını isteme durumlarını sonsuza dek ortadan kaldırmaktadır.²³³ Bu genelleme neticesinde realiteye uygulanması oldukça güç olarak görünen ve hiç kimsenin halinden hoşnutsuzluk duymadan yaşamını devam ettirdiği bir düzenin imkânsıza yakınlığını kendi içerisinde göstermektedir.

Campanella için bireyin kendi kendine kararlar verebilmesi, kendi özünü var edebilmesi vb. durumlar yerine içinde yaşadığı toplumun varlığı ve devamlılığı için birçok

²³² Campanella, a.g.e., s. 42 – 43.

²³³ Campanella, a.g.e., 39 – 40.

fedakârlığın mevcut olduğu bir toplumsal yarar ilkesiyle hareket etmesi, bireysel özgürlükten daha baskın olarak kendisini göstermektedir.²³⁴ Bu noktada herkesin halinden son derece memnun olarak resmedildiği bir yurttaş tablosunu kurgularken Campanella'nın asıl amacı bu abartılı düzenlilikte toplum refahını vurgulamaktan çok insanın mekanik bir varlık olmadığının unutulmasına dönüşmüş görünmektedir.

Tommaso Campanella'nın ütopyasında, ütopya toplumunu her unsur titizlikle ele alınarak ifade edilmiş, bu kapsamda *Güneş Ülkesi*'nde yaşayan insanların dünyaya geldikleri andan itibaren nasıl bir yaşama ve toplumsal role sahip oldukları ayrıntısıyla aktarılmıştır. *Güneş Ülkesi*'nde çocukluk döneminden itibaren insanlar, aldıkları eğitimler ile hayatlarının geri kalanını şekillendirirler. Campanella'nın ifadesiyle,

Sütten kesilince kız çocuklar kadın eğitimcilere, erkek çocuklar da erkek eğitimcilere bırakılır. O zaman, aynı yaştaki çocuklarla bir arada, koşmaya, atlamaya ve güreşmeye alışır; oyun oynarmışçasına alfabeyi, resim yapmayı, duvarları süsleyen resimlerden tarih olaylarını öğrenir, çeşitli dillere çalışırlar. Çocuklar altı yaşına kadar çok renkli, zarif elbiseler giyerler. Bu yaştan sonra, doğa bilimlerine ve öğretmenlerce gerekli görülen başka bilimlere çalışırlar. Bunların ardından el zanaatları gelir.²³⁵

Dolayısıyla bu ülkede, insanlar çok küçük yaşlardan itibaren sıkı bir teorik ve pratik eğitim olarak yetiştirilmektedir. Küçük yaşlardan itibaren böylesi bir eğitim anlayışı ile kültürel bakımdan zengin ve bilimsel gelişmelerin hepsinden haberdar olarak yetişen yurttaşların varlığı, o yurttaşların oluşturduğu toplumu da ideal bir toplum tipi durumuna getirecektir. Elbette, çocuğun sütten kesilmesiyle birlikte aldığı eğitimlerin niteliği de yaş ilerledikçe değişiklik göstermektedir. Campanella'nın belirttiği üzere, çocukların kuvvetli bireyler olabilmeleri için güreş, koşu, disk atma gibi bedensel etkinlikler ile alıştırmalar yapmaları sağlanır; sonrasında ise, ilgi alanlarına göre çeşitli zanaat atölyelerinde eğitim alırlar.²³⁶ Çok küçük yaşlardan itibaren el becerilerinin gelişimi ve vücudun sağlıklı kalabilmesi adına dinç kalmayı sağlayan çeşitli sportif etkinlikler, bu toplumun her bir üyesi için verimli olabilmeyi ve toplumuna yararlı, aynı zamanda sağlıklı bir birey haline gelebilmeyi desteklemektedir. Bu bağlamda Campanella insanın belli bir yaşa geldikten sonra değil fakat sütten kesildiği dönemden itibaren sıkı bir eğitim ekseninde gelişimini devam ettirmesinden yana olarak hem eğitime verdiği önemi, hem de her türlü kaos ortamından uzak ve dolayısıyla düzenli bir toplumsal yapılanmanın sistemli bir eğitim ile var olabileceğini ortaya koymaktadır.

²³⁴ Campanella, a.g.e., 34 – 44.

²³⁵ Campanella, a.g.e., s. 38.

²³⁶ Campanella, a.g.e., s. 26.

Güneş Ülkesi, yüksek bir tepenin üzerinde kurulmuş ve her biri yedi gezegenden birinin adını taşıyan yedi tane çembere bölünmüştür; birinci çemberin iç duvarında matematik ve geometri ile ilgili şekiller, dış duvarında dünya yuvarlağının ayrıntılı bir resmi bulunmaktadır.²³⁷ Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'ne ilişkin bu tasvirine bakıldığında, insanın eğitimine verdiği önem neticesinde kentten ilk çemberinde dünyaya ve matematik ilmine dair önemli bilgilerin yazılı olduğu duvarlar, kişinin yalnızca içinde yaşadığı toplumu değil, bilimsel yöntemler ışığında kendisinin de bir parçası olduğu dünyaya dair bir fikir sahibi olmasını içermektedir. Bu noktada altı yaşını bitirmiş olan çocuklar, birinci çemberin duvarlarında bulunan bu bilgileri okumakta, sonrasında ise yine becerilerine göre matematik, tıp veya zanaat gibi alanlara ayrılmaktadırlar.²³⁸

Güneş Ülkesi yurttaşlarının bedeni dinç kılan egzersizler ile küçük yaşlardan itibaren yetiştirilmeleri, toplumun genel bir özelliği olarak çeşitli hastalıkların oluşum ihtimalini de ortadan kaldırmaktadır. Zira *Güneş Ülkesi*'nde insanlar “damla, romatizma, siyatik, nezle, karın ağrısı, bağırsak sancısı, nefes darlığı nedir bilmezler (...) bedenlerini işleterek bu gibi rahatsızlıklardan kurtulurlar.”²³⁹ Campanella'nın belirttiği bu ifadeden anlaşılacağı üzere, herhangi bir toplumun üyesi olan insanların verimli bir biçimde çalışarak toplumlarına yararlı bir birey olabilmelerini engelleyici etkisi bulunan ve toplumları kargaşaya ya da yıkıma kadar götürebilecek çeşitli salgın hastalıkların varlığı da, *Güneş Ülkesi*'nde mevcut değildir.

Campanella'nın ütopyasında, insanlar birer yetişkin olduklarında, hangi erkeğin hangi kadınla birleşeceği ve buna uygun yaş aralıkları hususu da, yine kontrollü olarak ve belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Güneş Kenti'nde, “üreme için aranan yaş erkeklerde yirmi bir, kadınlarda on dokuzdur (...) şişman erkekler sıksa kadınlarla, zayıf kadınlar da şişman erkeklerle birleştirilir ve böylece aşırılıklar arasında denge kurarak soylarının bozulmamasına dikkat edilir.”²⁴⁰ Buna göre, Campanella tasarladığı toplumsal düzende insanların dünyaya gelişlerinden kısa bir süre sonra çeşitli eğitimler yoluyla düzgün bir yurttaş profili durumuna getirilmelerinin yanı sıra, toplumun devamlılığı için sağlıklı bireylerin dünyaya gelmesi hususu da unutulmamıştır. Bu nedenle Campanella'nın da ifade ettiği gibi, “orada biçimsiz, eğri büğrü insan yoktur.”²⁴¹

²³⁷ Campanella, a.g.e., s. 14 – 19.

²³⁸ Campanella, a.g.e., s. 26 - 27

²³⁹ Campanella, a.g.e., s. 63 – 64.

²⁴⁰ Campanella, a.g.e., s. 34 – 36.

²⁴¹ Campanella, a.g.e., s. 40.

Güneş Ülkesi'nde insan, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitimler neticesinde toplumuna yararlı ve toplumsal kurallara bağlı bir yurttaş durumuna gelmektedir. Aynı zamanda insanların birleşmeleri ve bu birleşmeden dünyaya gelecek çocuklar da belirli kurallar ile sınırlandırılmıştır. Yine kurallar dahilinde kişilerin sahip oldukları meslekler, ilgi ve yeteneklerine göre belirlenmektedir.

Distopyalardan *Cesur Yeni Dünya* ve 1984'te insan özgür müdür?

Cesur Yeni Dünya'da Huxley, insanın bir anneden ve babadan dünyaya gelmesinin ortadan kalktığı bir gelecek kurgular. Buna göre, *Londra Merkez Kuluçka ve Şartlandırma Merkezi* binasında, insanlar 'dölleme odaları'nda *üretilmektedirler*.²⁴² İnsanların belli bir anne ve babadan olma değil fakat laboratuvar ortamında üretilmek suretiyle var olmaları, daha en başından belirlenmişlik ve sınırlandırılmışlık olgusunu ortaya çıkartmaktadır. Bu bağlamda *Cesur Yeni Dünya*'da insan, yapısında ne olması isteniyorsa ona göre tasarlanarak üretilmiş, çeşitli duygulanımları ve koşullanma yoluyla biçimlendirilmiş davranışları ile tek bir örneğe ya da kalıba uygun olarak üretilmiş bir üründür.

Londra Merkez Kuluçka ve Şartlandırma Merkezim müdürünün üretim işlemine ilişkin belirtmiş olduğu ve işlemin özünü oluşturan aşamalar ile ilgili ifadeleri oldukça dikkat çekicidir:

Tek yumurta, tek embriyo, tek yetişkin – normallik (...) Sekiz ile doksan altı tomurcuk, her tomurcuk eksiksiz bir embriyoya, her embriyo da tam boy bir yetişkine dönüşecek. Daha önce sadece bir tane yetişirken doksan altı insan yetiştirmek. İlerleme bu işte.²⁴³

Yukarıdaki ifadeden anlaşıldığı üzere, nitelikleri önceden belirlenmiş çeşitli profillere göre üretimi gerçekleşen ürünlerin, yani insanların varlığı eserde kendisini göstermektedir. Bu anlamda bir insanın diğerine göre fazlaca farklı özellik taşıması ve seçimlerini buna göre şekillendirmesi, Huxley'e göre gelecekte pek de olası bir durum değildir. Zira insan, belli bir anne ve babadan değil, tıpkı bir nesne gibi üretim yolu ile var olmaktadır. Bu anlamda insanın nasıl var olması ve hangi amaca hizmet etmesi bekleniyor ise tam da o hedefe göre belirlenmiş profiller esas alınarak üretilmesi, insanın çok yönlü zengin karakteristik yapısını yok etmektedir.

²⁴² Huxley, a.g.e., s. 23.

²⁴³ Huxley, a.g.e., s. 26.

Londra Merkez Kuluçka ve Şartlandırma Merkez müdürünün seri insan üretimini bir ilerleme olarak nitelendirerek büyük bir coşku ile övmesi üzerine, bu merkezde eğitim gören öğrencilerden birinin böyle bir üretim biçimi ile ne tür bir avantaj elde edilebileceğine ilişkin sorgulama yaptığında, verilen yanıt bütün bir insan üretimi etkinliğinin asıl amacını da ortaya koymaktadır; müdüre göre, bu işlem toplumsal istikrarın en önemli araçlarından birisidir.²⁴⁴ Zira farklı kalıplara birebir uyacak şekilde (Alfa, Beta, Gama, Delta, ve Epsilonlar), tek tip insanların üretilmesi işlemi, insanın var oluşunun daha en başından kendisiyle ilgili tüm unsurların belirlenmişliğini ifade ettiği ve var oluşları bakımından uygun oldukları kalıp uyarınca davranmak dışında farklı bir seçenekleri bulunmadığı için, herhangi bir toplumsal bozulma durumunda yönetici kesime karşı gelecek ya da bu duruma isyan edecek bir davranış biçiminin bilgisine sahip olmayacaktır.

İnsanın üretimi işlemi, *Londra Merkez Kuluçka ve Şartlandırma Merkezi*'nde şişeleme adı verilen işlem ile gerçekleştirilmekte ve şişeye enjekte edilen yapay kan vb. maddelerin eklenmesiyle tamamlanmaktadır; bununla birlikte, bir bebek olarak şişeden çıkan insana psikolojik koşullanma yolu ile Alfa, Beta, Gama, Delta ya da Epsilon olarak hangi insan tipine ait olacağı benimsetilmekte ve insan bundan sonraki yaşamını ait olduğu sınıfın özellikleri çerçevesinde devam ettirmektedir.²⁴⁵

Huxley'in ütopyasında yine de, insanların tamamı laboratuvar ortamında üretilmiş değildir. *Vahşi Ayrıbölge* biçiminde adlandırılan bölgede, üreme etkinliği doğal yollardan gerçekleştirilmektedir. İnsan, belli bir anne ve babadan meydana gelmekte ve bir yetişkin olup belli bir yaşa geldikten sonra da ölmektedir. Ayrıbölge müdürünün ifade ettiği üzere;

Ayrıbölge'de çocuklar hala doğurulmaktadır, her ne kadar iğrenç gelse de, gerçekten doğmaktadırlar (...) Ayrıbölge'de doğanların kaderi Ayrıbölge'de ölmektir (...) altmış bine yakın Kızılderili ve melez... mutlak vahşiler... müfettişlerimiz arada bir ziyaret ederler... onun dışında, uygar dünyayla hiçbir bağlantıları yoktur... itici alışkanlık ve geleneklerini halen sürdürmektedirler... evlilik, bilmiyorum anlamını biliyor musunuz, sevgili genç bayan; aileler... şartlandırma yoktur...²⁴⁶

Yukarıdaki ifadede belirtildiği üzere, insanın tüm mekanik ve yapay varoluşuna karşın onun kendi doğal varlığından kesitler sunan bir yaşam alanı Huxley'in distopyasında

²⁴⁴ Huxley, a.g.e., s. 27.

²⁴⁵ Huxley, a.g.e., s. 33 – 44.

²⁴⁶ Huxley, a.g.e., s. 137 - 138.

kendisini göstermektedir. Ancak benzer biçimde, bu yaşam alanı aşağı ve bozuk bir toplum yapısının ifadesi olarak sunulmaktadır.

İnsan, karmaşık duygulanımları olan bir varlık olarak; bir duruma verilen tepki, bir insana ya da bir eşyaya karşı duyulacak beğeni, arzu, kin, nefret vb. duyguları her insan için farklılık göstermektedir. Bu anlamda, bir yerde ne kadar çok insan var ise o kadar çok duygu ve düşünce farklılığı mevcuttur. Benzer şekilde, insanların fikirsel açıdan eleştirdikleri ya da kabul ederek benimsedikleri düşünceler de birbirinden farklı olabilir; bu bağlamda insanın olduğu yerde bir düşünce zenginliği ve çeşitliliği kendisini gösterir. Genel anlamda, distopyalarda insana özgü bu ayırt edici unsurlar göz ardı edilerek bilim ve teknolojinin gölgesinde tek tip ve sıradanlaşan insan portresi öne çıkmaktadır.

George Orwell'ın 1984'ünde, insan kendisine özgü, onu varlığıyla bütünleştiren duygusal ve düşünsel faaliyetlerin hiçbirini gerçekleştirme imkânına sahip değildir. Çünkü insan, içinde yaşadığı siyasal düzende aldığı her nefesin takip edildiği, her hareketinin gözetlendiği ve içinde yaşadığı toplumun yöneticilerinin istediği şekilde düşünüp konuşarak, eylemlerini buna göre düzenleyerek yaşadığı bir ortamda hayatını sürdürmektedir.²⁴⁷ Bu konuda *düşünce polisi* adındaki birim, insanın tüm fikirsel etkinliklerinin takibindedir.²⁴⁸ Dolayısıyla insan için, onu insan yapan ve özgünlüğünü ortaya koyan baş unsurlar elinden alınmıştır. Orwell'ın aktardığı üzere,

Herkesin ortasında ya da tele – ekranın görüş alanı içindeyken düşüncelerinizi başıboş bırakmak çok tehlikeliydi. En ufak bir şey sizi ele verebilirdi. Sürekli gözünüzün seğirmesi, farkında olmadan yüzünüzün kaygılı bir anlatıma bürünmesi, kendi kendinize söylenip durmanız, olağandışılık belirtisi gösteren ya da bir şeyler gizlediğiniz izlenimini uyandıran herhangi bir şey. Kaldı ki, yüzünüzde belirecek uygunsuz bir anlatım bile (örneğin bir zafer açıklanırken inanmamış gibi görünmek) cezayı gerektiren bir suçtu.²⁴⁹

Bilim ve teknolojinin etkisiyle Antikçağ ve Rönesans ütopyalarında farklı bir anlatım tarzı hâkim olsa da kişilerin robotik varlıklar gibi belli saatlerde belli işleri gerçekleştirerek bir günün diğerinden farklı olmadığı mekanik bir hayat tarzı yaşamaları anlayışı istenmeyen ütopyalar ile ortaktır. Farklılık, istenilen ütopyalarda insan bu durumundan memnun ve mutlu olarak ifade edilmektedir.

²⁴⁷ Orwell, a.g.e., s. 27; Özlem Yıldız, "George Orwell'da Ütopya ve Yabancılaşma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2011, s. 102.

²⁴⁸ Orwell, a.g.e., s. 27.

²⁴⁹ Orwell, a.g.e., s. 87.

İnsanların evlenmeleri ve cinsellik de 1984'te tamamen yöneticilerin yani *Parti*'nin denetimi altındadır. Buna göre,

Parti üyeleri arasındaki tüm evliliklerin, bu iş için atanmış bir kurul tarafından onaylanması gerekiyor ve kural hiçbir zaman açıkça dile getirilmese de, birbirlerini fiziksel olarak çekici buldukları izlenimi uyandıran çiftlerin evlenmesine asla izin verilmiyordu. Evliliğin kabul gören tek bir amacı vardı, o da Parti'ye hizmet edecek çocuklar dünyaya getirmektir.²⁵⁰

Orwell'in yukarıdaki ifadesinde vurguladığı üzere, geleceğin karamsar portresinde evlenme ve üreme meseleleri için oluşturulmuş sıkı kuralların varlığı kendisini göstermektedir. Aynı durum yukarıda incelemesini yaptığımız Antik dönem ve Rönesans istenilen ütopyalarında da mevcuttur. Bununla birlikte, Orwell teknolojinin ışığında değişen ve mekanikleşen dünyaya vurgu yaparak eserinde insanın doğasında bulunan üreme etkinliğinin de zamanla ortadan kalkacağını eklemektedir: “Her iki cins için de sonuna kadar bakır kalmayı savunan Seks Karşıtı Gençlik Birliği gibi örgütler bile kurulmuştu. Bir gün tüm çocukların yapay dölleme (...) yoluyla dünyaya getirileceği ve kamu kurumlarında yetiştirileceği söyleniyordu.”²⁵¹ Buna göre, insana özgü ve onun yaratılışının bir parçası olan üreme etkinliği de Orwell'a göre bir süre sonra teknolojik gelişmeler çerçevesinde hiçliğe karışacaktır.

Belirlemesini yaptığı mevcut durumda Orwell, yine de insanlığın kendine özgülüğünden izler taşıyan, *Parti* üyeleri dışında farklı bir toplumsal sınıfın varlığından söz etmektedir: Proleterler. Orwell'in ifadesiyle,

Doğuyorlar, sokaklarda büyüyorlar, on iki yaşında çalışmaya başlıyorlar, güzelleşip cinsel isteklerinin uyandığı kısa bir gelişme çağının ardından yirmisinde evleniyorlar, otuzunda orta yaşlı insanlar olup çıkıyorlar, altmışına geldiklerinde de ölüp gidiyorlardı (...) Partinin cinsel sofuluğu onlara dayatılmıyordu. Rastgele cinsel ilişkilere göz yumuluyor, boşanmaya izin veriliyordu. Proleterler gereksinim ya da istek duyduklarına ilişkin en küçük bir belirti gösterebilirler, ibadet etmelerine bile izin verilecekti. Kuşku bile duyulmuyordu onlardan. Parti sloganında dendiği gibiydi: “Proleterler ve hayvanlar özgürdür.”²⁵²

Orwell'in yukarıda belirttiği üzere, kurguladığı bilim ve teknolojiye teslim olunmuş görünümüyle gün geçtikçe bir projeye dönüştürülen insanın var olduğu yeni durumda, aşağı

²⁵⁰ Orwell, a.g.e., s. 90.

²⁵¹ Orwell, a.g.e., s. 91.

²⁵² Orwell, a.g.e., s. 96 – 97.

bir varoluş olarak nitelendirilse de insanlığa özel olan şeylerin bozulmamış olduğu bir topluluk da devamlılığını sürdürmektedir.

İnsan, *Cesur Yeni Dünya*'da ve 1984'te varlığının bütün ahenginden soyutlanmış bir makine, bir proje ya da araçsal bir varlıktan fazlası değildir. İnsan olmanın getirdiği doğal unsurları kendisinde barındıranlar ise, her iki istenmeyen ütopya da aşağı ve dışlanması gereken bir konumda bırakılmıştır.

2.2.Aile, Toplum, Devlet ve Özgürlük

Ütopya ve distopyalarda yukarıdaki kısımlarda özgürlüğün bireyin kendisi, toplumdaki değerler sistemi ve ahlaki kabuller ile olan bağıntısını inceledikten sonra onun toplumların yegane unsuru olan aile kurumu ve toplumdaki düzeni sağlayan yönetim kanalı olan devlet yapılanması ile olan ilgisini incelemek yerinde olacaktır.

Batı dünyası ütopyalarından *Devlet*'in yazarı Platon, toplumu toplum yapan unsurun, insanın kendi kendisine yetememesi ve başka insanların varlığına gerek duyması olduğunu savunmaktadır.²⁵³ Bu bağlamda toplum, birbirine çeşitli bakımlardan ihtiyaç duyan insanlarca oluşturulmuşsa da; bu oluşumun belirli getirileri mevcuttur. Zira insanlar bir arada yaşayacaklar ise, bir takım üretim ve tüketim dengeleri çerçevesinde hayatlarını devam ettirebilmelidirler. Bir işi diğerlerine göre daha iyi ve hızlı yapabilen kişi, yalnızca o iş üzerinde kendi bilgi ve yeteneğini ortaya koyarsa, bu durum topluma yarar getirecektir. Dolayısıyla toplumdaki her bir maddi ya da manevi gereksinim için ondan sorumlu kişi ya da kişiler bulunacaktır. Platon, *Devlet* adlı eserinde toplum içerisinde faaliyet gösterecek her bir meslek dalını o meslekte gerçekten iyi olan kişi ya da kişilerin gerçekleştirilmesi gerektiğini, bir insanın birden çok iş ile meşgul olması halinde ortaya sağlıklı bir malzeme çıkmayacağını ifade etmektedir.²⁵⁴ O halde Platon'un bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere, toplumun düzenli olabilmesi için, toplumu oluşturan insanların üzerinde iyi olabildikleri işler ile meşgul olmaları gerektiğini vurgulayarak ortaya özenli, düzgün bir maddi ve manevi ürünler topluluğu çıkacağını, bu durumun ise toplumun varlığını her türlü karmaşıklığın pençesine düşmekten alıkoyacağını vurgulamaktadır.

Platon'un ideal toplumunda herkesin tek bir alanda aktif olarak varlık göstermesi neticesinde oluşacak düzenin ilk ayağı böylece belirlenmiş durumda iken, onun kurgusunda insanların bir araya gelerek oluşturacakları bu anlamlı topluluğun mükemmelleştiricisi olan

²⁵³ Platon, a.g.e., 369 b.

²⁵⁴ Platon, a.g.e., 370 a, b, c, d.

bir diğ er önemli özellik de, akrabalık ilişkisinin varlığının mevcut olmamasıdır. Platon'a göre anne, baba, büyükbaba, kardeş vb. gibi ayrımlar bulunmaksızın, herkes birbirine bu tür isimlendirmeler ile hitap edebilmelidir.²⁵⁵Bu anlamda aile olgusu ve akrabalık ilişkisinin bulunmadığı toplumda, içine duyguların karıştırılarak gerçekleştirildiği her türlü davranış biçimi ve çeşitli ayrımların varlığı ortadan kalkacaktır. Toplumdaki düzen isteği Platon'da o denli kuvvetli görünmektedir ki, aile ve akrabalık ilişkisinin kendi içindeki birliği dahi toplumun genel birliğini bozucu bir unsur olarak görülmektedir. Platon'un ifade ettiği üzere, "Bedenlerinden başka her şeyleri ortak olunca, mahkemelere düşmeler, birbirlerini suçlandırmalar kalır mı ortada? Para, çocuk, akraba yüzünden doğ an bütün kavgalardan kurtulurlar."²⁵⁶

Platon'un kendi toplum kurgusunda, toplumsal yozlaşma ve kargaşa durumlarının önlenmesi için önerdiği çözüm genel anlamda herkesin kendi işini, en iyi olduğu tek bir işi görmesi ve herhangi bir türden akrabalık ilişkisinin var olmaması olarak açıklanabilirken, onun bu düzenin devamlılığının nasıl sağlanacağına ilişkin temel dayanağı toplumun yöneticisi olacak kişinin niteliklerinde toplanmaktadır. Platon'a göre, bilgi dostu olan, öğrenmeye doyamayan, öz varlığı arayan kişi, yani filozof böyle bir devletin başına yönetici olarak geçerse çatışma ve kargaşadan uzak bir toplumun devamlılığının sağlanması mümkün duruma gelecektir.²⁵⁷

Platon'un ütopyik toplumunda, tarafımızca yukarıdaki kısımlarda da belirtildiği üzere temel olarak insan özgürlüğünü değil devletin önceliğini ve devamlılığını esas alan yaklaşımın ekseninde filozof yöneticinin önemi vurgulanmaktadır. Bu noktada, insanlar dünyaya geldikleri andan itibaren ailenin ve akrabalık ilişkilerinin ne olduğunun bilincinde olmadan büyümekte, müzik ve jimnastik eğitimleri ile yetiştirilmekte ve yalnızca üzerinde iyi oldukları tek bir işte ilerlemekte olan mekanik varlıklar olarak görünür. *Devlet* insanının ve toplumunun içinde bulunduğu bu durumu kendisinin tercih etmediği açıktır; zira Platon'un Atina'nın siyasal ve toplumsal bunalımın doruğunda olduğu dönemde kaleme aldığı *Devlet*,²⁵⁸ abartılı bir düzen arayışının ifadesi olarak devlet yönetiminin tek tek kişilerin seçimine bırakılmayacak kadar ciddi bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.

²⁵⁵ Platon, a.g.e., 461 d, e, 462 a.

²⁵⁶ Platon, a.g.e., 464 e.

²⁵⁷ Platon, *Yasalar*, 747 b, c; Platon, *Devlet*, 475 c, 480 a.

²⁵⁸ Nizan, a.g.e., s. 14.

İslam ütopyalarında ailenin konumu ve devletin yönetim anlayışı nasıl ifade edilmiştir?

Farabi'ye göre, onun insan görüşünde de açıkladığımız üzere, insan bir toplumun üyesi olmadıkça kendisini yeterli düzeyde geliştiremez ve ihtiyaçlarını tam anlamıyla gideremez. Bu anlamda Farabi için öncelikle insanların yararı için bir toplumun varlığının mevcut olması gerekmektedir. Ancak Farabi düşüncesinde bu toplum, cehalet ve erdemsizliğin kendisine asla yer bulamadığı bir toplum olmalıdır; bu bağlamda toplumda yaşayan insanlar da hakiki mutluluğun elde edilmesi için birbirlerine yardım ederler.²⁵⁹ Mutluluğun elde edilmesi meselesi, Farabi felsefesinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki, Farabi'ye göre toplumlar hem bu dünyada hem de ahirette nazari erdemler, fikri erdemler, ahlaki erdemler ve ameli sanatlar ile mutluluğu elde edebilmektedirler.²⁶⁰ Dolayısıyla Farabi'nin ideal toplum anlayışında hem bilimselliğin hem de ahlakın önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Buna göre, bilimsel hakikatlerin ve ahlaki kurallara uygunluğun tam olarak benimsendiği toplumda, herhangi bir türden yozlaşma mevcut olmayacaktır. Zira Farabi, kendi ideal toplum kurgusuna zıtlık teşkil eden toplum tiplerini sıralamış ve bu tip toplumlarda görülen bozulmaları, ahlakın yokluğunu, düzensizliği vurgulamıştır.

Farabi'ye göre erdemsiz toplumlar, zenginlik, saygınlık, arzuların peşinden koşma vb. düşkünlüklerin önemsendiği *cahil toplum*; fikirleri erdemli toplumun fikirleriyle aynı olan fakat eylemleri cahil toplumun eylemleriyle aynı olan *bozuk (fâsık) toplum*; eskiden erdemli bir toplum olup sonradan fikri ve eylemsel olarak farklılaşan *mubaddala (karakteri değişmiş) toplum*; yöneticisi aslında öyle olmadığı halde kendisine vahiy indiğini iddia eden ve buna benzer yanlış, yararsız görüşleri bulunan *dâlla (doğru yolu bulamamış) toplumdur*.²⁶¹ Bu bağlamda Farabi'ye göre ideal devlet ya da ideal toplum tipi her şeyden önce ahlaki bir çöküş içinde olmayan ve bununla birlikte bireysel mutluluğu maddiyatta ve kişisel zevklerde aramanın mevcut olmadığı bir toplumdur. Aynı zamanda görüldüğü üzere, birey de bunlardan herhangi birine mensup olmayı seçme özgürlüğüne sahip olarak belirtilmektedir.

İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan* ütopyasında ise bireyin hayatta tek başına üstesinden gelebileceği teorik ve pratik her türlü yetkinliğin niteliği ifade edilmekte olup, yukarıdaki kısımlarda da ifade ettiğimiz üzere eserin başkahramanı Hayy herhangi bir toplumun üyesi

²⁵⁹ Farabi, a.g.e., s. 98.

²⁶⁰ Farabi, *Mutluluğun Kazanılması (Tahsilü's – Sa'âda)*, s. 51.

²⁶¹ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 108 – 109.

olarak dünyaya gelmemiştir. Bu anlamda uzun yıllar boyunca evreni tek başına keşfeden ve anlamlandırmaya çalışan tek başına yaşadığı adasına bir gün yolu düşen Absal ile karşılaştıktan sonra Absal'ın onu kendi içinde yaşadığı topluma götürmesiyle bir toplum deneyimine kavuşmaktadır.²⁶² Buradaki yaşam biçimi, ömrünü ıssız bir adada tek başına geçiren Hayy için fazlasıyla karmaşık gelmiş ve ona,

Bütün amacı mal toplamak, yemek içmek, cinsel isteklerini doyurmak, içindeki kin ve nefreti başkalarını ezerek yatıştırmak, mevki ve makam isteğinde bulunmak, öğretinin buyurduğu yükümlülükleri insanları aldatmak için yerine getirmek gibi aşağılık ve değersiz şeylerden öte gitmeyen insandan daha çok ziyanda olan kimse düşünülebilir mi?²⁶³

sorusunu düşündürmüştür. Bu özellikler aynı zamanda Farabi'nin cahil toplum tanımlamasını da hatırlatmaktadır. İbn Tufeyl bu anlamda topluma karşılık bireyi ve bireyselliğin gücünü daha fazla vurgulamaktadır. Bu bağlamda İbn Tufeyl için eğer bozuk ve yozlaşmış olmayan, erdemli ve düzenli bir toplum yapılanması kurulacak ise bu toplumu tamamıyla Hayy gibi olmasa da onunkine benzer bir merak ve hakikat arayışını kendisinde barındıran, mutluluğu dünyevi ve geçici hazlarda değil fakat kalıcı olanda, bilimde, ilahi bilgide bulan insanlar oluşturmalıdır. Bu anlayış kanaatimizce bireyin çevresini bildikçe, kendisini geliştirdikçe, evrendeki hakikatleri kavradıkça özgürleştiğini savunmaktadır.

Farabi bir insanın bir toplum içerisine girip orada yaşamaya başlamadan kendi varlığını anlamlı kılamayacağını savunmaktayken, görülmektedir ki İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan* ütopyasında bireyin herhangi bir topluma ihtiyaç duymaksızın kendi kendine yetebilme gücü ve içinde taşıdığı gücün vurgulanması çabası kendisini göstermektedir.

Thomas Morus'un *Ütopya*'sında toplum nasıl bir görünüm ile karşımıza çıkmaktadır? Bu ütöpik toplumda insan özgür müdür?

Morus'un yukarıdaki kısımlarda ifade ettiğimiz insan anlayışının ışığında, insanların dünyaya geldikleri andan itibaren çevrelerindeki diğer insanlar ile olan bağı ve etkileşimi, dolayısıyla toplumsal bağlamda ütopya insanının varlığı neyi ifade etmektedir?

Ütopya'da, herhangi bir şeyin 'kişiye özel olması' durumunun yokluğu göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun toplumsal birlik ve beraberliği sağlama, çatışma ve ayrılıkların ortadan kaldırılmasında etken olan yegane unsur olarak toplumsal düzeni ayakta tutacağı düşüncesi, Platon kadar Morus'ta da hakimdir. Bu bağlamda, hiçbir şeyin kişiye özel

²⁶² Taylan, a.g.e., s. 238; İbn Tufeyl, a.g.e., s. 157.

²⁶³ İbn Tufeyl, a.g.e., s. 157.

olmadığı Morus toplumunda geçmiş ve günümüzde en önemli ayırt edici unsur olarak etkisini hiçbir zaman kaybetmemiş olan paranın geçersizliği de kendisini göstermektedir. Zira Morus'un vurguladığı üzere, "Utopia'da para denilen şey karşılıklı alışverişlerde hemen hiç kullanılmaz."²⁶⁴ Dolayısıyla, Morus'un kurgusunda toplumdaki insanları ayırmaya, sahip oldukları mülkün varlığına göre sınıflandırmaya bir neden olarak paranın gücü mevcut değildir. Bu anlamda Morus'ta her şeyin ortak olduğu ve kişilerin belirli ihtiyaçlarını karşılarken yapmak durumunda oldukları alışverişin dahi parayla sağlanmadığı bir toplum yapısının varlığı belirmektedir.

Para ve paranın satın aldığı her türlü şeyin yokluğunun yanı sıra, parayla alışveriş ve benzeri etkinlikler de, *Ütopya* toplumunda fazlaca küçümsenmektedir. Morus'un ifade ettiği üzere *Ütopyalılar*:

Altın ve gümüşü (...) en bayağı işlerde kullanırlar, mahkumların parmaklarında ve kulaklarında altın halkalar, boyunlarında altın gerdanlık, başlarında altın bir çember vardır. Kısacası altın ve gümüşü kepaze etmek için ellerinden geleni esirgemezler. Başka yerlerde insanın elinden altınlarını almak, ciğerini sökmek kadar acı bir şeydir. Utopia'daysa kimsenin umurunda değildir.²⁶⁵

Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı üzere Morus, hem kurguladığı ideal toplumdaki bireylerin her şeyin ortak olması ana noktasında hayatlarını sürdürdüklerini, hem de böylesi bir toplumun başka ülkelerde mevcut olmadığını altını çizmektedir.

Morus'un ifade ettiği *Ütopya* toplumunda para ya da genel anlamda birçok farklı toplumda değerli olarak nitelendirilen maddi şeylerin bu denli aşağılanması, toplumda ekonomik anlamda sınıfsal bir ayrımın ve bundan doğan pek çok toplumsal karmaşa durumunun da tamamıyla ortadan kalktığını açıkça göstermekte iken; Morus aynı zamanda döneminin toplumlarında mevcut olan sınıfsal yapılanmalara karşı olan eleştirisini de dile getirmektedir. Zira Morus'a göre, "Nasıl oluyor da bir eşek kadar bile kafası işlemeyen vicdansız, ahlaksız, budala zenginin biri, sadece birkaç torba altını var diye, akıllı, dürüst bir sürü insanı buyruğu altında köle gibi kullanabiliyor?"²⁶⁶ sorusunu sorarken, ekonomik sınıflar arasındaki uçurumlar ve bu doğrultuda yüksek sınıftaki insanların yaşayış, davranış biçimlerine de eleştirisini gerçekleştirmiş olmaktadır.

²⁶⁴ More, a.g.e., s. 57.

²⁶⁵ More, a.g.e., s. 58.

²⁶⁶ More, a.g.e., s. 60.

Morus'un ütopyik toplumunda özel mülkiyetin yokluğu, büyük ölçüde toplumsal düzenin var edicisi olarak görünmektedir. Morus bu savını kuvvetlendirmek adına, yine başka toplumlar ile kendi ideal toplumunun bir karşılaştırmasını yapma yolunu seçmektedir. Kendi ifadesiyle, "başka ülkelerde devlet ne kadar zengin olursa olsun, kendi ambarını doldurmamayan insan açlıktan ölmeyeceğine güvenemez. Onun için ister istemez memleketinden, yurttaşlarından daha çok kendini düşünür."²⁶⁷

Genel çerçevede belirtmek istediğimiz Morus'un ütopyik toplumunda, toplumu oluşturan önemli etkenlerden olan ailelerin yaşayış tarzları da dile getirilmiştir. Morus'un belirttiği üzere,

Her şehirde altı bin aile vardır. Gerekli yurttaş sayısı ne azalsın, ne de aşırı ölçüde artsın diye, bir ailede on üç, on dört yaşlarında çocukların, hiçbir zaman ondan az ve on altıdan çok olmamasına dikkat edilir. On üç, on dört yaşından küçük çocuklar bu kuralın dışında kalırlar. Ama ötekilerin durumu kolayca düzenlenir; çünkü on üç, on dört yaşında çocuğu fazla olan aileler, aynı yaşta çocukları daha az sayıda olan ailelere verirler bunları.²⁶⁸

Bu bağlamda, Morus kurguladığı toplumdaki insan sayısını bir düzene ve çeşitli sınırlamalara dâhil ederek yönetimin kolaylaşmasının ve kargaşa ortamı oluşmaksızın toplumdaki eğitim, tarım vb. etkinliklerin insanlara eşit verimlilikte dağılarak yürütülmesinin yolunu açmaktadır. Kendi oluşturduğu ideal toplumunda aile içi ilişkilere de değinen Morus, toplumda evlenme çağına gelen yurttaşların yaşama biçimlerini de önceden belirlemiş ve rastlantısal olmaktan uzak, kurala bağlanmış bir yaşamın izlerini bu noktada da sürdürmüştür.²⁶⁹

Morus'un ütopyasında vurgulanan kurallara bağlı yaşama biçimi ve yoğun eşitlik algısı çerçevesinde, toplumda yaşayan hiç kimsenin bir diğerine göre daha az ya da daha çok mülki varlığa sahip olmamasına karşın, yine de daha fazlasını arzulamayacağı kesinliği nasıl mümkün olacaktır? Muhtemel olarak Morus'un bu soruya verdiği en kesin cevap, kendi ifadesiyle "bütün canlı varlıklarda aç gözlülüğün nedeni korku ya da yoksulluktur (...) Ütopyahılar arasında böyle kötü huyların yeri yoktur."²⁷⁰ Biçimindedir. Ancak bu yanıt dahi, Morus'un şiddetle savunduğu düşüncesi için oldukça yüzeysel bir temellendirme olarak kalmaktadır. Ütopyahılar arasında aç gözlülük, bencillik gibi kötü huyların olmadığını belirtmek, Morus'un ütopyik kurgusunda tanımladığı üzere küçük yaşlardan itibaren insanın

²⁶⁷ More, a.g.e., s. 100.

²⁶⁸ More, a.g.e., s. 50 - 51.

²⁶⁹ More, a.g.e. s. 50.

²⁷⁰ More, a.g.e. s. 52.

aldığı pratik ve teorik eğitimlerle taçlandırılmış hayat tarzının bir yansıması ise bile, bu açıklama insanın mekanik bir varlık olmadığı gerçeğini değiştirmemektedir. Zira insanlar farklı olaylara birbirinden son derece farklı tepkiler verebilmek ile kendi ayırt edici yönlerini ortaya çıkartmaktadırlar.

Kimsenin daha fazlasına el uzatmadığı, çünkü herkesin her şeye eşit düzeyde sahip olabildiği düşüncesi, bir gün bir yurttaşın kendisi dışındaki toplum üyelerine hükmetmek ve onları kendi doğruları ekseninde yönetmek bencilliğini göstermeyeceğini nasıl kesinlik altına alabilir? Eğer Morus bu durumun kesinlikle meydana gelmeyeceğini, çünkü sıkı bir ahlaki eğitimin rehberliğinde bu tür davranışların kötü davranışlar olduklarını her bir yurttaşın kararlılıkla savunacaklarını dile getiriyor ise – ki bunu eserin büyük bir bölümünde dile getirir²⁷¹ – yine de bu savunma ütöpik bir kurgu olmaktan öteye geçemeyecektir.

Her ne kadar gerçeklik ile olan bağı sorgulamaya ve eleştiriye açık olsa da, ütopyaların büyük ölçüde yazarları tarafından içinde yaşadıkları toplumsal – siyasal yapılanma ve yönetim biçimlerinin niteliğine karşı olan tepkisel yaklaşımlarını dile getirmek adına kaleme aldıkları eserler oldukları düşünüldüğünde, Morus'un her türlü kaos ortamından soyutlanmış bir toplum biçimini kurgulaması, bu kurguda abartılı biçimde güzel, düzenli bir görünüm ile okuyucuya verilmesi durumu ilgili tepkiselliği haklı çıkarabilir duruma gelmektedir.

Çalışmamızda incelemekte olduğumuz bir diğer ütopya olan Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nde toplum nasıl bir düzene sahiptir? Bu toplum kurgusunda insan özgür müdür?

Campanella, kendisinin gözünde her şeyin en düzenli ve en mükemmel görünümünü kazandığı ideal toplum yapılanmasını aktardığı *Güneş Ülkesi*'nde, öncelikle ülkenin coğrafi yapısını ve buna bağlı olarak da ülke toplumunun yaşayış biçimini ifade etmiştir. Buna göre, Campanella'nın zihninde var ettiği bu ülke, geniş bir ovanın ortasında yükselen bir tepede, tepenin eteklerinden yedi çembere bölünmüş bir biçimde kurulmuş olup, her çember yedi gezegenden birinin adını taşımakta, çemberlerin duvarlarında çeşitli bilimsel bilgilere yer verilmektedir.²⁷² Campanella bu betimlemesiyle, daha baştan bilimselliğin temelde oldukça önemli olduğu bir toplumsal düzeni hayal ettiğini vurgulamış olmaktadır. Bununla birlikte çeşitli katmanlara ayrılmış bir şehir yapılanması ve bu katmanların her birinin kendine özgü

²⁷¹ More, a.g.e., s. 56 – 69.

²⁷² Campanella, a.g.e., s. 16 – 22.

bir bilimsel ve ahlaki bilgilendirmeyi içinde barındırarak bir bütünlük oluşturuyor olmaları da Campanella'nın bu eserinin özgün yanını ortaya koymaktadır.

Platon ve Morus ütopyalarında görülen toplum tipleri genel anlamda realitede görmeye alışkın olduğumuz coğrafik özelliklerle ilgili kurgulanmış iken, Campanella'nın *Güneş Ülkesi* daha eserin başından bilim, sanat, ahlak, tarih vb. ile ilgili bilgilerin yaşam ile iç içe olduğu, bunların kentin yedi katmandan oluşan fiziki yapısında inşa edilmiş duvarlarına ve dolayısıyla insanların yaşam alanlarına işlendiği bir toplum modelini ortaya çıkartmıştır.

Campanella, ütopyik toplumunun yönetiliş biçimini ve siyasal düzenini ayrıntısıyla ifade etmektedir. Buna göre, kenti başrahip *Hoh* ve onun üç yardımcısı olan savaş – barış meselelerinden sorumlu *Güç*; meslekler, bilim, eğitim meselelerinden sorumlu *Akıl* ve üreme meselelerinden sorumlu *Sevgi* yönetmektedir.²⁷³ Bu bağlamda, yönetim çeşitli biçimlerde alanlara bölünmüş ve bununla birlikte de toplumun yönetim ve denetimi kolaylaştırılmıştır.

Campanella'nın her şeyin düzenli bir birlik içerisinde olduğu ütopyasında, *Devlet* ve *Ütopya*'ya benzer olarak evler, odalar, yataklar ve diğer bütün eşyalar ortaktır. Bu noktada incelemekte olduğumuz üçüncü ütopyik kurgu olan *Güneş Ülkesi*'nde görülen bu özellikten sonra kabaca ifade edilecek olursa, bu üç ütopyada örnek ve ideal toplum tipinin var olmasının ön koşulu hep aynı noktaya yapılan vurgu üzerinden kendisini göstermektedir: *Özel mülkiyetin yokluğu*. Her ne olursa olsun özel mülkiyetin yokluğunda hırsızlık, dolandırıcılık, sahtekârlık vb. kötü davranışların mutlak suretle mevcut olamayacağını savunan Morus ve Campanella gibi ütopya yazarlarının zihnindeki ortak şema çerçevesinde, insanların aynı duygulanımlara sahip olarak her zaman aynı olaylara aynı tepkileri verebilecekleri büyük yanılgısı ya da genellemesi içerisinde olabileceklerini ifade etmek mümkündür.

Bir gün her şeyin ortak olduğu, hiç kimsenin bir diğerine göre daha az ya da fazla mülke sahip olmadığı bir toplumda, yurttaşlardan biri tek bahçe yerine iki tane bahçe sahibi olmak isteyebilir; bu noktada karşısında duran kişi ya da kişiler ile anlaşmazlık yaşayabilir. Bu duruma karşılık Morus ve Campanella gibi ütopyacıların eserlerinde vurguladıkları tablo, yalnızca ütopya insanının her şeyin ortak olduğu bollukta daha fazlasına ihtiyacı olmadığı, aynı zamanda aldığı eğitimler neticesinde de *hiçbir* yurttaşın açgözlülük, hırsızlık, kıskançlık davranışlarını sergilemeyeceği yüzeysel cevabını sunmaktadır.²⁷⁴ Bu savunuya tarafımızca her ne kadar yüzeysellik nitelendirmesi yapılsa da, kaleme alındıkları dönem itibarıyla karmaşık

²⁷³ Campanella, a.g.e., s.17, 66, 67.

²⁷⁴ Morus, a.g.e., s. 43 – 56; Campanella, a.g.e., 23 – 25.

siyasal bunalımların ve katı, insancıl olmayan yönetim biçimlerinin, iç ve dış savaşların gölgesinde yazılmış olmaları gerçeği, yazarın belki de yalnızca hayallerde var olabilecek bir toplumsal yapıyı kurguladığının bilincinde olarak eleştiriye açık olan ifadeleri niçin yüzeysel olan bir savunma ile sonlandıracağını açıklayabilir.

Güneş Ülkesi'nde, mülk ortaklığının mevcudiyetinin yanında, toplum içerisinde yapılan işler de kadın – erkek ayrımı olmaksızın ortaklaşa gerçekleştirilmekte olup, yalnızca çok ağır işleri erkekler görmektedir.²⁷⁵ Bu durumun açık bir neticesi olarak, Campanella toplumsal birlik ve beraberliğin var olmasını hem özel mülkiyetin yokluğuna hem de toplumdaki herkesi kapsama özelliği göstererek dayanışma çerçevesinde en aza indirilmesine bağlamaktadır.

Campanella'ya göre, toplumsal birlik – beraberlik algısının devamlılığı için aynı zamanda toplumda gelişi güzel birleşmelerden dünyaya gelen çocuklar düzgün bir şekilde eğitilerek yetiştirilemeyecekleri için üreme meseleleri de yöneticilerin yetkileri doğrultusunda karar verilerek gerçekleşen bir unsur olmalıdır.²⁷⁶ Bu bağlamda, toplum yararına dünyaya getirilecek çocukların varlığı, Campanella için önce toplumun sonra tek tek insanların varlığının önemsendiğini göstermektedir.²⁷⁷ Kargaşa ve yozlaşmanın toplumda kendisine yer bulamaması adına, görüldüğü üzere insanların dünyaya getirecekleri çocukların nitelikleri dahi önceden belirlenen kurallar sayesinde şekillenmektedir.

Batı dünyası distopyalarında aile, toplum ve devlet yapıları nasıl işlevsellik kazanır?

Huxley'in distopyasında toplum, yapay insanlıktan oluşmaktadır; toplumun mevcut durumdaki varlığı, bir lider olarak yüceltilen ve kendisine tapılan *Ford*'dan önceki durum ile karşılaştırılmakta, toplumun her alandaki yapaylığı bir tür ilerleme olarak kaydedilmektedir.²⁷⁸ Huxley, toplumsal açıdan, bu yapay insanlığın yönetilmesinin nasıl kolaylaştığını eserdeki *Kuluçka Şartlandırma Merkezi* müdürünün ifadeleri üzerinden aktarmaktadır. Buna göre, üretim yoluyla varlığa gelerek toplumun bir ferdi olan insanlar, herhangi bir aileye mensup değildir; aynı zamanda, “toplumun iyi ve mutlu üyeleri olacaklarsa, ne kadar az bilirlerse o kadar iyi olur.”²⁷⁹ *Kuluçka Şartlandırma Merkezi* müdürünün dilinden Huxley, görüldüğü üzere toplumda egemen olma ve istenilen her unsuru

²⁷⁵ Campanella, a.g.e., s. 31.

²⁷⁶ Campanella, a.g.e., s. 40.

²⁷⁷ Campanella, a.g.e., s. 61.

²⁷⁸ Huxley, a.g.e., s. 26 – 55.

²⁷⁹ Huxley, a.g.e., s. 24.

topluma dayatma yoluyla varlığını güçlendirme amacının yalnızca insanın düşünen, itiraz eden, sevinen, üzülen yanını; kısacası insanın *bireyselliğini* elinden alan düzen ile mümkün duruma geleceğini vurgulamaktadır. *Cesur Yeni Dünya*'da toplumsal istikrarın en önemli araçlarından bir diğeri ise insanın üretilmesinin yanında, tek seferde düzinelerce insan üretmektedir.²⁸⁰ Bu biçimde istenilen görünüş ve özelliklere sahip insan sayısı toplumda arttıkça, toplumun istikrarını bozacak herhangi bir türden tehdidin varlığı mümkün olmayacaktır.

Huxley'e göre modern felsefe anlayışında bir toplumun üyelerinin eylemleri, teknolojiye ilerlemeyi mümkün kıldığı sürece iyidir.²⁸¹ Bu anlamda onun distopyasında insanın toplumun düzen ve istikrarını modern bilim ve teknoloji ekseninde gerçekleştirdiği anlayışı kendisini göstermektedir. Eserde *Kuluçka Şartlandırma Merkezi* müdürü bu görüşü destekler nitelikte olan "Cemaat, Özdeşlik, İstikrar"²⁸² sözleriyle insanın farklı inanç ve görüşlerden oluşan dinamik yapısını ortadan kaldıracı, tek – tipleştirici bir bilimsel gelişim sürecinin vurgusunu yapmaktadır.

Cesur Yeni Dünya'da, toplumu ileriye götüreceği savunulan unsur, ekonomide izledikleri yol ile birlikte verilmiştir. Bu bağlamda, eserde belirtilen "doğa sevgisiyle fabrikalar çalışmaz (...) onları doğa sporlarını sevmeye şartlandırıyoruz. Bunu yaparken de tüm doğa sporlarının gelişmiş aletlerle yapılmasını sağlıyoruz. Böylece hem endüstriyel ürünler, hem de ulaşım tüketiyorlar."²⁸³ ifadeleri toplum içerisindeki yapay insanlık ve bu yapay insanlığın her anlamda toplum yararına kullanılmaları durumunun varlığını göstermektedir. Bu toplumda insan, ait olduğu insan türüne göre şartlandırıldığı davranışlar dışında öznel bir farklılığı bulunmayan ve toplumun ekonomik döngüsünde de kullanılan bir araç konumundadır. Şişeden çıkarıldığında uykuda dinletilen ses kayıtları ile şartlandırılan insan böylece her yönüyle toplumun bir aracıdır.²⁸⁴

George Orwell'in distopyası *1984*'te toplum, totaliter yapının egemen olduğu, katı kuralların geçerliliğini sürdürdüğü bir düzenin uygulama alanıdır. Hikayenin geçtiği Okyanusya toplumunu, *Parti* ve lideri *Büyük Birader* yönetmektedir. İnsanların görüş alanında olabilecek her yerde 'Büyük Birader'in Gözü Üstünde' yazılı posterler asılı

²⁸⁰ Huxley, a.g.e., s. 27.

²⁸¹ Aldous Huxley, *Kadim Felsefe*, Çev. Mutlu Yetkin, İthaki Yayınları, İstanbul 2012, s. 429.

²⁸² Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, s. 28.

²⁸³ Huxley, a.g.e., s. 45.

²⁸⁴ Huxley, a.g.e., s. 50 – 51.

bulunmaktadır.²⁸⁵ Bu yöntemle eşlik eder nitelikte, sokaklarda, iş yerlerinde, evlerde, kısacası insanın gidebileceği her yerde tele – ekranlar bulunmakta ve bu yol ile toplum sürekli olarak gözetim altında tutulmaktadır.²⁸⁶

Toplum içerisinde olup biten her şeyin Parti'nin ve dolayısıyla Büyük Birader'in bilgisi dâhilinde olacağı, buna bağlı olarak da yönetimin otoritesini ve toplum üzerinde kurulan baskıcı yönetim anlayışını kırarak hiçbir faaliyetin ortaya çıkma imkanı bulamayacağı fikri Okyanusya toplumunun tamamına dayatılmış ve benimsetilmiştir. Orwell'in ifadesi ile bu toplumun yaşayış biçimi şöyle özetlenmiştir: “Çıkardığınız her sesin duyulduğunu, karanlıkta olmadığınız sürece her hareketinizin gözetlendiğini varsayarak yaşamak zorundaydınız; zorunda olmak ne söz, artık iç – güdüye dönüşmüş bir alışkanlıkla öyle yaşıyordunuz.”²⁸⁷ Parti'nin ideolojisini ve toplumdaki baskıcı egemenliğini devam ettirme yönündeki amacını yansıttığı sloganı olan “SAVAŞ BARIŞTIR. ÖZGÜRLÜK KÖLELİKTİR. CAHİLLİK GÜÇTÜR”²⁸⁸ cümleleri, toplumu oluşturan insanların içinde buldukları sessizlik ve mevcut düzene gösterdikleri koşulsuz – şartsız mekanik uyumun da özetleyicisi niteliğindedir.

Orwell, *1984* adlı distopyasında Okyanusya yönetiminin, haber, eğlence, eğitim vb. ile ilgilenen *Gerçek Bakanlığı*; savaşlarla ilgilenen *Barış Bakanlığı*; yasa ve düzeni sağlayan *Sevgi Bakanlığı* ve ekonomiden sorumlu olan *Varlık Bakanlığı* olmak üzere dört bakanlığa bölündüğünü aktarmaktadır.²⁸⁹ Bu anlamda Okyanusya yönetimi yani lider Büyük Birader ve Parti, bu dört bakanlık sayesinde toplum üzerindeki katı hâkimiyetini güçlendirmektedir. Eserde önemli bir unsur, Büyük Birader'in toplumdaki hiç kimse tarafından canlı olarak görülmemiş olmasıdır. Ülkenin her yerinde görülen bir poster olmak dışında varlığına dair hiçbir kanıt yoktur. Buna karşın, Orwell'in vurguladığı üzere topluma dayatılan algıda “Büyük Birader'in gözleri paranın üstünden bile sizi izliyordu. Paraların, pulların, kitap kapaklarının, bayrakların, posterlerin, sigara paketlerinin üstünden...”²⁹⁰ Bu bağlamda Büyük Birader'in aslında Parti'nin amaçlarını gerçekleştirmekte kullandığı bir sembol olduğu fikri kendisini göstermektedir. Aynı zamanda insanların bu durumun niteliğini sorgulamak gibi bir gayesi de yoktur. Toplumdaki her birey, kendisine verilen rollerin dışına çıkmanın asıl olarak

²⁸⁵ Orwell, a.g.e., s. 26.

²⁸⁶ Orwell, a.g.e., s. 27.

²⁸⁷ Orwell, a.g.e., s. 27.

²⁸⁸ Orwell, a.g.e., s. 28 – 40 – 129.

²⁸⁹ Orwell, a.g.e., s. 28.

²⁹⁰ Orwell, a.g.e., s. 51.

neyi ifade ettiğinden dahi habersiz olarak küçük yaşlardan itibaren Büyük Birader hayranı olarak yetişmektedir.

Orwell'ın distopyasında çocuklar dahi yönetim tarafından ailelerin içindeki casuslara dönüştürülerek yetiştirilmekte, aile içinde geçen konuşmalarda kullanılan herhangi bir aykırı sözcük dahi çocuklar tarafından *düşünce polisine* ihbar edilmekte ve bu davranış ile bir kahraman özelliği kazanmaktadırlar.²⁹¹ Bu uygulama ile küçük yaşlardan itibaren istenilen toplum ve yurttaş tipini büyük ölçüde yaratmak ve *Büyük Birader*'in ilkelerine ters düşen hiçbir insan kalmayana dek bunu devam ettirmek amaçlarına hizmet edildiği görülmektedir. Aynı zamanda aile, Düşünce Polisinin bir uzantısı olarak Parti karşıtı söylemlerin en kısa sürede öğrenilerek müdahale edilmesini kolaylaştıran bir aygıt durumundadır.²⁹²

1984 toplumunun farklı bir diğer özelliği, toplumun gün geçtikçe değiştirilmekte olan dilidir. İnsanı insan yapan niteliklerin her anlamda yok edildiği bu toplumda, milletlerin kültürel geçmişini ve kendine özel alanını yansıtan dil unsuru da Parti tarafından büyük bir özveri ile yok edilmektedir. Bu bağlamda dil, *Eskisöylem* ve *Yenisöylem* olarak ayrımlaşmaktadır; eserde bir filolog ve *Yenisöylem* uzmanı olarak belirtilen Syme, dildeki düzenlemeler ile ilgili şunları ifade eder: “Dile son biçimini veriyoruz (...) sözcükleri yok ediyoruz; her gün onlarcasını, yüzlercesini ortadan kaldırıyoruz. Dili en aza indiriyoruz.”²⁹³ Bu ifadeye göre, asıl olarak Parti'nin toplum üzerindeki yoğun baskısını toplumun dili üzerinden de yürüttüğü de görülmektedir. Okyanusya yönetimi, bu çerçevede toplumun sözlü ve yazılı olarak aktarılan tarihsel yapısını ve düşünce alanındaki gelişmişlik düzeyini de yok etmek amacıyla *Yenisöylem*'i geliştirmiş olmaktadır.²⁹⁴ Orwell'ın aktardığı üzere, “insan, tarihi kitaplardan öğrenemediği gibi mimariden de öğrenemiyordu. Heykeller, yazıtlar, anıtlar, sokak adları... Geçmişe ışık tutabilecek her şey sistemli bir biçimde değiştirilmişti.”²⁹⁵ Bu anlamda Parti, varlığını tek ve en güçlü statüsüne taşımak amacıyla, toplumların en önemli unsuru olan dili kullanarak insanların geçmişini ortadan kaldırmakta ve mutlak suretle toplumdaki herkesin görüp deneyimlediği ilk ve tek siyasi egemen güç olarak varlığını devam ettirmektedir. Dolayısıyla, geçmişin kaybindan ve belleğin belirsizliğinden duyulan üzüntü²⁹⁶ eserin başkahramanı Winston aracılığı ile okuyucuya yansıtılmaktadır. Buna göre, Winston

²⁹¹ Orwell, a.g.e., s. 48 – 49.

²⁹² Orwell, a.g.e., s. 162.

²⁹³ Orwell, a.g.e., s. 75.

²⁹⁴ Başak Uysal, “George Orwell’ın 1984’ü: Toplumsal Değerler ve Anti – Ütopya”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:9, Erzurum 2012, ss. 133 – 142, s. 139.

²⁹⁵ Orwell, a.g.e., s. 124.

²⁹⁶ Fredric Jameson, *Ütopya Denen Arzu*, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 272.

gittiği bir meyhanede yaşlı bir adam ile karşılaşarak ondan toplumun geçmişteki durumu ile ilgili bilgi almak için çabalamaktadır. Bu anlamda Winston, “siz benden çok büyüksünüz (...) devrimden önceki eski günleri anımsıyorsunuzdur. Benim yaşlımdakiler o günleri hiç bilmiyorlar. Ancak kitaplardan okuyoruz, o da doğruysa tabii. Sizin ne düşündüğünüzü bilmek isterim.”²⁹⁷ Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, Parti baskıcı rejimini, farklı görüşlere sahip olmayı sözlü ve yazılı kültürün yok edilmesi üzerinden ortadan kaldırarak dayatmaktadır.

*Cesur Yeni Dünya*ve 1984 distopyalarında toplum tam bir kontrolün sağlandığı ve bu kontrolün dışına çıkmanın mümkün olmadığı bir mekanizma ile yönetilen, bilim ve teknolojinin de bu amaca hizmet ettiği bir oluşumdur. Her iki eserde de toplumu oluşturan insanların varlığı araçsallıktan öteye gitmemektedir. Bu noktada insanın dinamik yapısını ortadan kaldıran, gücünü bundan alan bir toplumsal düzen kendisini göstermektedir.

²⁹⁷ Orwell, a.g.e., s. 114 – 115.

SONUÇ

Bu çalışmamızda Platon'un *Devlet*, Farabi'nin *El – Medinetü'l Fazıla*, İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan*, Thomas Morus'un *Ütopya*, Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi* adlı ütopyaları ile Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* ve George Orwell'in *1984* distopyalarında özgürlük ve ahlak ilişkisinin boyutu inceleme konusu edilmiştir.

İstenilen ütopyalar gerçekleşmesi arzulan dokusu içerisinde masalsi bir anlatım ile sunulan toplumsal portresi, siyasal açıdan içinde yaşanılan dönemdeki yönetim anlayışına bir eleştiri olarak kaleme alınan eserlerdir; bu noktada incelemesini gerçekleştirdiğimiz her bir ütopya yazarının ütopik eserlerini kaleme aldıkları dönem içerisindeki karmaşa durumu göz önünde bulundurulduğunda, son derece yumuşatılmış ve yaşanılabilir duruma getirilmiş bir toplum kurgusu ortaya çıkarılmıştır. Bu yol ile bir tür tepki olarak ortaya çıkarılmış olan ütopyalarda daha adil bir yönetim modeli ve daha özgür, mutlu bir insan topluluğunun mümkün olabilirdiği sunulmaktadır.

Bireyin özgürlüğünün tam ve doğru şekilde sağlandığının ve ahlaki değerlerin öneminin doğru şekilde benimsenerek uygulandığının vurgulandığı istenilen ütopyalar kendi içlerinde değerlendirildiğinde, belirli bir mekanizm ekseninde gerçekleştirilen davranışların fazlalığı dikkati çekmektedir. Bu anlamda birey baskıcı bir yönetim biçiminden uzakta olmak kaydıyla gerçekleşmesi arzulanan ütopik bir yönetim biçimi altında varlığını sürdürse dahi, kendi istediği mesleği, evleneceği insanı, çocuk yetiştirme biçimini, giyinmek istediği kıyafeti, kendi ahlaki doğrularını vb. seçememekte ya da belirleyememektedir. Buna göre, huzur ortamı içerisinde varlığını sürdürmekte olduğu belirtilen, özellikle *Devlet*, *Ütopya* ve *Güneş Ülkesi* istenilen ütopyalarında insan asıl olarak yaşadığı sade hayat içerisinde belirli bir davranış örgüsü içerisinde hareketlerini otomatik olarak gerçekleştiriyor gibi görünmektedir.

Her türlü savaş, kargaşa, haksızlıklar ve ölümlerin meydana geldiği toplumlar düşünüldüğünde yukarıda incelemesini gerçekleştirdiğimiz ütopyaların olumlu kurgusu içerisinde gerçek olamayacak kadar güzel olan toplum düzeni ve abartılı bir uyum içerisinde günlerini geçiren örnek yurttaşlar özenilen bir tablo çizer. Fakat belirttiğimiz üzere realiteye uygulanabilirliği oldukça zor olan bu mekanik uyumluluk içerisinde özgür olarak belirtilen insan aslında yalnızca kendisine verilen rolleri uygular görünmektedir.

İslam dünyası istenilen ütopyalarından Farabi'nin *İdeal Devlet*'inde, bireyin mutluluğa ulaşmak adına gerçekleştirmek durumunda olduğu ahlaki eylemlerin varlığı ve bunları gerçekleştirmekte özgür olarak yaşamakta olması mevcuttur. Bu noktada genel anlamda Platon'un *Devlet*'i ile benzerlikleri bulunan *İdeal Devlet*'te temel farklılık hata yapma imkânına sahip olan insanın yanlış davranışlar da gerçekleştirebilecek durumda olmasıdır. Ancak insan, mutlu ve erdemli yaşama erişebilmek için her zaman hem maddi hem de manevi anlamda kendisini geliştirmeli, ilimleri, sanatları araştırmalı ve öğrenmeli, cehaletten uzak olmalıdır. Bu anlamda özgürce yaptığı seçimleri de bunu sağlamaya yönelik olmalıdır.

İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan* isimli ütöpik eseri de incelemiş olduğumuz bir diğer İslam dünyası ütopyası olarak, kendi içerisinde tarafımızca ele aldığımız toplum odaklı ütopyalardan ziyade bireyin içinde barındırdığı gücü ve gelişim sürecini ele almak bakımından özgündür. Bu eserde başkahraman Hayy'ın ıssız bir adada tek başına yaşaması ve hayata dair her bir unsuru tek başına keşfederek deneyimlemesi, realitede herkesçe yaşanabilecek bir deneyim olmasa dahi maddi ve manevi alana ilişkin bilgi birikiminin kazanım sürecinde kişinin çıkardığı dersler açısından oldukça önemli bir ütöpik eserdir.

Ütopyaların toz pembe görünümü içerisinde birçok farklı toplum tipi ve yönetim biçimi karşımıza çıkmaktadır. Bu olumlu görünümün yanında, bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle birlikte insanlığı bekleyen geleceğin korku dolu bir görünümü olduğunu ifade etmekte olan korku ütopyalarında, distopyalarda insan, yönetici kesimin güçlü egemenliğini kuvvetlendirici bir araç olmaktan öteye gidememektedir. Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sı ve George Orwell'in *1984*'ünde görmekte olduğumuz bu tabloda toplumsal düzen insanı insan yapan zenginliklerin bastırılması ve yurttaşların sindirilmesi ile mümkün duruma getirilmektedir.

Distopyalarda, insan sıkışmış ve yalnız olarak belirtilir. Bu noktada özgürlüğü elinden alınmış ve kendine özgü yapısı da değiştirilmiştir. Gelecekte toplumların yöneticilerinin teknolojiyi temele alarak egemenliklerinin devamlılığını güçlendirecekleri korkusundan doğan istenmeyen ütopyaların bu karamsar dokusu içerisinde insanın durumu her an izlenen ve denetlenen durumda kısıtlıdır.

Ütopya ve distopyalarda genel yapısı içerisinde toplumu oluşturan insanlığın yaşam içerisinde yapacakları basit seçimler dahi başkalarının inisiyatifindedir. Yukarıdaki kısımlarda incelemesini gerçekleştirdiğimiz eserlerde "insan özgür değildir" biçiminde ifade ettiğimiz

duruma karşılık gelen de tam olarak bu inisiyatifin hem Batı dünyası ütopya ve distopyalarında fazlaca öne çıkmasından ileri gelmektedir. Buna göre, giysi, meslek, eş, ev, eğitim, yaşam biçimi unsurlarının her biri için kişinin şahsi seçimleri göz ardı edilmiştir; bu durum belli bir toplumsal sözleşme ya da anlaşmanın ürünü olarak karşımıza çıksa dahi bu anlaşmayı gerçekleştiren kişilerden sonra dünyaya gelen her bir insan kendilerinden önce kabul edilmiş bu düzene göre yaşamak durumunda kalmış görünmektedirler. İlimli ve güvenilir, eşit ve adil bir hava içerisinde verilen bu tablonun yanında distopyalarda insanı korkutma üzerinden gerçekleştirilen üstünlük kurma durumu mekanik bir düzenin egemenliği altında kendisini göstermektedir. Burada da insan seçim yapmaktan mahrumdur. Bu ölçüde de seçimini kendisi yapmadığı eylemlerinden sorumlu olmadığı gibi bu eylemin ahlaki ya da ahlaka uygun olmayan olarak değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır. İnsanın sonsuz düşünsel ve eylemsel zenginliğinin elinden alınarak son derece yapay ve tek – tipleşmesi durumu meydana gelmektedir. Asıl olarak, siyasi toplumsal kurgular olarak ütöpik eserlerin niteliği içinde yazıldıkları döneme göre değerlendirilmesi zorunlu olan bir konu olarak, kendi dönemlerine bir eleştiri, bir tepki olarak kaleme alınmışlardır. Ütopyalar bunu içinde yaşanan toplumdaki daha yaşanılabilir ve adil bir çerçevede; distopyalar ise içinde yaşanan toplumun gidişatının varacağı noktadan korkulmasından ileri gelen bir tepki ile yazılmışlardır. Yine de insanın belirlenmişlik örgüsü içerisinde yaşadığı hayatın bir görünümü olarak yansıtılan çerçevede insanın özgürlüğünün sınırları mevcuttur.

Ütöpik toplum kurgularında özgürlük ve ahlak ilişkisinin mevcudiyetini araştıran çalışmamızda hem ütopya hem de distopyaların inceleme konusu yapılması, ayrıca bu ütöpik eserlerin Batı’da ve İslam dünyasındaki farklı anlatım tarzları sebebiyle özgürlüğün ve ahlakın sınırlarının her bir eserde belirlenmesi detaylı bir irdelemeyi gerektirmiştir. Ancak kanaatimizce, ütöpik eserlerde çocukların yeri veya çocuk gelişiminin niteliği bağlamında toplumun temellerinin atılmasına ilişkin bir araştırma, ütopyalarda bireyin temelden ahlak ve özgürlük algısının şekillenmesi ile topluma adaptasyon sürecini daha anlaşılır kılarak ütopya yazınının kapsamlı olarak araştırma konusu yapılmasını ve bu alandaki fikirsel zenginleşmeyi artıracaktır.

BİBLİYOGRAFYA

ÜTOPYALAR

Campanella, Tommaso, *Güneş Ülkesi*, Çev. Hasan Erdem, Arya Yayınları, İstanbul 2009.

Farabi, *İdeal Devlet (El Medinetü'l Fazıla)*, Çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap, Ankara 2015.

Huxley, Aldous, *Cesur Yeni Dünya*, Çev. Ümit Tosun, İthaki Yayınları, İstanbul 2014.

İbn Sina & İbn Tufeyl, *Hayy Bin Yakzan*, Çev. Şerafettin Yaltkaya, Babanzade Reşid, Yapıkredi Yayınları, İstanbul 2004.

More, Thomas, *Utopia*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Orwell, George, *1984*, Çev. Celal Üster, Can Yayınları, İstanbul 2015.

Platon, *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

DİĞER ESERLER

Adorno, Theodor W., *Ahlak Felsefesinin Temel Sorunları*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2012.

Bertrand, Alexis, *Ahlak Felsefesi*, Çev. Hayrani Altıntaş, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

Bircan, Hasan Hüseyin, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitabevi, Konya 2016.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2015.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2010.

Cioran, E. M., *Tarih ve Ütopya*, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul 2015.

Çuçen, Kadir, *Varlık Felsefesi*, Ezgi Kitabevi, İstanbul 2011.

Erdem, Hüsameddin, *Ahlak Felsefesi*, Hü – Er Yayınları, Konya 2015.

Farabi, *Es – Siyasetü'l – Medeniyye*, Çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.

Farabi, *Mutluluğun Kazanılması (Tahsilü's – Sa'âda)*, Çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap, Ankara 2013.

Freud, Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği / Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 2000.

Freud, Sigmund, *Kültürdeki Huzursuzluk*, Çev. Veysel Atayman, Say Yayınları, İstanbul 2011.

Göz, Kemal, *İslam Felsefesinde Ahlakın Temel Paradigmaları*, Fecr Yayınları, Ankara 2016.

Günbulut, Şükrü, *Küçük Felsefe Tarihi*, Zepros Yayınları, İstanbul 2016.

Hugo, Victor, *Sefiller*, Çev. Cenap Karakaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Huxley, Aldous, *Ada*, Çev. Seniha Akar, İthaki Yayınları, İstanbul 2015.

Huxley, Aldous, *Kadim Felsefe*, Çev. Mutlu Yetkin, İthaki Yayınları, İstanbul 2012.

Jameson, Fredric, *Ütopya Denen Arzu*, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul 2009.

Kant, Immanuel, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Kautsky, Karl, *Thomas More ve Ütopyası*, Çev. Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul 2006.

Korkut, Şenol, *Farabi'nin Siyaset Felsefesi*, Atlas Kitap, Ankara 2015.

Kuçuradi, İoanna, *Uludağ Konuşmaları*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

Kumar, Krishan, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, Çev. Ali Galip, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2006.

Nizan, Paul, *Eskiçağ Maddecileri*, Çev. Afşar Timuçin, Telos Yayınları, İstanbul 1998.

Özturan, Hümeyra, *Ahlak Felsefesinin Temel Problemleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2015.

Platon, *Menon*, Çev. Teoman Aktürel; içinde Platon, *Diyaloglar*, Çev. Teoman Aktürel, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009.

Platon, *Yasalar*, Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.

Popper, Karl, *Açık Toplum ve Düşmanları*, Çev. Mete Tunçay, Harun Rızatepe, Liberte Yayınları, Ankara 2013.

Sartre, Jean Paul, *Varoluşçuluk*, Çev. Asım Bezirci, Say Yayınları, İstanbul 1985.

Taylan, Necip, *Anahatlarıyla İslam Felsefesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.

TEZLER, MAKALELER VE SÖZLÜK MADDELERİ

Bingöl, Mustafa, “Platon’da Varlık ve Düşünce Öğretisi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.

Özen, Yener, “Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeğinin Geliştirilmesi Güvenilirliği ve Geçerliliği”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı:7, Gümüşhane 2013, ss. 344 – 357.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, "Sorumlu" Maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1945.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, “Erdem” Maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1945.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, “Vicdan” Maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1945.

Uysal, Başak, “George Orwell’in 1984’ü: Toplumsal Değerler ve Anti – Ütopya”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:9, Erzurum 2012, ss. 133 – 142.

Yıldız, Özlem, “George Orwell’da Ütopya ve Yabancılaşma”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2011.

ÖZGEÇMİŞ

Merve SÖNMEZ, 14 Kasım 1991 tarihinde İstanbul'da doğmuştur.

İlk ve orta öğrenimi Konya'da tamamlamış olup lisans öğrenimini 2014 yılında Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde tamamlamıştır.

Yüksek Lisans öğrenimini ise Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda 2018 yılında tamamlamıştır.

2015 yılından itibaren Comdata Türkiye Çağrı Merkezi Konya Lokasyonu'nda Takım Lideri olarak görev yapmaktadır. Konya'da yaşamaktadır. Evlidir.

